

Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай Мемлекеттік университеті
Қаржы және банк ісі кафедрасы

Н.Т. Сартанова
Н.Т. Байкадамов
А.К. Абжанова

Қаржылық жоспарлау және болжау: стратегия және тактика

(I Бөлім)

Оқу құралы

Қостанай, 2019

ӘӨЖ 658.5(075.8)
КБЖ 65.291.9-23я73
С 22

Рецензенттер:

Жиентаев С.М. – э.ғ.д., профессор А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің экономика кафедрасының профессоры
Аймурзинов М.С.- э.ғ.к., академик З. Алдамжар атындағы ҚӨТУ «Экономика және басқару» кафедрасының профессоры
Кенжебекова Д.С. – э.ғ.к., доцент, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің Қаржы және банк ісі кафедрасының меңгерушісі

Авторлар:

Сартанова Нализа Телгораевна - э.ғ.к., доцент, қаржы және банк ісі кафедрасының доценті,
Байкадамов Нуркен Турарович - э.ғ.к., академик З. Алдамжар атындағы ҚӨТУ «Экономика және басқару» кафедрасының профессоры
Абжанова Акбота Қуанышовна- қаржы және банк ісі кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Сартанова Н.Т.
Байкадамов Н.Т.
Абжанова А.К.

С22 Қаржылық жоспарлау және болжау: стратегия және тактика: Оқу құралы (І бөлім). – Қостанай: А. Байтұрсынов атындағы ҚМУ, 2019. – 156 б.

ISBN 978-601-7985-77-6

Оқу құралының бірінші бөлігіне қаржылық жоспарлау мен болжаудың негізгі ережелері, стратегиялық және тактикалық іс-шаралар енгізілген. Мемлекеттің қаржы саясаты саласындағы заңнамалық және атқарушы билік органдарының міндеттеріне, қаржылық жоспарлау және болжау саласындағы стратегияға ерекше назар аударылды.

Экономикалық мамандықтардың магистранттарына арналған; ол жоғары оқу орындарының оқытушыларына қаржылық жоспарлау мен болжауды ұйымдастыру бойынша оқу сабақтарын өткізу бойынша ұсыныла алады.

ӘӨЖ 658.5(075.8)
КБЖ 65.291.9-23я73

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің экономикалық факультетінің әдістемелік кеңесімен бекітілді және баспаға ұсынылды, 29.04.2019 жыл № 3 хаттама.

ISBN 978-601-7985-77-6

©Сартанова Н.Т., 2019
© Байкадамов Н.Т.
© Абжанова А.К.

Мазмұны

Кіріспе.....	5
1 Қаржылық жоспарлау: негізгі ұғымы мен мазмұны	7
1.1 Қаржылық жоспарлау: негізгі түсінігі, мазмұны, қағидаттары мен міндеттері.....	7
1.2 Қаржылық жоспарлар мен болжамдар жүйесі, олардың өзара байланысы.....	12
1.3 Қаржылық жоспарлаудың әдістері мен әдіснамасы	16
1.4 Әлемдік тәжірибеде жоспарлаудың пайда болуы және дамуы.....	21
<i>Бақылау сұрақтары.....</i>	<i>24</i>
2 Қаржылық болжау: негізгі ұғымы мен мазмұны.....	25
2.1 Қаржылық болжау: негізгі түсінігі, мазмұны, маңызы мен міндеттері	25
2.2 Қаржылық болжау әдістері.....	28
2.3 Экономикасы дамыған елдерде ұзақ мерзімді болжаудың ерекшеліктері.....	30
<i>Бақылау сұрақтары.....</i>	<i>35</i>
3 Қазақстан Республикасында мемлекеттік жоспарлаудың қаржылық жоспарлау мен болжаудың негізі ретінде қалыптасуы мен дамуы	36
3.1 Қазақстан Республикасының нарықтық экономикадағы мемлекеттік жоспарлауын қалыптастыру.....	36
3.2 Қазақстанның ұзақ мерзімді даму стратегиясы.....	40
<i>Бақылау сұрақтары.....</i>	<i>44</i>
4 Нәтижеге бағытталған стратегиялық жоспарлау.....	45
4.1 Нәтижеге бағытталған стратегиялық жоспарлаудың мәні мен мазмұны	45
4.2 Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары және нәтижелер көрсеткіштері	50
4.3 Нәтижеге бағдарланған бюджеттеудің шетелдік тәжірибесі.....	52
<i>Бақылау сұрақтары.....</i>	<i>55</i>
5 Аймақты дамытудың стратегиялық жоспары және оны дамыту әдістері.....	56
5.1 Аймақтың стратегиялық жоспарының мәні мен мазмұны	56
5.2 Өңірдің стратегиялық жоспарын әзірлеу әдістері мен әдістемелік қамтамасыз ету	61
<i>Бақылау сұрақтары.....</i>	<i>66</i>
6 Кәсіпорында жоспарлау: ұйымның теориялық негіздері және шетелдік тәжірибе	67
6.1 Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлаудың мәні, мазмұны және маңызы.....	67
6.2 Қаржылық жоспарлау мен болжаудың кезеңдері мен принциптері...	75

6.3 Кәсіпорын қызметінің негізгі қаржылық нәтижелерін жоспарлау тиімді басқару факторы ретінде	80
6.4 Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлау мен болжаудың заманауи нысандары мен әдістері	85
<i>Бақылау сұрақтары</i>	92
7 Кәсіпорын деңгейінде бюджеттеу	94
7.1 Кәсіпорында бюджеттеу: түсінігі, мақсаты және міндеттері.....	94
7.2 Бюджет құрылымы. Бюджеттік басқарманың көрсеткіштері	98
7.3 Бюджетті басқару схемасы.....	102
<i>Бақылау сұрақтары</i>	104
8 Бюджетті жоспарлау және болжау	105
8.1 Бюджеттік жоспарлаудың мәні мен мазмұны.....	105
8.2 Мемлекеттік кірістер мен шығыстарды жоспарлау және болжаудың негізгі әдістері.....	109
8.3 Шетелде бюджетті жоспарлау және болжау әдістері, тәсілдері мен ерекшеліктері	112
<i>Бақылау сұрақтары</i>	114
9 Салықтық жоспарлау және болжау	116
9.1 Макро деңгейде салықтық жоспарлаудың мәні мен мазмұны.....	116
9.2 Кәсіпорын деңгейінде салықтық жоспарлаудың мәні.....	119
9.3 Салықтық жоспарлау түрлері және олардың мазмұны	122
9.4 Салықты жоспарлау және болжау әдістері мен әдіснамасы.....	127
<i>Бақылау сұрақтары</i>	132
10 Қаржылық жоспарлауды жетілдіруге арналған бағыттар мен болжаулар	133
10.1 Қаржылық жоспарлау мен болжауды жетілдірудің негізгі бағыттары	133
10.2 Мемлекеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру	136
10.3 Қазақстан дамуының қазіргі кезеңіндегі бюджеттік саясатты жетілдіру.....	137
10.4 Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлауды жетілдірудің негізгі бағыттары	145
<i>Бақылау сұрақтары</i>	147
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	148
Қосымша.....	151
Шартты белгілер мен қысқартулар тізбесі.....	156

Кіріспе

Үлкен және маңызды жұмысты орындау үшін екі нәрсе қажет: айқын жоспар және шектеулі уақыт

Элберт Хаббард

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында мемлекеттің қаржы жүйесін жетілдіруге, қоғамның қаржылық даму стратегиясына жаңа тәсілдерді әзірлеуге үлкен көңіл бөлінуде. Қазақстан Республикасының қаржы жүйесін 2020 жылға дейін дамыту туралы тұжырымдамада экономиканың қаржы секторындағы жоспарлау мен болжаудың рөлін күшейту туралы көрсетілген. Мемлекеттік және жергілікті қаржы саласындағы басты мәселелер:

-барлық деңгейдегі бюджеттердің және мемлекеттік бюджеттен тыс қорлардың теңгерімділігі;

- салық жүйесін жетілдіру;
- мемлекеттік және жеке меншікті пайдаланудың тиімділігін арттыру;
- бюджеттік жоспарлау мен болжауды жетілдіру;
- ақша-несие және қаржы саясатының бірлігін қамтамасыз ету;
- мемлекеттік қаржыны тиімді пайдалану;
- қаржылық бақылауды нығайту және т. б.

Оқу құралының мақсаты - магистранттарды деңгейлер бойынша қаржылық жоспарлау және болжамдау мәселелері бойынша (мемлекет, аймақ, кәсіпорын) қазіргі базалық білім жүйесімен, қаржылық жоспарлау және болжамдау әдістерімен және әдіснамалық негіздерімен таныстыру; Қазақстан Республикасы экономикасының қазіргі жағдайы мен даму перспективаларын қаржылық жоспарлау тұрғысынан қарастыру, сондай-ақ стратегиялық жоспарлар мен бюджеттік болжамдарды іске асырудың нормативтік құқықтық базасын зерделеу.

Қаржыны жоспарлау және болжау курсының міндеті - қазіргі жағдайда қаржыны жоспарлау мен болжаудың стратегиялық және тактикалық әдістерін меңгеру. Теориялық заңдылықтарды, шетелдік және отандық тәжірибені, сондай-ақ қолданыстағы заңнамалық және нормативтік базаны білу билік пен басқарудың түрлі деңгейлеріндегі мемлекеттік қызметшілерге, қаржыгерлерге, бюджеттік сала қызметкерлеріне жүктелген қызметтік міндеттерді тиімді орындауға мүмкіндік береді.

Оқу құралында экономиканың қоғамдық секторын қажетті қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету үшін жаһандану жағдайында елдің экономикалық даму заңдылықтарын пайдалана отырып, мемлекеттік қаржының қызмет ету негізі ретінде қаржылық жоспарлау мен болжаудың теориялық және практикалық негіздері қарастырылған.

Курстың оқу пәні Қазақстан Республикасының экономикасын трансформациялау және жаһандану кезеңіне қатысты қаржылық жоспарлау мен болжаудың стратегиялық және тактикалық негіздері болып табылады.

Зерттеу объектісі мемлекеттік жоспарлау және мемлекеттік қаржыны

болжау жүйесінде жинақталған практикалық тәжірибе болып табылады.

Курсты оқу кезінде магистранттар:

білу керек:

- стратегиялық жоспарлау және экономиканың дамуын болжау теориясы мен әдістемесін;

- жаңа жағдайларда мемлекеттік жоспарлау және болжау жүйесін жаңғырту эволюциясын;

- мемлекеттік стратегиялық жоспарлау және болжамдау әдістері, құралдары және технологияларын;

- аумақтық және салалық деңгейлердегі стратегиялық жоспарлау мен болжаудың ерекшеліктерін;

- құқықтық негізін, ҚР негізгі стратегиялары мен стратегиялық жоспарларын;

- стратегиялық жоспарлау мен болжаудың шетелдік тәжірибесін.

игеру керек: Стратегиялық жоспарлау және болжау объектісі ретінде ұлттық экономиканың дамуын талдау; ҚР-да мемлекеттік стратегиялық жоспарлау мен болжаудың қалыптасқан мәселелерін анықтау; ҚР Мемлекеттік стратегиялық жоспарларын әзірлеудің негізгі кезеңдерін анықтау, олардың мониторингін жүргізу, сондай-ақ стратегиялық жоспарлар мен болжамдардың іске асырылуын бағалау мен бақылау жүргізу;

меңгеру керек: жоспарлау және болжау технологиясымен мемлекеттік жоспарлау және болжау құралдарын пайдалану, теңгерімді көрсеткіштер жүйесін стратегиялық жоспарлау және болжамдарды жасау құралы ретінде пайдалану;

құзыретті болу: мемлекеттік қаржыны жоспарлау және болжау, өңір мен кәсіпорындардың қаржылары, нәтижеге бағдарланған қаржы саясатының стратегиясын дамыту және стратегияны іске асыруда тактикалық іс-шараларды әзірлеу саласында.

Оқу құралы он бөлімнен тұрады. Әрбір тарау өзін-өзі тексеру үшін сұрақтардан тұрады. Магистранттарға өз бетінше жұмыс жасауда мемлекеттік қаржыны тиімді пайдалануды, Қазақстанның экономикалық дамуын зерттеуге, қаржылық жоспарлауды ұйымдастыруға, стратегиялар мен тактиканы ұйымдастыруға арналған отандық экономистер мен ғалымдардың жұмыстарын реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттардан тұратын библиографиялық тізім көмектеседі.

Оқу құралы экономикалық мамандықтардың магистранттарына арналған.

1 Қаржылық жоспарлау: негізгі ұғымы мен мазмұны

Ғылыми жоспарлау тіпті
заңдылықтарды кездейсоқ етеді
Владимир Колечицкий

Мақсаты: қаржылық жоспарлаудың негізгі ұғымдарымен, мәнімен және мазмұнымен, қаржылық жоспарлаудың әдістемесі мен әдістерімен, сондай-ақ жоспарлаудың әлемдік тәжірибесімен таныстыру

Жоспар:

1.1 Қаржылық жоспарлау: негізгі түсінігі, мазмұны, қағидаттары мен міндеттері

1.2 Қаржылық жоспарлар мен болжамдар жүйесі, олардың өзара байланысы

1.3 Қаржылық жоспарлаудың әдістері мен әдіснамасы

1.4 Әлемдік тәжірибеде жоспарлаудың пайда болуы және дамуы

1.1 Қаржылық жоспарлау: негізгі түсінігі, мазмұны, қағидаттары мен міндеттері

Жоспар - бір мақсатқа жетуге, іс-әрекеттердің немесе іс-әрекеттердің тәртібін, мерзімдерін және реттілігін айқындауға бағытталған өзара байланысты міндеттер жүйесі.

Жоспарлау - белгілі бір уақыт кезеңіне есептелген басқару объектісін дамытудың оңтайлы баламасын таңдауға бағытталған басқарушылық шешімдерді әзірлеу процесі.

Жоспарлау - мемлекеттің, басқару органдарының, шаруашылық жүргізуші субъектілердің меншік нысанына қарамастан басқару субъектісінің даму перспективаларын әзірлеу жөніндегі мақсатты қызметі.

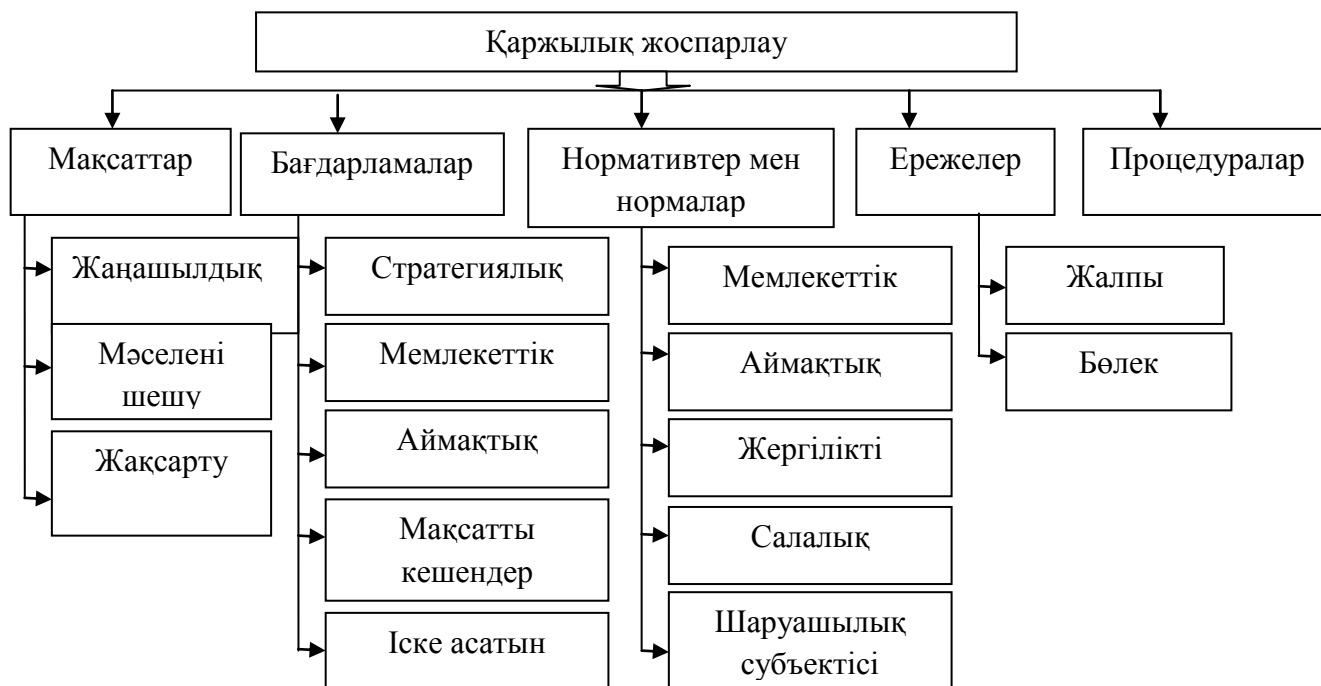
Басқару функциясы ретінде жоспарлау - басқару объектісінің ағымдағы немесе келешектегі дамуы үшін ең жақсы балама таңдаудан тұрады. Бұл балама басқару объектісінің, оның мүмкіндіктерінің (ресурстарының) мүдделеріне сәйкес келуі, белгілі бір уақыт кезеңіне есептелуі және жоспардың орындалуына жауапты негізгі тұлғаларды анықтауы тиіс.

Жоспардың мәні - адамдар өз іс-әрекетінің мақсатын саналы түрде анықтайды және сыртқы ортаның тікелей және жанама әсерін ескере отырып, өз іс-әрекеттерін ресурстармен өлшейді.

Экономикалық жоспар - белгіленген мерзімде жүзеге асырылуы тиіс объектінің даму мақсаттары мен басымдықтарына сәйкес құрылымдалған экономикалық көрсеткіштер мен тапсырмалар жиынтығын қамтитын елдің заңнамалық актілерінің талаптарына сәйкес әзірленген және бекітілген құжат.

Қаржылық жоспарлау экономикалық және әлеуметтік жоспарлаудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қаржылық жоспарлаудың ерекшелігі-ол ақшалай нысанда жүзеге асырылады. Қаржылық жоспарлау

компоненттері 1-суретте келтірілген.

Сурет 1- Қаржылық жоспарлау компоненттері

Қазіргі уақытта бизнесте және мемлекеттік басқаруда "стратегиялық жоспарлау" деген сөз тіркесі жиі пайдаланылады, ол дегеніміз - мемлекет экономикасының 25 жылға (бір буынға) немесе тіпті 50 жылға (екі буынға) дамуы.

Стратегиялық жоспарлау - экономикалық дамуды барынша жеделдету үшін ұлттық ресурстарды тиімді пайдаланудың жоспарын (траекториясын) есептеудің нәтижесі.

Стратегиялық жоспарлау деп елдің орнықты дамуының стратегиялық мақсаттарына қол жеткізудің және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын, тәсілдері мен құралдарын айқындау түсініледі. *Қазақстан Республикасының тұрақты дамуының стратегиялық мақсаттарына жетудің және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты жолы* - елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының басымдықтарын қоса алғанда, стратегиялық ұлттық басымдықтарды жүзеге асыру.

Стратегиялық жоспарлау ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерін ескере отырып, Қазақстан Республикасының тұрақты дамуы үшін тұжырымдамалар, доктриналар, стратегияларды, бағдарламалар, жобалар мен жоспарларды әзірлеу жолымен жүзеге асырылады.

Стратегиялық жоспарлау - әлеуметтік-экономикалық дамудың мақсаттарын анықтау, болжау, жоспарлау және бағдарламалау бойынша стратегиялық жоспарлау қатысушыларының қызметі.

«Қаржылық жоспарлау» анықтамасының мәні мен мазмұны 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 - «Қаржылық жоспарлау» тұжырымдамасының мәні мен мазмұны

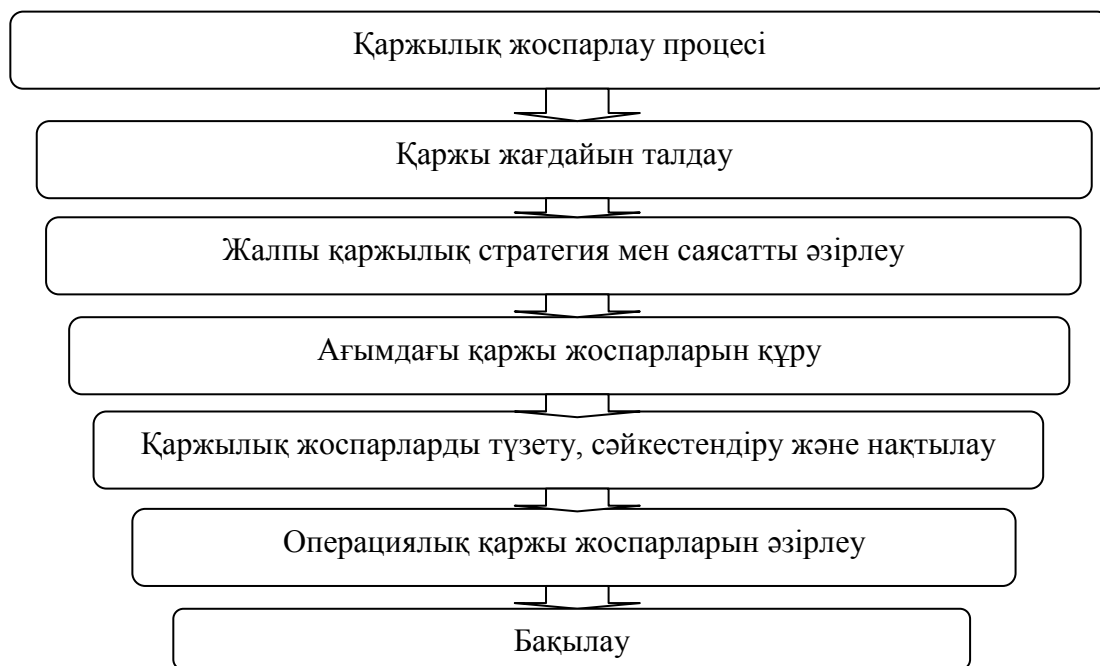
Тұжырымдама	Мазмұны
Жоспарлау	- жоспардың нақты дамуын, оны жүзеге асыруды, ұйымдастыруды және орындауды, бақылауды қамтитын процесс.
Директивті жоспарлау	– бұл заңды құқық күшіне ие және оларды іске асыруды қамтамасыз ететін жоспарларды әзірлеу процесі. Бұл жоспар барлық орындаушылар үшін міндетті болып табылады, жоспардың міндеттерін орындамаған жағдайда лауазымды тұлғалар заңды түрде жауапты болады.
Қаржылық жоспарлау	- қаржы ресурстарын басқару құралы; - әлеуметтік өндіріс процесіне әсер етудің белсенді құралы.
Стратегиялық жоспарлау	- еліміздің тұрақты дамуының стратегиялық мақсаттарына жетудің және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын, әдістері мен құралдарын айқындау.
Жоспарлау және болжау	- экономикалық және әлеуметтік процестерді басқарудың маңызды элементтері экономиканың дамуындағы ұтымды пропорцияларды, жекелеген салалардың, шаруашылық, мәдениет буындарының өсу қарқынының нақты кезеңіндегі өзгерістерді алдын ала анықтау үшін пайдаланылады.
Индикативтік жоспарлау	- ұсынымдық жоспарлау; ол ақпараттық-үйлестіру рөлін орындайды және экономикалық реттеуіштер арқылы қаржы қызметінің субъектілеріне жанама әсер етеді. - мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясатқа сәйкес келетін ел экономикасының жай-күйі мен дамуын сипаттайтын параметрлер (индикаторлар) жүйесін қалыптастыру процесі және аталған индикаторларға қол жеткізу мақсатында Әлеуметтік және экономикалық процестерге ықпал ету шараларын белгілеу.
Шаруашылық жүргізуші субъектілер деңгейінде қаржылық жоспарлау	- Ресурстар мен тиісті қаржы қатынастарының белгілі бір кезеңі үшін ақтау үдерісі. Оның қажеттілігі, белгілі бір қаражат беру қажет болғандықтан, кәсіпорындардың үзіліссіз жұмыс істеуі болып табылады

Жоспарлау нысаны, мемлекеттің қатысу мазмұны мен нысаны бойынша жоспарлау директивалық, индикативтік, стратегиялық болуы мүмкін.

Қаржылық жоспарлаудың тікелей нысаны - кірістер мен жинақтарды қалыптастыру және бөлу, орталықтандырылған және орталықтандырылмаған қаражат қорларын қалыптастыру және пайдалану. Сондай-ақ, қаржылық жоспарлау объектісі мемлекеттің немесе кәсіпкерлік субъектісінің қаржылық қызметі болып табылады, ол ақшалай түсімдерді жұмылдыру мен оларды ағымдағы қажеттіліктерге пайдалану, өндірісті кеңейту, жаңарту және әлеуметтік қажеттіліктерден тұрады.

Қаржылық жоспарлаудың мазмұны пайда болудың экономикалық процестерімен маневрлеудің, ақша кірістері мен жинақтарын бөлу мен қайта бөлудің алдын -ала анықталған мүмкіндігі ретінде және осының негізінде ақша қаражатының орталықтандырылған және орталықсыздандырылған қорларын қалыптастыру мен пайдалану ұсынылады.

Қаржылық жоспарлау мен болжаудың негізгі мәні - кіріс түсімдерін алдын ала болжау, шығыстарды айқындау, әрбір шаруашылық және қаржылық ахуалдың нәтижелілігі, қаржы ресурстарының неғұрлым тиімді бағытын негіздеу, төлем қабілеттілігін, тұрақты қаржылық жағдайды қамтамасыз ету үшін ақша қаражаты мен шығыстардың түсімдерінде (бар болғанда) тепе-теңдікті белгілеу болып табылады. Мемлекеттік деңгейде қаржылық жоспарлауды ұйымдастыру процесі 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2- Мемлекеттік деңгейде қаржылық жоспарлауды ұйымдастыру процесі

Қаржылық жоспарлау міндеті - жұмылдырылатын және пайдаланылатын қаржы ресурстарының материалдық-заттай ұдайы өндіру элементтеріне оңтайлы сәйкестігі негізінде шаруашылық субъектілерінің, жүйелердің тепе-теңдігі мен дамуының теңгерімділігіне қол жеткізу болып табылады.

Қаржылық жоспарлау арқылы нақты жобалар, нақты жолдар, индикаторлар, өзара байланысты тапсырмалар, оларды жүзеге асыру реті, сондай-ақ болжанатын болжамдар, белгілі бір курстар, индикаторлар, өзара байланысты тапсырмалар, олардың орындалу реті және таңдалған мақсатқа жетуге ықпал ететін әдістер анықталады.

Қаржылық жоспарларды құрудың басты мақсаты - өндірістік және әлеуметтік даму бойынша көзделген шығыстарды қаржылық мүмкіндіктермен келісу болып табылады. Сондай-ақ қаржылық жоспарлаудың мақсаттары:

- қаржы ресурстарының қалыптасу көздерін және олардың жалпы құндылығын анықтау;
- орталықтандырылған және орталықтандырылмаған қорлар, ұлттық

экономика секторлары мен әкімшілік-аумақтық бірліктер арасында қаржы бөлудің оңтайлы үлесін белгілеу;

- ресурстардың нақты бағытын анықтау және қажетті қорларды құру.

Қаржылық жоспарлау экономика мен оның буындарын басқарудың маңызды функциясы болып табылады және мемлекеттік билік пен басқару органдары, сондай-ақ барлық шаруашылық органдар, мекемелер мен олардың жоғары тұрған құрылымдарын жүзеге асырады.

Қазақстанда "Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі Даму стратегиясы" іске асырылуда, ҚР Президенті Н. Назарбаевтың жыл сайынғы Жолдауы негізінде қысқа мерзімді кезеңге қаржылық жоспарлауға, қаржылық стратегияға және қаржылық саясатқа түзетулер енгізіледі.

Бұл жаһандану жағдайындағы әлемдік экономиканың сын-қатерлерімен анықталады. Сондықтан қаржылық жоспарларды әзірлеу кезінде өндірістік тапсырмалардың шиеленіс деңгейі тексеріледі, мүмкіндіктер анықталады:

- экономиканы әртараптандыру,

- өндіріске өндірістік қуаттарды неғұрлым толық пайдалану және оның сапасын арттыру, шығындарды төмендету және өнімді шығындарды азайту есебінен шетелдік инвестициялар тарту немесе қаржы ресурстарын ұлғайту.

Сондай-ақ қолда бар материалдық ресурстарды өндіріске тартуды, айналым қаражатының айналымдылығын жеделдетуді, құрылыстың сметалық құнын төмендетуді, басқару аппаратын және т. б. ұстауға арналған шығыстарды қысқартуды ескере отырып, ақша қаражатына қажеттілікті азайту жолдары қарастырылуда.

Тарихи дамудың барлық кезеңдерінде және басқару деңгейлерінде *қаржылық жоспарлау* оны бірыңғай жоспарлау жүйесінен бөлуге мүмкіндік беретін жалпы сипаттарға ие болды: *нақты объектілер, жоспарлау бағыттары, жоспарлаудың мақсаты мен сипаты және негізгі көрсеткіштердің түрі*:

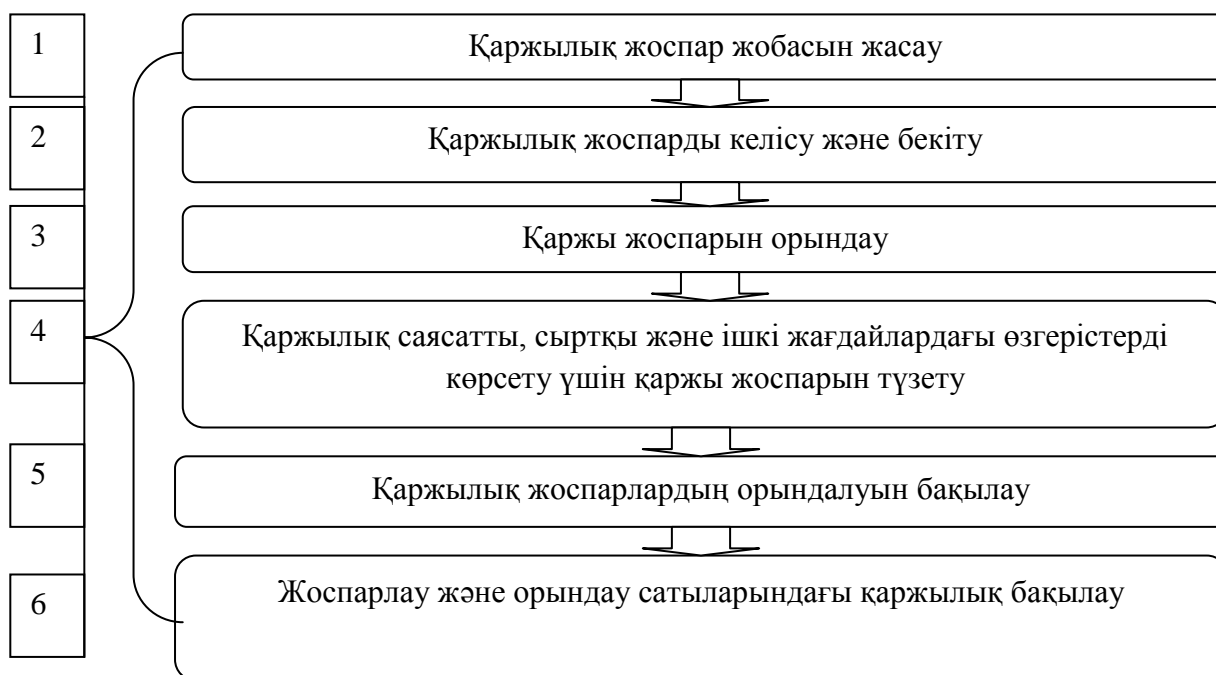
- *қаржылық жоспарлау объектісі* әрдайым қаржылық басқарудың кез келген деңгейінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық әрекеті болып табылады, бұл қаржылық қатынастардың қозғалысы айтарлықтай әсер етеді, олардың қаржы қатынастарына және нәтиже коэффициенттеріне әсер етеді;

- оның әрекет ету саласы негізінен қаржы қаражатын құру, бөлу және пайдалану кезінде қаржы арқылы жүзеге асырылатын *қайта бөлу процестерін* қамтиды;

- *қаржылық жоспарлау* ұдайы өндірудің құндық жағына бағытталған, оның негізгі мақсаты белгіленген жобаларды қамтамасыз етудің қаржылық мүмкіндіктерін және олардың тиімділігін негіздеу болып табылады;

- тапсырманың қаржылық көрсеткіштері, жоспарлар әрқашан құндық нысанда есептеледі, синтетикалық сипатта болады, өндірістік көрсеткіштерге негізделеді, бірақ олардың пассивті көрінісі болып табылмайды.

Қаржылық жоспарларды дайындау алты кезеңде жүзеге асырылады (3-сурет).

Сурет 3- Қаржылық жоспарлау кезеңдері

Қаржылық жоспарлау процесі және оның кезеңдері өзара тығыз байланысты және өзара шарттастырылған.

Қаржылық жоспарлау процесінің айырмашылығы елдің ұзақ мерзімді даму стратегиясына сүйене отырып, мемлекеттің қаржылық стратегиясы мен қаржылық саясатын айқындауға бағытталған.

Мемлекет деңгейіндегі *қаржылық жоспарлау принциптері* А қосымшасында берілген.

Қаржылық тапсырмаларды негіздеу процесінде заттай деректерді құнға қайта есептеу ғана емес, белгіленген шығындардың тиімділігі, кірістерді жұмылдырудың ұтымды нысандарын таңдау, олардың орындылығы мен түпкілікті нәтижелеріне сүйене отырып бөлінуі айқындалады.

1.2 Қаржылық жоспарлар мен болжамдар жүйесі, олардың өзара байланысы

Орталықтандырылған жоспарлардың саны, олардың нысандары, мазмұны көбінесе тиісті мемлекеттің қаржы жүйесін құруға, сондай-ақ нақты кезеңде қаржы көмегімен жүзеге асырылатын қайта бөлу процестерінің ерекшеліктеріне байланысты болады (4-сурет).

Қаржылық жоспарлаудың негізгі өнімі қаржылық жоспарлар болып табылады.

Қаржы жоспары - көрсеткіштері үнемі ақшалай көріністе көрсетілетін және белгілі бір кезеңге қаржы ресурстарының қозғалысын негіздейтін жоспардың ерекше нысаны. Осылайша қаржы жоспарлары шаруашылық

жүргізу субъектілерінің қалыпты қызметін, олардың үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Сурет 4- Жоспарлау түрлері

Қаржылық жүйенің, жекелеген департаменттердің, қаржы институттарының кәсіпорындарының, ұйымдарының байланыстары арқылы шешілетін міндеттердің алуан түрлері білім беру, қаржы қорларын бөлу және олардың қаржылық қатынастарына айтарлықтай әсер етеді.

Бұл, әрине, нысандар мен мазмұндағы айырмашылығы бар көптеген қаржылық жоспарлардың дамуында көрініс табады.

Басқарудың барлық деңгейлерінде әзірленген бірқатар қаржылық жоспарларды белгілі бір жүйеге келтіру үшін оларды көптеген критерийлер бойынша жіктеуге болады.

Экономикалық әдебиетте олар екі негізгі топқа біріктіріледі: *орталықтандырылған (ұлттық) және орталықтандырылмаған.*

Орталықтандырылған қаржы жоспарлары - жалпы мемлекеттік қаржы ресурстарының қозғалысын негіздейді, мемлекеттің қаржы жүйелері жүзеге асыратын қайта бөлу процестерін тіркейді.

Нысан бойынша олар әрдайым жиынтық жоспарлар болып табылады.

Орталықтандырылған қаржы жоспарлары өзінің мазмұнымен, ресурстар қозғалысының объектісі мен саласымен, жоспарлау әдістерімен және мақсаттарымен ерекшеленеді.

Орталықтандырылған қаржы жоспарларында мынадай маңызды ерекшеліктер бар:

- *объект* - макро деңгейде қалыптастырылған және таратылатын жалпыұлттық ресурстар;

- *қамту* - мемлекеттің қаржылық қызмет саласы, тиісінше оның өсімін молайту процесіне қатысушылармен қаржылық өзара қарым-қатынастары және бұл ретте қалыптасқан құндық пропорциялар;

- *негізгі мақсат* - мемлекеттің қаржылық саясатының белгілі бір кезеңге негізделуі, оның жалпыұлттық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оның қаржылық мүмкіндіктерін анықтау.

Олардың негізгі міндеттері - макро деңгейде қалыптасқан барлық орталықтандырылған қорлардың кірістер мен шығыстарын жоспарлау, олардың көздерін, оларды қалыптастыру және пайдалану жолдарын айқындау.

Орталық қаржы жоспары - бұл мемлекеттік бюджет. Оны әзірлеу қажеттілігі мемлекеттің ақша ресурстарының көздері мен көлемін айқындау және оларды жалпы мемлекеттік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін ұтымды бөлу қажеттілігінен туындады.

Бюджет баланс нысанында әзірленеді, онда елдің, оның өңірлерінің экономикалық және әлеуметтік даму бағдарламасына сәйкес ағымдағы кезеңге арналған барлық кірістер мен шығыстар жоспарланып отыр.

Сонымен қатар, бұл ретте түсімдер көздерін толық жинақтауға, бюджет қаражатын ұтымды бөлуге және бюджеттің тапшылықсыз теңгеріміне ерекше назар аударылады.

Бюджеттен басқа жалпы мемлекеттік бағдарламаларды, сондай-ақ орталықтандырылған қорлар бюджеттерін қаржылық қамтамасыз ету түрінде басқа да орталықтандырылған қаржылық жоспарлар жасалады. Олардың қаржылық жоспарлары ағымдағы жылға барлық түсімдерді және шығыстарды айқындайтын құндық баланстарды білдіреді.

Тиісті қорлардың *қаржылық жоспары* 2 бөлімнен тұрады: кірістер мен шығыстар.

Мысалы, әлеуметтік қорғау қорының қаржылық жоспарында кірістерде жыл басындағы қаражат қалдықтары, заңды және жеке тұлғалардан сақтандыру жарналарының барлық түсімдері, республикалық бюджеттен қаржы бөлу (әскери қызметшілерге зейнетақы мен жәрдемақы төлеуге және заңдарға сәйкес басқа да шығыстарға), инвестициялық салымдардан, бағалы қағаздармен операциялардан түскен қаражат көрсетіледі.

Шығыс бөлігінде зейнетақыларды, әлеуметтік сақтандыру, халықты сауықтыру, еңбекке жарамсыз азаматтарға материалдық көмек көрсету жөніндегі жәрдемақыларды төлеуге ресурстар жіберу жоспарлануда.

Орталықтандырылған қаржылық жоспарлар тек қаржы жүйесінің байланыстарымен ғана емес, қаржы ресурстарының қозғалысы деңгейімен де ерекшеленеді: ұлттық немесе жеке аймақтар (жергілікті).

Орталықтандырылмаған қаржы жоспарларының саны орталықтандырылғаннан гөрі әлдеқайда үлкен және әртүрлі.

Бұл өз қызметі, ұйым түрі, кәсіпорындарды, ұйымдарды, мекемелерді, ведомстволарды басқару және қаржыландыру әдістері бойынша көптеген, әртүрлі қаржылық жоспарлар.

Орталықсыздандырылған қаржылық жоспарлардың ортақтығы олардың нақты шаруашылық жүргізуші субъектінің ақша қаражатының жеке айналымдарын негіздеу қабілетін білдіреді.

Осыдан олардың ерекше мақсаты – осы объектінің кірістері мен шығыстарының айқындылығы, оның қызметінің қаржылық нәтижелері қаржы ресурстарының қозғалысын жанама ететін тиісті қатынастары.

Орталықсыздандырылған қаржылық жоспарларды *топтастыру табыстың құрамына*, шығындар мен оларды есептеу әдістеріне әсер ететін әртүрлі белгілерге негізделуі мүмкін, сондай-ақ мемлекет пен барлық өндірушілерді қайта құру процесінде қаржы қатынастарын қалыптастырады.

Меншік нысанына сәйкес квазимемлекеттік сектор ұйымдары, Ұлттық компаниялар, мемлекеттік, жалгерлік, кооперативтік кәсіпорындар, акционерлік қоғамдар, бірлескен кәсіпорындар, шетелдік кәсіпорындар, жеке фирмалар, қоғамдық ұйымдар деп бөлінеді.

Осы топтардың әрқайсысының кәсіпорындарының белгілі бір ортақ ерекшеліктерімен жеке субъектілердің қаржылық жоспарлары салалық сипаттамаларға, өндірістің ерекшеліктеріне, кәсіпорынның қызмет саласына, оның түрі мен мөлшеріне байланысты нысан мен мазмұн түрінде ерекшеленеді.

Шаруашылық саласы, қызмет түрі, басқару әдісі (коммерциялық есеп немесе бюджеттік қаржыландыру) қаржыландыру көздеріне, кірістер мен шығындардың құрамына, құрылымына айтарлықтай әсер етеді.

Сондықтан оларды *салалық, ведомстволық белгісі, басқару нысаны*, сондай-ақ кәсіпорындардың түрлері (бірлестіктер, концерндер, ірі, орта, шағын кәсіпорындар) бойынша топтастыру орынды.

Бюджеттік мекемелердің қаржылық жоспарлары сметалардың атауына ие және негізінен олардың шығыстарын айқындайды, ал қосымша табыс көздері түскен жағдайда коммерциялық (шаруашылық) есепте жұмыс істейтін кәсіпорындар мен ұйымдардың шаруашылық қызметі бойынша барлық түсімдер мен шығыстарды негіздейтін кіріс-шығыс жоспарлары әзірленеді, "кірістер мен шығыстар" балансы түрінде қаржылық жоспарлар жасайды. Олардың *кіріс бөлігінде*: пайда, амортизация және басқа да түсімдер, *шығыстарда* – осы түсімдер есебінен жүргізілетін шығындар айқындалады. "Кәсіпорындардың бюджетпен өзара қарым-қатынасы" балансының бір бөлігі бюджетке төлемдер мен бюджеттен қаржы бөлуді (олар болған жағдайда) көрсетеді.

Қаржылық бизнес-жоспар мыналарды қамтиды: өнімді өткізу болжамы, кірістер мен шығындар кестесі, ақшалай шығыстар мен кірістер балансы. Бизнес-жоспардың мақсаты осы құжатты бизнес нәтижелерін болжау құралы ретінде орындайтын функциялармен анықталады (2-кесте).

Кесте 2 - Бизнес-жоспардың функциялары

Құрал	Мақсаты
- бизнес стратегиясы мен оны дамыту тұжырымдамасын әзірлеу үшін	- кәсіпкерлік қызметті дамытудың жаңа бағыттарын әзірлеу;
- шаруашылық қызметтің жаңа бағытын бағалау үшін	- кәсіпорынның шаруашылық қызметін талдау және бақылау үшін бизнес-жоспарды пайдалану.
- несиелерді тарту үшін	- бизнес-жоспар шаруашылық жүргізуші субъектінің несие қабілеттілігін бағалаудың рөлін атқарады. Банктің несие беру туралы мәселені шешудегі басты фактор бизнес-жоспар болып табылады. Банктер қарыз алушыдан кепілгерлік, кепілдік, кепіл, сақтандыру нысанында несиені қамтамасыз етуді ғана емес, бизнестің даму тұжырымдамасы мен стратегияларын жақсы әзірлеуді талап етеді.
- серіктестерді тарту үшін	- бизнес-жоспар кәсіпкерлік қызметтің осы түріне кез келген нысанда (акша, мүлік, мүліктік құқықтар, ноу-хау) өзінің меншікті капиталын салуға мүмкіндігі мен ықыласы бар әлеуетті серіктестерді жаңа бизнеске тартуды ынталандыру ретінде әрекет етеді.

Бизнес-жоспар шаруашылық жүргізуші субъектінің өндірістік, инвестициялық және қаржылық қызметін жоспарлау нәтижесін шоғырланған нысанда көрсететін, нарықта тап болуы мүмкін проблемаларды талдайтын және оларды шешу тәсілдерін айқындайтын құжат болып табылады.

1.3 Қаржылық жоспарлаудың әдістері мен әдіснамасы

Әдіснама - бұл шындықты тану және түрлендіру мақсатында зерттеу тәсілдерінің жиынтығы. Әдістеме жалпы философиялық таным әдісі мен нақты ғылым әдістерін, біздің жағдайда стратегиялық жоспарлауды қамтиды. Әдіснама қолданбасының ең маңызды нүктелері болып табылады:

- мәселені бекіту және өзектілігін негіздеу;
- зерттеудің объектісін, пәнін және шекарасын анықтау;
- осы мәселе бойынша қолданыстағы әдебиеттерді зерттеу және белгілі бір мәселелер бойынша қолданыстағы көзқарастарды сыни талдау;
- зерттеудің тұжырымдамалық аппаратын түсіндіру;
- зерттеудің құралдары мен әдістерін, зерттеулердің құралдары (ресурстары) мен кезеңдерін таңдау, ғылыми теорияны құру;
- алынған нәтижені оның ақиқаттығы, яғни зерттеу объектісіне сәйкестігі тұрғысынан тексеру.

Жоспарлау әдіснамасы - бұл негізгі принциптердің, әдістердің, қолданбалы индикаторлар жүйесінің, жоспардың орындалуы үшін қажетті

шараларды, сондай-ақ оның мониторингін зерттеу. *Жоспарлау әдіснамасы* жоспарлау процесін жүзеге асыру бойынша ғылыми ұсыныс ретінде бір рет және мәңгі берілген, мызғымас болып табылмайды. Ол экономика мен жоспарлау саласындағы жаңа білімдердің пайда болуымен жақсартылуы мүмкін. Әдіснама жалпы философиялық әдіс пен нақты ғылымның әдістерін қамтиды.

Танымның *философиялық әдісі* формальды, математикалық және диалектикалық логика заңдарын қолданатын диалектиканы қамтиды. Формальды логика дедукцияның логикалық жүйесін құруға мүмкіндік береді, бұл шынайы нәтиже алу үшін қажет.

Математикалық логика формальды логиканы дамытудағы кезең бола отырып, логикалық есептеулер, бағдарламалау жүзеге асырылатын символдар мен формулалардың арнайы тілімен қаруланады.

Диалектикалық логика таным мен ойлаудың жалпы әдісі болып табылады. Логикалық категориялар жүйесі абстрактіден нақты құбылысқа, құбылыстан нысанаға, жайдан күрделіге дейін тануға мүмкіндік береді, бұл ретте жалпы және арнайы экономикалық заңдар қолданылады. Бұл заңдар қатаң тәуелділікті, экономикалық құбылыстардың арасындағы себеп-салдарлық байланысты көрсетеді. Осылайша, бөлу және тұтыну әрдайым қолда бар ресурстармен шектелген, ал алмасу баламалылықты талап етеді.

Заңдылық анықталған дәрежесі мен өзара байланыстардың тығыз беталысы ретінде көрініс табады. Мысалы, өндірістің нәтижелері мен факторлары арасындағы тәуелділік. Заң талаптары тиісті *қағидаттарды* сақтау қажеттігіне негізделеді. Қағидаттар-бұл бастапқы, негізгі қосымшалар мен ережелер. Жоспарлаудың негізгі принциптері:

- *оңтайлылық* немесе *тиімділік пен нәтижелілік* қағидаты белгіленген мерзімде қаражат пен ресурстардың оңтайлы көлемін пайдалана отырып, ең жақсы нәтижені қамтамасыз етуді білдіреді;

- *баланстық пен пропорционалдық* ресурстық, салалық, аумақтық, жалпы салалық, салааралық, ішкі салалық бөліністерде арақатынасқа қол жеткізуді білдіреді;

- жетекші буындардың *басымдықтарын бөлу* - бұл қағида қолда бар ресурстар мен құралдар кезінде тек белгілі бір бағыттар бойынша ғана алға жылжу мүмкіндігіне байланысты, сондықтан жоспарланатын кезеңге бір немесе бірнеше басымдықтар бөлінеді; қол жеткізілген нәтижелерге байланысты келесі жоспарланатын кезеңге қатысты басымдықтар өзгеруі мүмкін.

Қаржылық жоспарлау әдіснамасы мынадай қағидаттарға негізделеді:

- шаруашылық жүргізудің барлық деңгейлерінде қаржыны басқарудың бастапқы сатысы ретінде қаржылық жоспарлауды пайдаланудың *объективті қажеттілігі* (бұл осы процесс қажет екенін білдіреді, қаржылық мүмкіндіктерді анықтаудың, ұтымды құндық пропорцияларды, қатынастарды болжаудың, тиісінше белгіленген бағдарламаларды, тапсырмаларды орындау үшін ақша ресурстарының қозғалысын және болжаудың маңызды құралы және тәсілі ретінде міндетті болады);

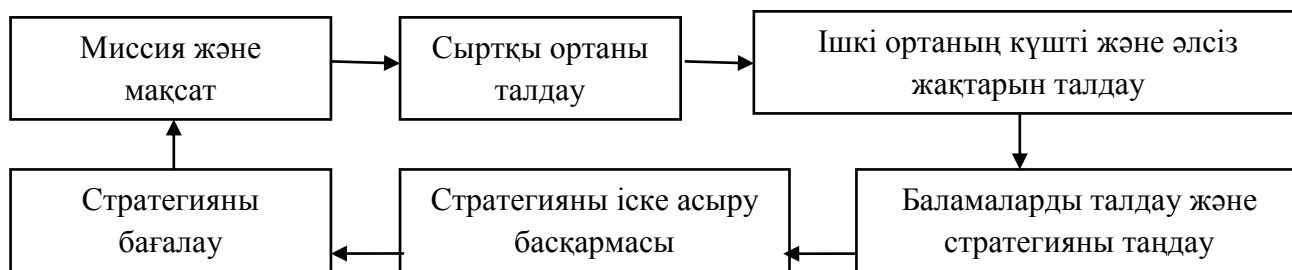
- әрбір шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметінен жекелеген

операциялар бойынша оң қаржылық нәтижелер алуға, тиісті экономикалық немесе әлеуметтік әсерге қол жеткізуге бағдарланатын, осы процестің сапалық жағын көрсететін және оны әрбір шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметінен жекелеген операциялар бойынша оң қаржылық нәтижелер алуға бағдарлайтын тиімділікті арттыру;

- өндірістік және қаржылық тапсырмаларды, материалдық және қаржылық ресурстардың қозғалысын, басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі жоспарларды келісуді көздейтін *мақсаттардың кешенділігі мен біртұтастығы* (ұдайы өндіруге қатысушылардың жалпы мемлекеттік, ұжымдық және жеке экономикалық мүдделерін үйлестіру);

- жоспарлаудың негізгі сипаттарын қорытындылайтын *себептер*, белгіленген тапсырмалардың нақтылығын, тиімділігін қамтамасыз етеді. Ғылым ұғымы кең және қоғамдық және жеке қажеттіліктерді, қоғамның даму заңдылықтарын, ақша қаражатының қозғалысындағы үрдістерді, қалыптасқан экономикалық және әлеуметтік жағдайды объективті бағалауды, сондай-ақ ресурстардың болуын, уақыт пен кеңістікте қаржылық тапсырмаларды үйлестіруді ескере отырып, жоспарланған тапсырмалардың негізділігін қамтиды.

Жоспарлау әдістемесі - жоспарларды әзірлеушілер пайдаланатын жоспарлау технологиясын қалыптастыратын жұмыс тәсілдерінің жиынтығы. Әдістеменің негізін құрайды (5-сурет): деректер базасын дайындау; ақпаратты бірыңғай тұтастыққа зерттеу және біріктіру; аналитикалық зерттеу жүргізу.

Сурет 5- Стратегиялық жоспарлау процесі

Үлкен мәселелерді шешу үшін келесі кезеңдерден тұратын жүйелік талдау және синтез қолданылады:

- тапсырманы әзірлеу;
- мақсаттарды және бағалау критерийлерін анықтау;
- факторларды құрылымдық талдау, үрдістерді анықтау, олардың өзара әрекеттесуі;
- жүйені дамыту тұжырымдамасын және нұсқаларын әзірлеу.

Талдау түрлі зерттеу әдістерін қамтиды:

- *топтау* - жеке көрсеткіштер біріктіріледі және тұтастай алғанда индикаторлар тобы арқылы белгілі бір экономикалық құбылыстарды сипаттайды;
- *индекс* - бірқатар көрсеткіштердің базалық мәнге қатынасы;

- *факторлық* - экономикалық қызметтің нәтижесіне әсер ететін экономикалық дамудың қозғаушы күші анықталады;

- *корреляция* (жұптық және көпше) әр түрлі көрсеткіштер арасындағы өзара байланыстарды, олардың өзара әсерін белгілейді;

- *морфологиялық талдау* мәселенің барлық мүмкін шешімдері бойынша жүйеленген ақпарат алуға мүмкіндік береді және объект туралы толық және жалпы білімді болжайды;

- *аналогия бойынша талдау* формальды логика заңдарына, логикалық құрылымдарға негізделеді;

- *регрессивті талдау* белгілі шаманың басқа шамалардан тәуелділігін зерттеуді қарастырады.

Қаржылық жоспарлардың ғылыми негізділігі олардың шынайылығын ғана емес, сонымен қатар ұзақ мерзімді пайданы ескере отырып, үздік шешімдерді таңдауды білдіреді. Бұл белгіленген іс-шараларды қаржыландыру көздері мен тәсілдерін негіздеу *әдістерінің прогрессивтілігіне*, ресурстарды ұтымды бөлуге, прогрессивті процестерді ынталандыратын құндық пропорциялар мен қаржылық өзара қарым-қатынастарды оңтайландыруға байланысты. Сондықтан қаржылық ынталандырудың әсері, шығындар деңгейін оңтайландыру, кірістерді, пайданы барынша арттыру тұрғысынан ең жақсы шешімдерді таңдауды қамтамасыз ететін барлық тапсырмалар бойынша *көп нұсқалы есептерді* пайдаланған жөн.

Басқарудың негізгі кезеңдері ретінде қағидалар барлық дәуірлерге, даму сатыларына бірдей болып қалады. Экономиканы дамытудың қазіргі жағдайларында жоспарлау принциптері емес, оларды іске асыру тетігі, өндірістік күштердің, ғылымның және басқа да факторлардың даму деңгейіне байланысты әдістер өзгереді.

Ведомстволық және салалық қағидаттар экономиканы қатаң, командалық әдістермен орталықтандырылған басқару кезеңіне тән болды.

Нарықтық экономика жағдайында *аумақтық және пәндік-мақсатты қағидаттар* неғұрлым қолдануға ие болды.

Аумақтық қаржылық жоспарлауды қолдану:

- жекелеген әкімшілік-аумақтық бірліктердің қаржы ресурстарын анықтау, ресурстар көлемінің шаруашылық қызмет нәтижелеріне тәуелділігін қоюға ықпал етеді;

- объективті себептер бойынша ресурстар жеткіліксіз болған жағдайда, оларды өңірдің қолайлы әлеуметтік дамуын қамтамасыз ету үшін орталықтандырылған қорлар арқылы қайта бөлу мүмкін.

Қаржылық жоспарлаудағы *пәндік-нысаналы қағидат* ресурстардың шығу көздеріне қарамастан белгілі бір экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, мәдени және басқа да бағдарламаларды қамтамасыз ету үшін қаржылық ресурстарды нақты қалыптастыруға және пайдалануға бағытталған. Бұл қағидаттар Қазақстан Республикасының экономикасын дамытудың қазіргі жағдайында да қаржы мәнін, қалыптасқан қаржы жүйесін және қаржы тетігін негізге ала отырып өзекті болып қала береді.

Жоспарлау тәжірибесінде жоспарлы есептеулердің әртүрлі әдістері

қолданылады. Қазіргі уақытта ең көп таралған келесі әдістер (3-кесте).

Кесте 3 - Қаржылық жоспарлауда қолданылатын әдістер

Әдіс атауы	Мазмұны
1	2
Экстраполяция әдісі (немесе коэффициенттер)	олардың серпінін белгілеу негізінде қаржылық көрсеткіштерді айқындаудан тұрады. Есеп айырысу есепті кезеңдегі жетістіктер және олардың өсу немесе төмендеу салыстырмалы тұрақты қарқынына түзетулер негізінде жүргізіледі. Мұндай тәртіптің елеулі кемшіліктері бар: ықтимал шаруашылық ішіндегі резервтерді анықтауды ескермейді; материалдық және ақша ресурстарын пайдалануға теріс әсер етеді, өйткені жоспарланған кезеңде олардың мөлшерлері қол жеткізілген деңгейге қарай анықталатын болады.
Сараптамалық бағалау әдісі	жоспарлау объектісінің жай-күйінің параметрлерін анықтау үшін жоғары білікті маман-сарапшылардың тәжірибесін пайдалануды болжайды.
Нормативтік әдіс	жоспарлы қаржылық көрсеткіштер белгіленген нормалар мен нормативтер негізінде есептеледі.
Салааралық баланс (САБ) (шетелдік практикада пайдаланылады)	кестенің жолдары мен бағаналарын, яғни өнімді бөлу теңгерімдерін және оны өндіруге жұмсалған шығындарды қорытындымен байланыстыра отырып, тоғысатын экономикалық-математикалық модель болып табылады. САБ В. Леонтьев (АҚШ) әзірлеген "шығындар - шығарылым" әдісі ретінде белгілі.
Баланс әдісі	шығыстардың оларды жабу көздерімен келісілуін, қаржылық жоспарлардың барлық бөлімдерін өзара байланыстыруды, сондай-ақ өндірістік және қаржылық көрсеткіштерді көздейді. Қаржы балансының талаптарын сақтау кәсіпорынның, саланың, барлық ұлттық шаруашылық бюджеттерінің шығындары мен кірістері арасындағы сәйкессіздіктің туындауын ескертуге: халық шаруашылығын дамытудың қажетті қарқыны мен пропорциясын айқындауға; ішкі ресурстарды жұмылдыруды ескере отырып, оларды жан-жақты негіздеуге мүмкіндік береді.
Бағдарламалық-мақсатты әдіс	түрлі деңгейде жүзеге асырылатын ғылыми-техникалық бағдарламалар негізінде қаржылық болжау әдістерінің бірі: жалпыұлттық, салалық және бастапқы. Қаржылық бағдарламалау - бағдарламалық-мақсатты әдісті пайдаланатын қаржылық жоспарлау әдісі, оның негізінде нақты тұжырымдалған мақсаттар мен оларға қол жеткізу құралдары салынған: басымдықтарды белгілеу; қаражаттың алшақтығының тиімділігін арттыру; баламалы нұсқаны таңдауға сәйкес қаржыландыруды тоқтату.
Есептеулердің көп нұсқалылығы	ең жақсы шешімдерді таңдау ұзақ мерзімге қаржылық болжамдар үшін экономикалық-математикалық әдістерді, ЭЕМ-ді кеңінен пайдалануды көздейді.
Сценарий әдісі	жақсы құрылымдалған және қисынды болып табылатын әр түрлі "тарихтың" жасауына байланысты оқиғалардың ықтимал дамуының альтернативті сценарийлерін құру.
SWOT -талдау	жоспарлау кезеңіндегі дамудың күшті және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін айқындайды.

Қаржылық жоспарларды дайындау үш кезеңнен тұратын негізгі жоспарлау әдістерімен жүзеге асырылады (6-сурет).

Сурет 6- Қаржылық жоспарлау әдістері

Жоспарлаудың *бірінші кезеңінде* есепті кезеңде қаржылық көрсеткіштердің орындалуына экономикалық талдау жүргізіледі. Қаржылық көрсеткіштерді талдау өндірістік деректермен өзара байланыста жүзеге асады. Жоспарлы түсімдер мен шығыстарды өндірістік көрсеткіштермен ұштастыра отырып, іс жүзінде салыстыру қаражаттың толық емес шоғырлануының себептерін ашуға, оларды пайдалану тиімділігінің дәрежесін анықтауға, ішкі шаруашылық резервтерін анықтауға мүмкіндік береді.

Екінші кезеңде элеуметтік және экономикалық даму жоспарлары мен бағдарламаларының көрсеткіштері негізінде кірістер мен шығыстардың негізгі топтары бойынша жоспарланатын кезеңге арналған кірістер мен шығыстардың нақты түрлерінің есебі жүргізіледі.

Үшінші кезеңде жеке тапсырмалар, мақалалар бірыңғай тұтастыққа байланыстырылады, теңгеріледі. Егер көзделген іс - шаралар мен жоспарлы тапсырмалар ақша ресурстарымен келіспесе, кірістер мен жинақтарды ұлғайту көздері іздестіріледі, оларды неғұрлым тиімді пайдалану жолдары, ал кейбір жағдайларда шығыстардың жекелеген түрлерін тікелей қысқарту айқындалады.

1.4 Әлемдік тәжірибеде жоспарлаудың пайда болуы және дамуы

Әрбір ел өзінің ұлттық экономикасының ерекшелігін ескере отырып,

экономикалық және әлеуметтік процестерді жоспарлауға белгілі бір тәсілдерді пайдаланады, оларды өзгеретін жағдайларға қатысты үнемі жетілдіріп отырады. Болжамдық және талдау мәселелерімен айналысатын шетелдік экономикалық орталықтарда ондаған, жүздеген болжамдық экономикалық жүйелер пайдаланылады. Американдық экономист және экономиканың Нобель сыйлығының лауреаты (1980) *Лоуренс Роберт Клейн* әзірлеген ұлттық экономиканың алғашқы әзірленген модельдерінің бірі кеңінен танымал. Бұл модель *15 жүйелілік айнымалыларды* қамтиды, олар *12 стохастикалық сызықты және сызықты емес теңдеулер және төрт детерминирленген теңдеулердің* көмегімен анықталады. Қазақстан Республикасында ұлттық экономиканың, негізгі халық шаруашылығы кешендерінің даму болжамдары қазірдің өзінде мемлекеттік экономикалық саясатты қалыптастырудың негізіне айналды. Валюта нарығындағы, орта мерзімді және қысқа мерзімді бағалы қағаздар нарығындағы жағдайлардың болжамы, бүкіл халық шаруашылығының әлеуметтік және өндірістік салаларын оңтайландыру болжамы кеңінен дамуда, сондай-ақ нәтижеге бағдарланған бюджеттеу енгізілуде. Сондықтан, шет елдердің болжау және жоспарлау саласындағы тәжірибесін зерттеу Қазақстан үшін үлкен маңызға ие.

Экономикалық жоспарлау және болжау саласындағы әзірлемелер шет елдерде XIX ғасырдың соңғы ширегінде пайда болды. Олар зерттеушілердің өз иелігіндегі статистикалық деректердің мінез-құлқын талдау негізінде негізгі өнімдерді өндірудің болашақ үрдістерін анықтау талпынысымен байланысты болды. Сол кезде болжаудың басты әдістері қатарларды сапалы талдауға және қарапайым экстраполяцияға, яғни өткен үрдістерді болашаққа көшіруге негізделген сараптамалық бағалар болды.

XX ғасырдың басында экономикалық индикаторларды анықтаудың алғашқы талпыныстары жасалды. Атап айтқанда, экономист *Дж.Брукмайер* 1911 жылы келесі көрсеткіштердің үш хронологиялық қатарын болжау үшін пайдалануға тырысты:

- банктік несиелер индексі,
- акциялар бағасының индексі,
- жалпы экономикалық белсенділік индексі.

1929-1933 жылдардағы АҚШ – тағы экономикалық дағдарыс - "Ұлы депрессия", шет елдерде болжау мен жоспарлауды дамытуда қуатты түрткі болды, ол мемлекеттік билікті одан шығу жолдарын іздеуге мәжбүр етті. XX ғасырдың 30-шы жылдарында шетелде алғаш рет макроэкономикалық деңгейде жоспарлау пайда болады. Болжамдар мен жоспарлар ұлттық экономиканы реттеу жүйесінің қажетті элементіне айналады. Болжамдар "шығындар - шығару" моделінің, желілік бағдарламалау, жүйелік талдау модельдерінің көмегімен және сараптамалық бағалар негізінде жасалды. Макроэкономикалық деңгейдегі бірінші жоспарлар қаржы-бюджет және ақша-несие саясатын қамтиды және ұлттық бюджеттерді құрастыруда көрініс тапты. Олар мемлекеттік бюджеттен тек мемлекеттің ғана емес, тұтастай ел бойынша да табысты ескеруімен ерекшеленді.

1944 жылы Құрама Штаттарына қоныс аударған танымал неміс экономисі

К.Ландауэр «Ұлттық экономикалық жоспарлау теориясы» атты кітабын жариялады. Автор ұсынған жоспарлау жүйесі кейіннен "индикативтік жоспарлау" ретінде белгілі болды, оның шеңберінде Ұлттық үкімет шешімдер қабылдау және нұсқаулар беру жолымен салыстырғанда, үйлестіру және ақпаратпен қамтамасыз ету арқылы экономикалық дамуға әсер етеді.

Соғыстан кейінгі жылдары макроэкономикалық деңгейде жоспарлау дағдарыстарды болдырмау ғана емес, ұлттық өнімді бөлу процестерін реттеу мақсатында кең пікірталастардың мәніне айналады. Бірқатар салаларды мемлекет меншігіне алу, экономикадағы мемлекеттік сектор үлесінің өсуі үкіметтерге сыртқы саудаға, баға саясаты мен қаржыға тікелей бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік берді.

XX ғасырдың 50-ші жылдарында көптеген елдерде бюджет түрінде ұлттық мемлекеттік жоспарларды құрудан ауытқу болды. Екі жаңа бағыт қалыптасты: *біріншісі*, жоспарларды әзірлеу үшін пайдаланылатын әкімшілік мемлекеттік аппараттың күрделенуіне байланысты; *екіншісі*, жоспарлау және болжау қызметі саласының кеңеюіне байланысты.

Егер бірінші кезеңде ұлттық экономикалық жоспарлар мемлекеттің қаржы министрлігінде жасалса, XX ғасырдың 60-шы жылдарының басында арнайы жоспарлы органдар құрылады: Францияда – Жоспарлау жөніндегі бас комиссариат; Жапонияда – Экономикалық консультативтік кеңес және Экономикалық жоспарлау басқармасы; Нидерландыда – Орталық жоспарлы бюро; Канадада - Экономикалық кеңес. Макроэкономикалық жоспарлаудың қажеттілігі макроэкономикалық тұрақсыздыққа, экономиканың әр түрлі шаруашылық бірліктері мен секторларын интеграциялау дәрежесінің күшеюіне, ЖҰӨ пайдалануда үкімет үлесінің өсуіне, қоршаған ортаның ластануына және басқа да маңызды емес факторларға байланысты болды.

XX ғасырдың 70-жылдарына дейін батыс елдері болжаудың ұлттық модельдері арқылы болжауды жүзеге асырды. 1970-ші жылдардың ортасында макроэкономикалық модельдер құрыла бастады, олардың көмегімен бірқатар елдердің, өңірлердің және бүкіл әлемнің экономикасының дамуы болжанады. Олар алғаш рет АҚШ-та дами бастады. Мәселен, "ЛИНК" моделі 10 ұлттық үлгіні қамтиды (9 еуропалық ел және Жапония). Болашақ әлемдік экономиканы әзірлеу кезінде Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) өзара байланысты 15 өңірлік модельден тұратын в. Леонтьевтің макроэкономикалық моделін пайдаланған.

Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде жоспарлау маңызды орын алады, бұл ретте ұзақ мерзімді стратегия әзірленеді, оны іске асыру үшін бес жылдық және жылдық жоспарлар жасалады.

Транзиттік (өтпелі) экономикасы бар елдер күрделі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге әр түрлі көзқараспен қарады. Үкіметтің экономикалық стратегиясын негіздеу мақсатында Венгрия экономика министрлігі экономикалық процестерге талдау жүргізеді, болжамдар дайындайды және экономиканың дамуының ықтимал үрдістерін айқындайды, Үкімет қабылдаған шешімдердің нақты экономикалық өмірдің даму барысына әсерін зерделейді. Осы шеңберінде ғылыми негізделген қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді экономикалық болжамдар ұсынылған.

Польша үкіметі реформалардың түрлі бағдарламаларын жүзеге асырды, ұлттық экономиканың барлық салаларын қамтитын және іс-қимылдардың негізгі бағыттарынан басқа, жүзеге асыру тетіктері мен қойылған міндеттерді іске асырудың нақты құралдарын қамтитын құжаттарды қабылдады.

Қытай экономикасында мемлекеттік сектор (бірінші кезекте ауыл шаруашылығында, халық тұтынатын тауарлар өндірісінде, саудада, қызмет көрсету саласында) нарықпен сәтті үйлеседі. Мемлекеттік секторда директивті жоспарлау сақталған, бірақ оның қаттылығы айтарлықтай әлсіреген. мемлекеттік емес секторда жоспарлау және нарықтық реттеуіштер қолданылады. Қолданыстағы бес жылдық жоспарлау жүйесімен қатар Қытайда ұзақ мерзімді даму бағдарламасы бар және елде орта мерзімді және ұзақ мерзімді жоспарлау жүйелерінің болуы ұлттық саясаттың неғұрлым тиімді және табысты жүргізілуін қамтамасыз етеді.

Ресейде шет елдерде таратылған әдістерді есепке ала отырып, Кеңес дәуіріндегі болжамдау және жоспарлау әдістері дамыды. Ресей экономикасының дамуының әзірленіп жатқан болжамдары өткен жылдардағы экономиканың жұмыс істеуін анықтаған үрдістерді ескереді. Макроэкономикалық көрсеткіштердің, халық шаруашылығы кешендерінің, салалар мен салалардың дамуының болжамдық есептеулері жүргізіледі. Федералдық бюджеттен бірінші кезекте әлеуметтік қажеттіліктерге және экономиканың басым салаларын дамытуға қаражат бөлу көзделеді.

Әрбір ел ұлттық экономиканың ерекшелігін ескере отырып, ел ішінде де, әлемдік экономикалық қатысты осы модельдерді үнемі жетілдіре отырып, экономикалық және әлеуметтік маңызы бар процестерді болжау мен жоспарлауда белгілі бір тәсілдерді пайдаланады.

Бақылау сұрақтары:

1. Жоспарлау мен қаржылық жоспарлаудың негізгі ұғымдарын атаңыз.
2. Қаржылық жоспарлаудың мәні неде?
3. Қаржылық жоспарлаудың мақсаттары мен міндеттерін атаңыз.
4. Қаржылық жоспарлаудың негізгі әдіснамалық негіздерін атаңыз.
5. Жоспарлау әдіснамасы дегеніміз не? Экономикалық болжаудың әдіснамасы нені қамтиды?
6. Экономикалық жоспарлау принципі дегеніміз не?
7. Жоспарлаудың негізгі принциптері қандай?
8. Жоспарлау әдісі дегеніміз не?
9. Жоспарлау әдістерінің негізгі топтары қандай?
10. Экстраполяция дегеніміз не?
11. Тренд деп нені айтамыз?
12. Жоспарлаудың теңгерімдік әдісіне не тән?
13. Жоспарлаудың нормативтік әдісі немен сипатталады?
14. Жоспарлаудың экономикалық-математикалық әдістері нені қамтиды?
15. Жоспарлаудағы сараптамалық бағалау әдісіне не тән?
16. Әлемдік тәжірибеде болжамдау мен жоспарлаудың пайда болу және даму тәжірибесі.

2 Қаржылық болжау: негізгі ұғымы мен мазмұны

Адамдарды болашақтың бейнесін көруге мәжбүр ету-қысқа мерзімді жоспарларды орындау кезінде шешуге тура келетін проблемалардан әлдеқайда жоғары деңгейдегі міндет. Сондықтан, көшбасшының маңызды міндеті-адамдардың сеніміне ие болу, олардың сөздеріне құлақ асу

Джон Коттер

Мақсаты: қаржылық болжаудың негізгі ұғымдарымен, мәнімен, мазмұнымен және әдістерімен таныстыру

Жоспары:

2.1 Қаржылық болжау: негізгі түсінігі, мазмұны, маңызы мен міндеттері

2.2 Қаржылық болжау әдістері

2.3 Экономикасы дамыған елдерде ұзақ мерзімді болжаудың ерекшеліктері

2.1 Қаржылық болжау: негізгі түсінігі, мазмұны, маңызы мен міндеттері

Болжам (грек prognosis)-белгілі бір уақыт кезеңіне байланыстыруды ескере отырып, болашақта қандай да бір құбылыстың, объектінің, процестің ықтимал күйі туралы ғылыми негізделген болжам, жорамал, пікір.

Ол болашақ жоспарларды әзірлеу үшін негіз болып табылады.

Болжам - нақты және экономикалық тұрғыдан тиімді шешім іздеуді көрсететін құжат.

Болжау - бұл табиғат заңдарын, қоғамның дамуын, әлемдік және ұлттық экономикаларды білу және пайдалану негізінде логикалық ойлауды қалыптастыру үдерісі.

Қаржылық болжау-бұл қаржылық операцияларды жүзеге асыруға байланысты болжамдарды жасау және іске асыру процесі.

Болжаудың негізгі мақсаты болашақта экономиканы (аймақты, өндірісті, кәсіпкерлікті) дамыту үрдістерін анықтау және осы процеске ықпал ететін факторларды бағалау болып табылады.

Болжаудың негізгі ұғымдары:

- болжам нұсқасы- бұл ықтимал топты құрайтын болжамдардың бірі;
- болжау объектісі - кәсіпорын қызметіне бағытталған процестер, құбылыстар мен оқиғалар;
- болжау нысаны - бұл болжамды дамытатын ұйым, кәсіпорын, мекеме немесе жеке тұлға;
- болжау әдісі - болжау объектісін зерттеу әдісі;
- болжамды тұтынушы - бұл болжамның нәтижелерін пайдаланатын

ұйым, кәсіпорын, мекеме немесе жеке тұлға;

- болжамдық фон - болжау объектісіне қатысты сыртқы және ішкі жағдайлардың (факторлардың) жиынтығы.

Қаржылық болжам - болашақта бизнестің субъектілерінің және билік органдарының қаржыларын дамытудың нақты болашағын, келешекке қаржы ресурстарын пайдалану көлемдері мен бағыттары туралы ғылыми негізделген болжамдарды зерттеу.

Қаржылық болжамдау жоспарлау алдында болуы және көптеген нұсқаларды бағалауды жүзеге асыруы тиіс (тиісінше макро - және микродеңгейлерде қаржы ресурстарының қозғалысын басқару мүмкіндігін анықтау) (7-сурет).

Сурет 7 - Мемлекеттік стратегиялық жоспарлау мен болжаудың мәні мен мазмұны

Мемлекеттік реттеуде *индикативтік жоспарлау (болжау)* маңызды орын алады, оның процесінде экономиканың қалаған дамуының жалпы контуры айқындалады.

Оның ажырамас бөлігі индикативтік қаржылық жоспарлау болып табылады, оның басты мақсаты - болжамды дамуды қамтамасыз ету үшін қаржы ресурстарының болжамды көлемін және бағыттарын айқындау.

Индикативтік қаржы жоспарлары мемлекеттік секторға ғана міндетті сипатқа ие, ал меншіктің басқа нысандарындағы секторлар үшін ұсынылатын сипатқа ие.

Соңғысы экономикалық құралдарды - реттелетін бағаларды, субсидияларды, кредиттерді, салық мөлшері мен жеңілдіктерді, жедел амортизацияны пайдалану жолымен қол жеткізіледі.

Маңызды индикаторлар: валюта бағамы, инфляцияның болжамды деңгейі, Ұлттық банктің қайта қаржыландыру мөлшері амортизациялық аударымдар нормалары болып табылады.

Индикативтік жоспар экономикалық процестерді ғылыми негіздеп көрсетуге және экономика мен қаржы дамуының жекелеген параметрлерін барабар келісуге, оларды дамудың ұзақ мерзімді үрдістеріне сәйкес қажетті арнаға жіберуге тиіс:

біріншіден, әртүрлі жүйелер, көрсеткіштер (табиғи-заттай және құндық теңгерімділік, бағаны тұрақтандыру, кірістер мен шығыстардың сәйкестігі, төлем балансы мен т. б. тепе-теңдігі) бойынша экономикалық тепе-теңдікті сақтау қажеттілігі;

екіншіден, *индикативтік жоспар* ұлттық шаруашылықта, оның ішінде инвестициялар жолымен қажетті құрылымдық өзгерістерді қамтамасыз етуі тиіс.

Индикативті жоспарлаудың басымдықтарының тізбесі:

- экономикалық және әлеуметтік саясат бағыттарынан-бұл дамудың сәйкессіздігін жою, инвестициялық қызмет, өндірісті жаңғырту, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету болуы мүмкін;

- ғылым, білім беруді дамыту;

- тұрғын үй құрылысы;

- әлеуметтік түрлендіру және басқалар.

Индикативтік жоспарлау жергілікті деңгейде де жүзеге асырылады. Мұнда сондай-ақ мемлекеттің, аумақтың, шаруашылық жүргізуші субъектілердің (кәсіпкерлер) келісілуі мен мүдделері міндетті.

Қаржылық жоспарлардың көрсеткіштерін ғылыми негіздеу үшін жүзеге асырылатын және болжамды кезеңге арналған қаржыны дамыту тұжырымдамасын әзірлеуге ықпал ететін *қаржылық болжаудың негізгі мақсатына* қаржы ресурстарының болжамды көлемін бағалауды және шаруашылық жүргізу субъектілерінің, мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметін қаржылық қамтамасыз етудің артық нұсқаларын айқындауды жатқызуға болады.

Қаржылық болжаудың міндеттері:

- материалдық - заттық және қаржылық-құндық пропорцияларды келешекте макро-және микро деңгейде байланыстыру;

- болжанатын кезеңге шаруашылық жүргізуші субъектілер мен билік субъектілерінің қаржы ресурстарын қалыптастыру көздері мен көлемін айқындау;

- шаруашылық жүргізуші субъектілер мен билік субъектілерінің қаржылық ресурстарды пайдалану бағыттарын оларға әсер ететін ішкі және

сыртқы факторларды ескере отырып, қаржылық көрсеткіштердің үрдістері мен серпінін талдау негізінде болжанатын кезеңге негіздеу;

- мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары, шаруашылық жүргізу субъектілері қабылдаған шешімдердің қаржылық салдарын анықтау және бағалау.

Қаржылық болжамдардың түрлері:

1. *Қысқа мерзімді болжамдау* (жиынтық қор индекстері, валюта бағамдары, орташа өлшенген табыстылықтар, мөлшерлемелер, фьючерстік келісім-шарттардың баға белгілеулері және т.б.).

Қысқа мерзімді болжамдау кезінде аптаның соңғы жұмыс күнінің осы сауда-саттығына негізделген болжам жасалады.

2. *Орта мерзімді болжау* қаржы нарықтарының дәл сол көрсеткіштері мен индикаторларының деректеріне негізделеді.

Орта мерзімді қаржылық болжамдардың нысаны пайдаланылатын индикаторларға байланысты әртүрлі болуы мүмкін.

3. *Қаржы нарықтарын ұзақ мерзімді болжау* (бір жылдан астам тереңдікте) іргелі және техникалық талдаудың нақты деректеріне ғана емес, сондай-ақ қаржы нарықтарындағы оқиғалардың неғұрлым күтілетін дамуы туралы және жаңа үрдістердің пайда болуы, не ескілердің күшеюі туралы хабардар ететін кейбір шамаларды бағалауға негізделеді.

Қаржылық болжаудың қаржылық жоспарлаудан айырмашылығы болжамдау кезінде қабылданатын шешімдер мен сыртқы факторлардың ықтимал болашақ қаржылық салдарлары бағаланады, ал жоспарлау кезінде компаниялар, ұйымдар, әкімшілік-аумақтық бірлік және тұтастай алғанда ел болашақта қол жеткізуге ұмтылатын қаржылық көрсеткіштер тіркеледі.

Қаржылық болжау ұйымды, жеке әкімшілік-аумақтық бірлікті, тұтастай ел дамуының әртүрлі нұсқаларын әзірлеу, оларды талдау және негіздеу, жоспарлау субъектілерінің іс-қимыл сипатына байланысты белгілі бір мақсаттарға қол жеткізудің ықтимал дәрежесін бағалау жолымен жүргізіледі. Бұл екі түрлі *әдіснамалық тәсілмен* жүзеге асырылады:

- бірінші тәсіл шеңберінде болжам қазіргі таңда болашаққа белгіленген себеп-салдарлық байланыстар негізінде жүргізіледі;

- екінші тәсілде болжау болашақ мақсат пен қозғалыс бағдарларын анықтау болып табылады, онда мүмкін оқиғалар тізбегі және болашақта берілген нәтижеге қол жеткізу үшін қажетті шаралар, ұйымның, әкімшілік-аумақтық бірліктің және жалпы елдің қазіргі даму деңгейіне қарай өрістетіледі және зерттеледі.

2.2 Қаржылық болжау әдістері

Қаржылық болжау әдісі әр түрлі ақпараттардың шығындарымен және көлемдерімен ерекшеленеді: болжамды әдіс неғұрлым күрделі болса, онымен байланысты шығыстар және онымен алынған ақпараттар саны артады. Болжамдардың жіктелуі 4-кестеде келтірілген.

Кесте 4 - Болжамдардың жіктелуі

Жіктеу сипаттамасы	Мазмұны
1. Болжаудың көкжиегіне байланысты:	- қысқа мерзімді болжам - бір жылдан 3 жылға дейін;
	- орта мерзімді болжам - 5-7 жылға;
	- ұзақ мерзімді болжам - 10-15 жылға дейін.
2. Болжаудың түрлері бойынша:	- <i>Іздестіру</i> - бүгінгіден болашаққа болжау әдісі, болжау бүгінгі күні қол жетімді ақпарат негізінде басталады және біртіндеп болашаққа (дәстүрлі және балама) енеді.
	- <i>интуитивті</i> - болашақтың шығармашылық көзқарасына негізделген, синоптимистің субъективті білімі, оның интуициясы;
	- <i>нормативтік</i> , оның шеңберінде болашақ кезеңге арналған жалпы мақсаттар мен стратегиялық бағыттар айқындалады, содан кейін менеджерлер осы мақсаттарға негізделген кәсіпорынның қаржылық дамуын бағалайды.
3. Болашақ оқиғалардың ықтималдылығының дәрежесіне қарай:	- <i>нұсқалардың</i> болжамдары болашақ ортаны айтарлықтай белгісіздікке негізделген және, демек, бірнеше даму нұсқаларының болуы.
	- <i>инвариантты</i> болжамдар - болашақ оқиғаларды дамытудың бір ғана нұсқасын қабылдайды;
4. Нәтижелерді ұсыну арқылы:	- <i>аралық</i> болжам - болжамды индикатордың мәндерінің диапазоны белгілі бір интервал қабылданатын болашақтың болжауы.
	- <i>тармақ</i> болжамы - бұл даму нұсқасы болжамды индикатордың жалғыз мәнін қамтиды;

Қаржылық болжамдау процесінде жоғарыда келтірілген жіктемеге байланысты қаржылық көрсеткіштерді есептеу үшін мұндай ерекше әдістер пайдаланылады (5-кесте).

Кесте 5 - Қаржылық болжау әдістері

Әдістер	Сипаттамасы
1	2
<i>Математикалық модельдеу</i>	қаржылық болжам көрсеткіштеріне әсер ететін көптеген өзара байланысты факторларды есепке алуға, өндірістік, әлеуметтік-экономикалық дамудың қабылданған тұжырымдамасына және қаржы саясатының мақсаттарына сәйкес келетін болжам жобасының бірнеше нұсқаларынан таңдауға мүмкіндік береді
<i>Эконометриялық болжау</i>	экономикалық теория және статистика принциптеріне негізделген: болжам көрсеткіштерін есептеу болжамдық факторлар ретінде әрекет ететін бір немесе бірнеше экономикалық ауыспалы болған кезде статистикалық бағалау коэффициенттері негізінде жүзеге асырылады; қаржылық болжам көрсеткіштеріне әсер ететін бірнеше ауыспалы өзгерістерді бір мезгілде қарастыруға мүмкіндік береді. Эконометриялық модельдер қаржылық процестерге әсер ететін факторлардың өзгеруіне байланысты көрсеткіштер серпінін белгілі бір дәрежеде сипаттайды.

1	2
<i>Сараптамалық бағалау әдісі</i>	- белгілі бір мәселе бойынша сарапшы-мамандардың бағалауын жалпылау және математикалық өңдеу. Бұл әдістің тиімділігі сарапшылардың кәсібилігі мен құзыреттілігіне байланысты. Мұндай болжау жеткілікті нақты болуы мүмкін, алайда сараптамалық бағалар субъективті сипатқа ие, сарапшының "сезіміне" байланысты және әрдайым ұтымды түсінік бермейді.
<i>Тренд әдісі</i>	- кейбір кірістер мен шығыстар топтарының тек уақыт факторына тәуелділігі өзгерістердің тұрақты қарқынына (тұрақты өсу қарқынының трендіне) немесе тұрақты абсолютті өзгерістерге (сызықтық уақытша трендке) негізделеді. Бұл әдістің кемшілігі экономикалық, демографиялық және басқа да факторларды елемей болып табылады.
<i>Сценарийлердің дамуы</i>	- ғылым мен объективтілікке әрдайым мән бермейді, оларда әрдайым саяси артықшылық, жекелеген лауазымды тұлғалардың, инвесторлардың, меншік иелерінің артықшылық әсері сезіледі, бірақ бұл қандай да бір саяси уәделерді іске асырудың салдарын бағалауға мүмкіндік береді.
<i>Стохастикалық әдістер</i>	- қолданылатын деректер мен болжамдық қаржылық көрсеткіштер арасындағы болжамның да, байланыстың да ықтималдық сипаты. Нақты қаржылық болжамды есептеу ықтималдығы болжамдау кезінде пайдаланылатын эмпирикалық деректердің көлемімен анықталады.

Қаржылық болжамдау нәтижесі болашақ дамудың ықтимал бағыттары мен қаржы жүйесінің, оның жекелеген салалары мен қаржы қатынастары субъектілерінің жай-күйі туралы ғылыми негізделген болжамдар жүйесін білдіретін қаржылық болжам жасау болып табылады.

2.3 Экономикасы дамыған елдерде ұзақ мерзімді болжаудың ерекшеліктері

Болжамдаудағы көшбасшы АҚШ болып табылады. АҚШ-та болжау экономикалық теорияның, математикалық әдістердің және электрондық-есептеу техникасының соңғы жетістіктерін пайдалана отырып, экономиканы реттеудің маңызды нысандарының бірі болып саналады(6-кесте).

Кесте 6 - АҚШ-та болжаудың негізгі сипаттамасы

Көрсеткіштер	Сипаттамасы
1	2
Болжамдық әзірлемелерді түрлі деңгейдегі мемлекеттік бөлімшелер, зерттеу ұйымдары, коммерциялық болжамдық фирмалар, орындайды.	Әлемдік деңгейдегі экономика, жекелеген елдер мен елдер топтарының дамуы, тұтастай алғанда АҚШ экономикасы, оның салалары, Штаттары, округтері, графтық пен қала аудандары, жекелеген фирмалар, тауар нарықтары болжануда..

21	2
Болжамды әзірлемелер туралы ақпарат ағынының кеңдігі	Экономикалық болжау бойынша ондаған ғылыми конференциялар ұйымдастырылады. Жыл сайын болжау бойынша Халықаралық симпозиум өткізіледі, ол екі мыңға дейін қатысушыларды тартады. "Болжамды индустрия"термині пайда болды. Болжамдық зерттеулер тереңдей түседі, әртүрлі әдістер мен ЭЕМ-нің жаңа құралдары қолданылады.
Макроэкономикалық болжамдар бес негізгі әдістің көмегімен әзірленеді	сараптамалық бағалау әдістері, экономикалық индикаторлар, динамикалық қатардың модельдері, эконометриялық модельдеу, "шығындар – шығару" моделі.
Болжалды зерттеу ұйымының үш деңгейі	- мемлекеттік реттеу жүйесінде; - фирма ішіндегі; - коммерциялық болжау. Мемлекеттік реттеу деңгейінде мемлекеттік бөлімшелердің екі негізгі түрі бөлінеді: федералдық және Штаттар; жергілікті билік органдары.
АҚШ-та болжау	коммерциялық қызметтің саласы ретінде қалыптасады және қызмет атқарады.
Макроэкономикалық деңгейде Федералдық Үкіметтің басты болжамдық әзірлемелері үш ұйымда шоғырланған:	Экономикалық кеңесшілер кеңесі, Федералдық резервтік жүйе (ФРЖ) және әкімшілік-бюджеттік басқару (ӘБУ) Басқарушылар Кеңесі. Үкіметтің экономикалық саясатын әзірлеу үшін арнайы орган – Экономикалық кеңесшілер кеңесі құрылды.

Болжамдық әзірлемелерді түрлі деңгейдегі мемлекеттік бөлімшелер, зерттеу ұйымдары, коммерциялық болжамдық фирмалар, жеке өнеркәсіптік, банктік және сауда корпорациялары орындайды. *Өңірлік және салалық болжауды кеңінен дамыту* ұлттық өндірісті реттеу жөніндегі жалпы мемлекеттік болжамдар мен бағдарламаларды нақтылауға және оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Стратегиялық жоспарлау федералдық деңгейде стратегиялық жоспарларды, штаттарды және ұйымдарды (фирмаларды) әзірлеуді қамтиды. Стратегиялық жоспарды әзірлеушілер фирма үшін ықтимал қатерлерді анықтау үшін ұйымға, елге қатысты сыртқы факторларды бақылайды (7-кесте).

Кесте 7 - АҚШ-та болжау кезінде қарастырылатын факторлар

Факторлар	Сипаттамасы
1	3
Технологиялық	технологиялық жаңару үшін өте маңызды болып табылатын сыртқы ортадағы технологиядағы өзгерістерді ескеру қажет.
Экономикалық	жұмыспен қамту деңгейін, инфляцияны, салық ставкаларын, шетелде АҚШ долларының тұрақтылығын бағалауды қамтиды.

1	3
Бәсекелестік	бәсекелестің іс-әрекеттерін анықтауды болжайды: бәсекелес не қозғайды, ол не істей алады.
Политикалық	ұйым басшылығы жергілікті органдардың, штаттың және Федералдық Үкіметтің нормативтік құжаттарын, ұзақ мерзімді салымдарды қаржыландыру үшін Федералдық Үкіметтің және штаттардың кредиттерін, жұмыс күшін жалдау бойынша шектеулерді және несие алу мүмкіндігін, басқа елдерге қарсы бағытталған немесе басқа елдермен жасалған сауда тарифтері бойынша келісімдерді және т. б. қадағалауы тиіс.
Халықаралық	айырбас бағамының өзгеруі, елдердегі саяси шешімдер
Нарықтық	нарықтық сыртқы орта өзгермелі елдің де, ұйымдардың да (бәсекелестік, елдің, халықтың табыстары және т.б.) тұрақты мазасыздану саласы болып табылады.

АҚШ үшін *стратегиялық жоспарлау тән, оның мәні ұлттық экономиканы дамытудың басты басымдықтарын таңдаудан тұрады, оларды іске асыруда мемлекет жетекші рөл атқарады.* Стратегиялық жоспарлау шеңберінде қоғамға баруға тура келетін жолдар анықталады, басқа да маңызды мәселелер шешіледі:

- қандай нарықта әрекет ету жақсы?
 - қандай жаңа технологияны игеру керек?
 - еліміздің әлеуметтік бірлігін қалай қамтамасыз етуге болады?
 - экономика секторы мен қоғамдық құрылымдарға сүйену керек пе?
- Мұның бәрі барлық басқару шешімдерінің негізін қамтамасыз етеді.

Болжаудың маңыздылығын атап өте отырып, американдық экономист О. Моргенштерн экономикалық теория оның барлық түрлерінде, сайып келгенде, болжамдарды құруға арналғанын атап өтті. Қазіргі кезеңде ертеңгі күнді жақсы көруге және негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін сенімді болжауды қамтамасыз етуге көп көңіл бөлінеді. Сондықтан *болжаумен АҚШ-тың көптеген университеттері мен институттарында айналысады.*

Жапонияда барлық ірі фирмалардың жоспарлы бөлімдері бар; жоспарды дайындау орталықтандырылған, жоспарлау жоғарыдан төмен жүзеге асырылады. Жоспарлаудың *уақытша* көкжиегі әдетте бес жылға тең, болжамдау көкжиегі – он бес жылға тең. Көптеген жағдайларда жоспарлау процесі *төрт кезеңді* қамтиды: алғышарттарды тұжырымдау, проблемаларды нақтылау, ұзақ мерзімді стратегия, орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар. Әсіресе, Жапонияда, Франциядағы сияқты, жалпыұлттық болжамдау жүйесі бар, кейде оны *индикативті жоспарлау* деп атайды.

Жапониядағы жалпы мемлекеттік болжау мен жоспарлаудың ерекшелігі әлеуметтік-экономикалық болжамдар жүйесін, жоспарлар мен ғылыми-технологиялық бағдарламаларды нарықтық экономиканы үкіметтік реттеу құралы ретінде пайдалану болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық процестерді болжау және жоспарлау мәселелерімен Үкімет жанынан құрылған Экономикалық кеңес, экономикалық жоспарлау басқармасы, сыртқы сауда

және өнеркәсіп министрлігі (ССӨМ), ғылым және технология басқармасы айналысады.

Соңғы жылдары ЕО елдері стратегиялық көпжылдық тәсіл негізінде жыл сайынғы меншікті бюджет процесін әзірлеуге көшті. *Ұзақ мерзімді бюджеттеудің барлық тәсілдері үшін ортақ ағымдағы жылдан кейін бірнеше жылға кірістер мен шығыстарды болжамды бағалауды енгізу болып табылады, бұл ретте ұзақ мерзімді бюджетпен байланысты тәжірибе елден елге айтарлықтай ерекишеленеді.* Болашағы бар бюджетті құруға қатысты көзқарастар әртүрлі саяси мақсаттарға және белгілі бір бюджеттік мекемелерге байланысты болғандықтан, Еуропа үшін оңтайлы әдісті орнатуға тырыспайды. Мұнда Германия мен Франция-екі қарама-қарсы жағдайы бар елеулі айырмашылықтары бар екі ел үшін табысты болған ұзақ мерзімді *бюджеттік болжамдау* тәсілдеріне шолу ұсынылған.

Германияда бюджет процесі орталықсыздандырылған, ал үкімет тарапынан макроэкономикалық болжау үшінші тарап сарапшылар ұйымдарының қатысуымен жүзеге асырылады, ал Францияда бүкіл үдеріс, оның ішінде болжау міндеттері Қаржы министрлігі тарапынан жүзеге асырылады. Бұдан басқа, ЕО – *Маастрихт шарты* және онымен байланысты *"Тұрақтылық пен Даму пактісі"* (ТДП) – еуроаймаққа қатысушы екі ел де жалпы мемлекеттік басқару секторы үшін салынған фискалдық параметрлерді сақтауы тиіс. ЖІӨ-нің 3% - ында жыл сайынғы тапшылық пен ЖІӨ-нің 60% - ына дейінгі жалпы борыш үшін жоғары шектеулер белгіленді. ТДП сәйкес мемлекет теңдестірілген бюджетке ұмтылуға және осы мақсатты көрсеткіштердің орындалуын көрсететін тұрақтылық пен өсуді қамтамасыз етудің жыл сайынғы бағдарламаларын әзірлеуге тиіс.

Германия салық пен бюджет ашықтығының жоғары деңгейіне қол жеткізді. Бюджетті басқару толыққанды, дәл және мұқият жүзеге асырылған заңдар мен нормативтік актілерге сәйкес жүзеге асырылады. Германиядағы фискалдық жүйе өте орталықсыздандырылған болса да, мемлекеттің түрлі деңгейлері айтарлықтай автономияға ие болса да, рөлдер мен жауапкершіліктерді нақты бөлу бірдей құқықтық шеңберде жүзеге асырылады.

Жалпы мемлекеттік басқару секторы үшін *біріктірілген болжамдар* ("жалпы үкімет") әртүрлі көздерде, мысалы, тұрақтылық пен өсу бағдарламалары шеңберінде жарияланады, ал жалпы Үкіметтің егжей-тегжейлі фискалдық болжамдарын ресми орта мерзімді қаржы жоспарымен танысып алуға болады.

Францияда Қаржы министрлігі әдетте экономика министрлігімен бір топқа біріктіріледі. Фискалдық Заңнама департаменті салық-бюджет саясатын әзірлеуге жауап береді. Салық жинау функциясы 80 мың салық агенттері тікелей салық салумен және жалпыеуропалық ҚҚС-мен айналысатын салық жөніндегі бас директорат пен бас акциздік директорат арасында бөлінген.

Салықтарды жинау функциясы 80 мың салық агенттері тікелей салық салу және еуропалық ҚҚС және Акциздік аккредиттеу дирекциясы айналысатын Салық басқармасы арасында бөлінеді: онда 19 мың агенттер кеден баждары мен ЕО-ның ҚҚС болып табылмайды.

Мемлекеттік бюджетті Бюджеттік дирекция 250 данадан дайындайды және басқарады, ал бюджетті есепке алу және қаржылық атқаруды мемлекеттік бухгалтерия дирекциясы жүзеге асырады. 56 мың агенттері бар бұл дирекция жергілікті билік органдарының жазбалары мен қазыналарын сақтауға да жауапты. Қазынашылық дирекциясы мен болжау жөніндегі дирекция екі министрліктің ортақ игілігі болып табылады. Қазынашылық департаменті мемлекеттік борыш пен сыртқы қаржылық қатынастар үшін бөлек жауап береді. Болжау жөніндегі дирекция ірі экономикалық үрдістерді қарайды.

Көпжылдық шығыстағы бағдарламалау жалпы мақсаттағы қаржылық мақсаттарға байланысты макроэкономикалық болжамдардың сенімділігін талап етеді және болашақ қорлардың сенімді болжамдары болар еді. 1920 жылдан бастап, статистикалық серияларға негізделген экономикалық циклдарды сипаттау және болжау бойынша кейбір елдер кейбір елдерді мемлекеттік статистикалық агенттіктердің қызметін кеңейтуге немесе қысқа мерзімді экономикалық талдауды жүргізу үшін жаңа институттарды құруға әкелді. *Елдің әкімшілік және ғылыми кеңістігінде экономикалық болжаудың мазмұны, стилі және маңызы мемлекеттің рөлін, әсіресе ғылыми-техникалық тәжірибе тұрғысынан жақсы түсінік береді.* Көптеген даулар тудыратын осы мәселелерді шешу әдістері әзірленді. Қазіргі уақытта жүзеге асырылатын үш әдіс, әрине, бір-біріне тән емес, бірақ әр елдің әрқайсысында жиі және бір-бірімен ерекшеленеді (8-кесте).

Кесте 8 - Салықтық-бюджеттік нысаналы көрсеткіштерге байланысты макроэкономикалық болжамдардың сенімділік әдістері

Әдістер	Сипаттамасы
қысқа мерзімді экономикалық талдау әдісі	- жыл ішіндегі қатарларды зерттеу, әдетте ай сайын, 50-ші жылдардан бастап бұл әдіс кәсіпорын басшыларының сенімділігін зерттеумен толықтырылды. Осы тәсілдің дұрыстығы "сапалы" болып табылады және бухгалтерлік баланстармен де, экономикалық үлгілеумен де бекітілмейді.
«Ұлттық шоттар» әдісі	- жыл сайынғы Ұлттық шоттарды жүргізуді білдіреді, олар содан кейін "экономикалық бюджеттерді" немесе орта мерзімді болжамдарды жасау үшін ағымдағы және болашақ жылға "жобаланады". Олар жүйелі және әмбебап деп саналатын ұлттық шоттар шеңберінде ұсынылған жылдық ағындардың болжамдарынан (көбінесе сараптамалық бағалауға негізделген) тұрады.
өткенде байқалған тұрақты үрдістерді эконометриялық модельдеу	- голландиялық экономист Яна Тинбергеннің есімімен байланысты. Бұл әдіс 1936 жылы Нидерландыда пайда болды және өткен ғасырдың 60-шы жылдарының соңына дейін пайдаланылған француздық жоспарлаудан өзгеше динамикалық жоспарлау үшін қолданылады.

Кейбір елдерде сараптама мемлекеттік мекемелерден тыс жерлерде (мысалы, Германия) шоғырланған; Сарапшылар университеттерде және ғылыми орталықтарда жұмыс істейді, олар мемлекеттік қаражатты алса да,

үкіметпен келісімшарттық қарым-қатынаста болады - әрқайсысы өз мақсаттарына ұмтылатын екі сектор.

Франция - бұл күрделі мысал. Ең алдымен, әлеуметтік танылған техникалық білім мен тәжірибе, тіпті ғылыми ресурстар - әрқашан ертерек (тіпті бүгінгі күнге дейін де) мемлекетке тиесілі. Олардың «тасымалдаушылары» Тулуза ұлттық политехникалық институтының прототипі болып табылатын элиталық «жетекші мектептерді» бітірген инженерлік кадрлар болып табылады. Нәтижесінде университеттер әрдайым аз рөл атқарды, бұл математикалық экономиканы оқытуда анық байқалады.

Оңтүстік Корея. Оңтүстік Кореяда мемлекеттік жоспарлау БҰҰ сарапшыларының қатысуымен 1954 жылы әзірленген Натан деп аталатын жоспардан басталды. Алайда бұл және кейінгі бірқатар жоспарлар өте жетілмеген және экономикалық даму тұжырымдамасына сүйенбеген. 60-жылдардың басында Оңтүстік Кореяның экономикасын дамытудың ұзақ мерзімді бағдарламасы (20 жыл бойы) әзірленді. Ол ХВҚ ұсынымдарына сүйеніп, экономикалық өсудің жоғары қарқынына қол жеткізу және дамушы елдердегі қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыру экспорттық салаларды басым дамыту және әлемдік нарыққа бағдарлану арқылы мүмкін болатынын болжады.

Тұжырымдамалық жоспарда бағдарлама индустриялық дамудың жетекші өнеркәсіптік дамыған елдердің нарықтарымен байланысты жан-жақты нығайтуға бағдарлануын; экономиканың экспорттық секторын Халықаралық еңбек бөлу жүйесіне қосуды; экономиканың бәсекеге қабілетті салаларын басым түрде инвестициялауды; ішкі тұтынуды ең төменгі деңгейде қолдауды; өндірісті мемлекеттің бақылауын болжады.

Бақылау сұрақтары:

1. Болжам деп нені айтамыз? Болжам ерекшеліктері қандай?
2. Болжау мен жоспар арасындағы негізгі айырмашылықтар қандай?
3. Болжаудың мәні қандай?
4. Болжаудың негізгі міндеті қандай?
5. Мемлекеттік стратегиялық жоспарлау мен болжаудың мәнін және мазмұнын атаңыз.
6. Директивтік және индикативтік жоспарлау ерекшеліктері қандай болды?
7. Директивтік және индикативтік жоспарлауда қандай артықшылығы бар?
8. Директивалық жоспарлаудың кемшіліктері қандай?
9. Неге экономиканың қазіргі даму кезеңінде мемлекеттік жоспарлау қажет?
10. Жоспарлау пайдасына дәлелдерді атаңыз ?
11. Жоспарлар қандай белгілер бойынша жіктеледі?
12. Нарықтық экономика дамыған елдерде ұзақ мерзімді болжаудың ерекшеліктерін атаңыз.
13. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде болжаудың иерархиялық деңгейін атаңыз.

3 Қазақстан Республикасында мемлекеттік жоспарлаудың қаржылық жоспарлау мен болжаудың негізі ретінде қалыптасуы мен дамуы

Егер жоспарыңыз бір жылға есептелген болса-бұл қара бидай, егер жоспарыңыз он жылға есептелген болса-ағаштарды отырғызғанмен тең, егер жоспарыңыз ғасырға есептелген болса-адамдарды тәрбиелей тең

Шығыс тілінен алынған

Мақсаты: Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесінің қалыптасу және даму негіздерімен және бағыттарымен таныстыру

Жоспары:

3.1 Қазақстан Республикасының нарықтық экономикадағы мемлекеттік жоспарлауын қалыптастыру

3.2 Қазақстанның ұзақ мерзімді даму стратегиясы

3.1 Қазақстан Республикасының нарықтық экономикадағы мемлекеттік жоспарлауын қалыптастыру

Мемлекеттік жоспарлау-бұл белгілі бір уақыт кезеңіне есептелген тұтастай алғанда экономиканы дамытудың оңтайлы баламасын таңдауға бағытталған басқарушылық шешімдерді әзірлеу процесі.

Жоспарлау барлық басқару шешімдерінің негізін қамтамасыз етеді және мемлекеттік реттеудің жүйе құраушы элементі болып табылады. Қазіргі нарық жоспарлау қажеттілігін жоққа шығармайды.

Экономиканың заманауи түрін басқару стратегиялық жоспарсыз, мақсаттарды айқындау, бір орталықтан үйлестіру мүмкін емес. Тәуелсіз Қазақстанның дамуының алғашқы жылдарында Қазақстан қоғамының даму тұжырымдамасы айтылды, онда мемлекеттік деңгейде индикативті жоспарлауды қолдану ұсынылды.

Ағымдағы жоспарлау экономиканы қалаған мемлекетке жету үшін белсенді түрде трансформациялауға, сондай-ақ қате әрекеттердің алдын алуға және пайдаланылмаған мүмкіндіктерді азайтуға, сыртқы ортадағы тікелей және жанама әсерді ескере отырып, олардың іс-қимылының мақсатын саналы түрде анықтап, оларды ресурстармен өлшеуге бағытталған. Қазақстан экономикасын қайта құру барысында нарықтық қатынастарды ескере отырып, мемлекеттік жоспарлау жүйесін қалыптастыруға біртіндеп және кезең-кезеңмен көшу байқалады.

Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде мемлекеттік жоспарлаудың қалыптасу және даму кезеңдері әртүрлі әлеуметтік-экономикалық үрдістерде болды. Тәуелсіз Қазақстан дамуының алғашқы жылдарында Мемлекет басшысы қазақстандық қоғамды дамытудың нақты тұжырымдамасын ұсынды.

Қазақстан Республикасында *мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесін* қалыптастырудың үш кезеңін бөліп көрсетуге болады (9-кесте).

Кесте 9 - Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесін енгізу кезеңдері

Кезеңдер	Сипаттамасы
Бірінші кезең – 1992-1997 жж.	- қазақстандық қоғамның жеке меншік пен бәсекелестікке негізделген қатынастардың бөлінуші әкімшілік-командалық жүйесінен нарықтық жүйеге көшу процесі.
Екінші кезең – 1997-2007жж.	- "Қазақстан-2030" Даму стратегиясы қабылданғаннан кейін елдің орнықты дамып келе жатқан экономикасын құру мақсатында ұзақ мерзімді мақсаттар мен даму басымдықтарына қол жеткізудің жасампаздық процесі басталды.
Үшінші кезең – 2007 жылдан.	- ҚР Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің стратегиялық және бағдарламалық құжаттарының иерархиясы анықталған нәтижелерге бағдарланған бюджеттеуді (НББ) енгізу.

1992 жылы *"Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы"* жарияланды, онда біздің еліміздің дамуының стратегиялық мақсаттары мен тұжырымдамалық моделі айқындалды. *Мақсат* үш салада тұжырымдалды: *саясат, экономика, әлеуметтік даму*.

1993 жылғы маусымда Қазақстан Республикасында *индикативті жоспарлау* тұжырымдамасы әзірленді, ал сол жылдың желтоқсанында 1994 жылғы индикативтік жоспардың жобасының сынамалық нұсқасы құрылды.

1996 жылғы мамырда индикативтік жоспарларды әзірлеу жөніндегі ережелер әзірленді және осы кезеңнен бастап өңірлер мен салалар бойынша бөле отырып, тұтастай алғанда елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының жыл сайынғы индикативтік жоспарлары әзірленді. Өтпелі кезеңнің мақсаттарына қол жеткізгеннен кейін жаһандық қоғамдастықтың жаңа сапасы мен жаңа рөлін ескере отырып, Қазақстан үшін тағы бір стратегия әзірлеу керек болды.

1997 жылы қазан айында ел Президенті "Қазақстан-2030" даму Стратегиясын жариялады: "барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының жақсаруы туралы".

Мемлекеттік жоспарлау жүйесі (бұдан әрі - МЖЖ) мемлекеттік органдардың және мемлекеттің даму жоспарлау процесінің басқа қатысушыларының қызметін қамтиды.

МЖЖ- мемлекеттік жоспарлау принциптеріне, құжаттарына, процестеріне және қатысушыларына негізделген өзара байланысты элементтердің жиынтығы.

МЖЖ құжаттары әзірленеді:

- ұзақ мерзімді (5 жылдан астам) мерзімге;
- орташа мерзімге (1 жылдан 5 жылға дейін);
- қысқа мерзімді (бір жылға дейін) кезең үшін;

2017 жылға дейін "Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау Жүйесі туралы" ҚР Президентінің 2009 жылғы 18 маусымдағы (№827) Жарлығы Қазақстандағы МЖЖ негізгі ережелерін анықтайтын құжат болып табылады. Жарлық Қазақстандағы мемлекеттік жоспарлаудың принциптерін, құжаттарын, процестері мен қатысушыларын анықтады.

МЖЖ жұмысының тиімділігін қамтамасыз ету үшін келесі әдістемелік нұсқаулар әзірленді:

- МБК құжаттарын әзірлеу, іске асыру, мониторинг жүргізу, бағалау және бақылау ережесі;

- тұжырымдаманы, доктринаны әзірлеу, іске асыру ережесі;

- мемлекеттік бағдарламаларға, орталық мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларына, аумақтарды дамыту бағдарламаларына және жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдардың стратегиялық жоспарларына бағалау жүргізу ережесі;

- акционері мемлекет болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың даму стратегиялары мен даму жоспарларын әзірлеу, бекіту, сондай-ақ олардың іске асырылуын мониторингілеу және бағалау қағидалары;

- Қазақстан Республикасының Стратегиялық даму жоспарын, Елді аумақтық-кеңістіктік дамытудың болжамды схемасын, мемлекеттік және салалық бағдарламаларды іске асырудың тиімділігін бағалауды жүргізу бойынша әдістеме.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жоспарлау жүйесінің күшті және әлсіз жақтары бар:

Мықты жақтары:

- ұлттық мақсаттар мен басымдықтарды көрсететін ұзақ мерзімді дамыған стратегия;

- мемлекеттің және жекелеген мемлекеттік органдардың стратегиялық құжаттарында *стратегиялық мақсаттар мен міндеттер туралы пайдалы ақпараттың* болуы;

- салалық бағдарламалар мен өңірлік даму бағдарламаларын іске асыру үшін іс-шаралар жоспарларын әзірлеу жолымен мемлекеттік органдар арасында талап етілетін қаржы ресурстарының жауапкершілігін және болжамды деңгейін бөлу.

Әлсіз жақтары:

- орта мерзімді стратегиялық жоспарлау осы процесс барысында айқындалатын ресурстардың конвертін ескере отырып, бюджет процесінің өз шеңберінде жүргізілмейді;

- ең маңызды бағыттар мен индикаторларға күш пен ресурстарды шоғырландыруға мүмкіндік бермей, ресурстардың тиімді пайдаланылуына кедергі келтіретін жоспарлау, есеп беру, мониторинг және бағалаудың ауқымды жүйесі;

- көп уақыт пен ресурстар жоспарлауға жұмсалуды мүмкін, бұл ретте жоспарлар мен стратегияларды іске асыру үшін ресурстар тым аз қалуы мүмкін;

- МЖЖ жүйесі қайта қаралды және аймақтық даму бағдарламаларының салалық бағдарламалары сияқты стратегиялық құжаттардың жекелеген түрлерін жою мүмкіндіктері;

- стратегиялық жоспарлар мен бюджеттік өтініштерді әзірлеу кезінде мемлекеттік органдар жоғары стратегиялық және бағдарламалық құжаттардың

басымдықтары мен көрсеткіштерін басшылыққа ала алады;

- МЖЖ-дегі көрсеткіштердің санын қысқартады;

- бюджет процесі шеңберінде 2-ші және 3-ші деңгейдегі стратегиялық құжаттарды (атап айтқанда салалық бағдарламаларды) әзірлеу процесін реформалау мүмкіндігі қаралды (мысалы, кейбір елдерде салалық стратегиялар орта мерзімді бюджет процесінің бір бөлігі болып табылады және бюджет процесінің стратегиялық фазасында қабылданған Үкіметтің шығыстары мен басымдықтарының лимиттерін ескере отырып әзірленеді).

Қазақстанның ұзақ мерзімді даму стратегиясы егеменді мемлекеттің дамуына арналған жеті негізгі басымдықты қамтиды (10-кесте).

Кесте 10 - Қазақстан Республикасының дамуының негізгі басымдықтары

Басымдық атауы	Мақсаттары
Ұлттық қауіпсіздік	- толыққанды аумақтық тұтастығын сақтай отырып, Қазақстанның тәуелсіз егемен мемлекет ретінде дамуын қамтамасыз ету.
Ішкі саяси тұрақтылық және қоғамның топтасуы	-көпұлтты және көпконфессиялы елдегі бұрынғы тоталитарлы басқару формасы негізінде демократиялық институттарды қалыптастыру
Экономикалық өсу	- Ең маңызды ұзақ мерзімді басымдық.
Азаматтардың денсаулығы, білімі мен әл-ауқаты	- елімізде зияткерлік, сау қоғам құру.
Энергетикалық ресурс	Қазақстан табиғи және әсіресе энергетикалық ресурстардың үлкен қорына ие. Бұл елдің тұрақты экономикалық өсуін қамтамасыз ету тұрғысынан жақсы немесе жаман ма? Әдетте, экономикалық өсудің жоғары және тұрақты қарқынына негізінен табиғи ресурстар кедей елдер қол жеткізеді. Экономикалық әдебиетте "голланд ауруы" термині қолданылады, ол елде табиғи (әдетте энергетикалық) ресурстарды сатудан түскен табыс өскен кезде өсу қарқынының төмендеуі, инфляцияның өсуі, сондай-ақ басқа да келеңсіз процестер байқалатын құбылысты сипаттайды.
Инфрақұрылым	- қазіргі заманғы ішкі көлік-коммуникациялық инфрақұрылымды құру; - Еуропа мен Азияны қосатын жаңа магистральдар шеңберінде Қазақстанның транзиттік мүмкіндіктерін дамыту.
Кәсіби мемлекет	-мемлекеттік қызмет органдарын қалыптастырудың стратегиясы мен тактикасы тұжырымдалды және айқындалды, мемлекеттік қызметшілердің кәсіби сапасы айқындалады.

Елдің экономикалық функциясы тұрғысынан әлемде қалыптасқан ағымдағы үрдіс әлеуметтік бағдарланған, тәуелсіз және егемен мемлекет құру болып табылады.

Мемлекеттік жоспарлаудың өзара байланысты жүйесінің негізгі мақсаты бюджет ресурстарын оңтайлы (берілген бюджеттік шектеулер шеңберінде ең жақсы қолжетімді) бөлуді қамтамасыз ету болып табылады. Мемлекеттік жоспарлаудың қисынды вертикалін құру мынадай жолмен жүзеге асырылатын болады.

Елдің *стратегиялық мақсаттарында*-экономикалық өсудің жоғары қарқынына қол жеткізу және халықтың өмір сүру деңгейін арттыру, бәсекеге қабілетті экономиканы құру - әрбір мемлекеттік орган өзінің стратегиялық мақсаттарын және олардың негізінде - нақты міндеттерді, индикаторларды және сөзсіз бұл үшін қажетті бюджеттік ресурстарды айқындайды.

Қазіргі уақытта Қазақстанда мемлекеттік жоспарлаудың үйлесімді жүйесі құрылды, оны пирамида түрінде көрсетуге болады, оның үстіне "Қазақстан - 2050" ұзақ мерзімді стратегиясы.

Оны іске асыру *ұзақ мерзімді, орта мерзімді және қысқа мерзімді экономикалық жоспарлар жүйесі арқылы қамтамасыз етіледі:*

- Қазақстан Республикасының 10 жылға арналған стратегиялық даму жоспары, елдің аумақтық-кеңістіктік дамуының болжамды схемасы;
- 5-10 жылға арналған мемлекеттік бағдарламалар;
- 5 жылға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы;
- 5 жылға арналған аумақтарды дамыту бағдарламалары;
- мемлекеттік органдардың 5 жылға арналған стратегиялық жоспарлары;
- Ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, жарғылық капиталына мемлекет қатысатын ұлттық компаниялардың 10 жылға арналған даму стратегиялары және 5 жылға арналған даму жоспарлары;
- салалық бағдарламалар. Қазақстан Республикасы Президентінің барлық стратегиялық құжаттарының, экономика салаларын және қызмет салаларын дамыту бағдарламаларының нақты орындалуы Үкімет пен жергілікті органдар деңгейінде әлеуметтік-экономикалық дамудың орта мерзімді жоспарларын (болжамдарын) және мемлекеттік және жергілікті бюджеттерді, сондай-ақ ұлттық компаниялардың даму жоспарларын қалыптастыру және іске асыру жолымен қамтамасыз етіледі.

3.2 Қазақстанның ұзақ мерзімді даму стратегиясы

Жаңа қазақстандық қоғамды қалыптастырудағы Қазақстанның ұзақ мерзімді даму стратегияларының рөлі жыл сайын елеулі және елеулі болып келеді. Қазіргі уақытта "Қазақстан - 2030" стратегиясының қисынды жалғасы болып табылатын "Қазақстан-2050" Стратегиясы еліміздің ұзақ мерзімді стратегиясы болып табылады.

Ұзақ мерзімді стратегиялардың негізгі артықшылықтары:

1. Құжаттар геосаяси және менталдық ерекшеліктер тұрғысынан мемлекеттің әлсіз және күшті жақтарын органикалық ескереді.
2. *Стратегия статистикалық құжат емес.* Ол жыл сайын Қазақстан Республикасы Президентінің ел халқына жыл сайынғы Жолдауларында

жарияланатын жаңа міндеттермен байытылады.

3. Ұзақ мерзімді стратегияларда орта мерзімді және қысқа мерзімді стратегиялық және бағдарламалық құжаттар үшін бағдарлар болып табылатын жүйелі бағыттар айқындалады. Ұзақ мерзімді стратегияны іске асыру ұзақ мерзімді, орта мерзімді және қысқа мерзімді экономикалық жоспарлар жүйесінің арқасында қамтамасыз етіледі.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың орта мерзімді жоспарларында, фискалдық саясатта және мемлекеттік бюджетте ағымдағы міндеттерді шешу және дамудың стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу жөніндегі шаралар нақтыланады. Стратегиялық мақсаттарға қол жеткізу жөніндегі жұмысты нақтылау және нақтылау орта мерзімді әлеуметтік-экономикалық және бюджеттік жоспарлау жүйесі арқылы қамтамасыз етіледі. Бұл құжаттар жыл сайын "жылжымалы" қағидат бойынша әзірленеді, бұл дамудың орта мерзімді міндеттерін іске асыруды ескере отырып, экономикалық даму және бюджет саясатын қалыптастыру проблемаларын қарауға мүмкіндік береді.

2000 жылғы желтоқсанда 2015 жылға дейінгі кезеңге өндірістік күштерді дамыту және орналастыру схемасының жобасы әзірленді және ұсынылды. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын мемлекеттік жоспарлау жүйесінде Өндіргіш күштерді дамыту және орналастыру схемасы (бұдан әрі - Схема) ерекше орын алады. Ол ұлттық экономиканы дамыту және стратегияның материалдық-техникалық базасын құру бағдарларын жүктеді, ағымдағы және орта мерзімді кезеңге жергілікті салалық және аумақтық даму жоспарларын әзірлеу үшін негіз болады.

2001 жылдың желтоқсанында 2030 жылға дейінгі ұзақ мерзімді Стратегияның бірінші кезеңін іске асыру мақсатында 2010 жылға дейінгі әлеуметтік-экономикалық дамудың *стратегиялық жоспары* қабылданды. Осы құжатта 2010 жылға дейінгі Қазақстанның даму моделі, сондай-ақ мақсаттар анықталды. Осылайша, басты мақсат - бәсекеге қабілетті ұзақ мерзімді экономиканың негізін құру.

2002 жылдан бастап үкімет бюджеттік процесте экономикалық жоспарларды үйлестіруге кірісті. Нәтижесінде барлық даму бағдарламалары «Қазақстан-2030» даму стратегиясының мақсаттарына сәйкестігін ескере отырып қабылданады. Бекітілген бюджеттік бағдарламалар қаржы ресурстарымен және оларды іске асыру үшін мемлекеттік инвестициялармен қамтамасыз етіледі. Республикалық орта мерзімді жоспар және өңірлердің орта мерзімді жоспарлары тиісті жылға республикалық және жергілікті бюджеттерді қалыптастыру үшін негіз болып табылады.

2002 жылғы маусымда өзгерістер енгізілді және Индикативтік жоспарларды әзірлеу Ережесінің жаңа редакциясы бекітілді. Осы ережелерге сәйкес 2003-2005 жылдарға арналған индикативтік жоспар әзірленіп, 2002 жылдың қыркүйегінде қабылданды.

2004 жылғы сәуірде Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі қабылданған кезде әлеуметтік-экономикалық дамудың индикативтік жоспары елдің орта мерзімді фискалдық саясатын әзірлеудің негізіне айналды және "әлеуметтік - экономикалық дамудың орта мерзімді жоспары" деген жаңа атау

алды.

Белгілі бір тарихи кезеңге арналған стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді жетілдіру және жаңарту жүйесі Қазақстанға эволюциялық жаңартылған, икемді және үнемі тиісті даму стратегиясын ұсынуға мүмкіндік береді. Президенттің Қазақстан халқына Жолдауындағы «Қазақстан-2030» Даму стратегиясының эволюциясы 11-кестеде келтірілген.

Кесте 11 - Қазақстан Президентінің Қазақстан халқына жолдауында 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы

Жыл	Сипаттамасы
1998	Жаңа ғасырда қоғамды демократияландыру, экономикалық және саяси реформалар
1999	Жаңа ғасырдағы елдің тұрақтылығы мен қауіпсіздігі
2000	Тегін, тиімді және қауіпсіз қоғамға атсалысу
2001-2003	Ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы
2004	Бәсекеге қабілетті Қазақстан, бәсекеге қабілетті экономика, бәсекеге қабілетті мемлекет
2005	Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында
2006	Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елу елге кіру стратегиясы
2007	Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан
2008	Қазақстан азаматтарының әл-ауқатын арттыру мемлекеттік саясаттың басты мақсаты болып табылады
2009	Дағдарыстан жаңару мен дамуға дейін
2010	Жаңа онжылдық - жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстан үшін жаңа мүмкіндіктер
2011	Келешекті бірге құрайық!
2012	«Қазақстан-2050» стратегиясы - жаңа Қазақстан үшін жылдам өзгеретін тарихи жағдайдағы жаңа саяси бағыт ».
2013	«Қазақстан-2050» стратегиясы. Мемлекеттің жаңа саяси бағыты
2014	Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ
2015	Қазақстан жаңа жаһандық шындықта: өсу, реформалар, даму
2016	Қазақстанның үшінші жаңғыртылуы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік
2017	Төртінші индустриалды революцияның жаңа даму мүмкіндіктері

2002 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Үкіметі *экономикалық жоспарларды бюджет процесімен үйлестіруді* жүзеге асырады. Осының нәтижесінде барлық даму бағдарламалары олардың "Қазақстан-2030" даму стратегиясының міндеттеріне сәйкестігін ескере отырып, экономикалық жоспарға қабылдана бастады. Бұл жағдайда, қабылданған бағдарламалар қаржы ресурстарымен және оларды жүзеге асыру үшін мемлекеттік инвестициялармен бюджеттен бөлінеді. Қазақстанның өзіндік даму моделін іздестіру әлемдегі жылдам өзгерістерге байланысты жалғасуда.

2013 жылға дейін Қазақстандағы бүкіл мемлекеттік жоспарлау жүйесі

негізделген құжат «Қазақстан-2030» даму Стратегиясы болды.

2013 жылы Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстан Президенті Н.Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясын жариялады. Жаңа даму стратегиясының пайда болуы бірнеше себептерге байланысты болды.

Біріншіден, бұл әлемдегі геосаяси өзгерістерге және ел үшін жаңа сын-қатерлер мен мүмкіндіктерді ұсынған әлемдік экономика өсуінің баяулауына байланысты болды.

Екіншіден, "Қазақстан-2030" даму стратегиясын дамытудың жекелеген бағыттарын мерзімінен бұрын іске асыру байқалды. Қандай да бір дәрежеде бұл кезекті ұзақ мерзімді ұлттық даму жоспарының көптеген болжамдық параметрлерінің қалыпты болуымен түсіндіріледі. Осылайша, қазіргі уақытта "Қазақстан-2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Стратегиясында белгіленген ұзақ мерзімді басымдықтар иерархия бойынша мемлекеттік жоспарлау жүйесінің төмен тұрған құжаттарында нақтыланады.

"Қазақстан – 2050" Стратегиясында еліміздің басты мақсаты – 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіру.

Бірінші деңгейдегі құжаттарға Қазақстан Республикасының *стратегиялық даму жоспары, елдің аумақтық және кеңістіктік дамуының болжамды схемасы* және Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік стратегиясы кіреді. Жоғарыда айтылғандай, Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспары онжылдық кезеңге елдің даму басымдықтарын айқындайды. Өңірлік саясатты іске асырудың тұжырымдамалық тәсілдерін кешенді көрсететін МЖЖ құжаты он жылдық кезеңге арналған *Елдің аумақтық-кеңістіктік дамуының болжамды схемасы* болып табылады. Бірінші деңгейдегі құжаттар мен Жолдауды ескере отырып, жыл сайын жылжымалы негізде бес жылдық кезеңге әлеуметтік-экономикалық даму болжамы әзірленеді. Бұл құжат бес жылдық кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің болжамын және республикалық деңгейде және облыс, республикалық маңызы бар қала, астана деңгейінде үш жылдық кезеңге арналған бюджеттік параметрлердің болжамын қамтиды. Ел дамуының басым бағыттары бойынша Мемлекеттік бағдарламалар әзірленуде.

Мемлекеттік бағдарламалар дамудың басым стратегиялық бағыттарында әзірленуде және бүгінгі күні мемлекеттік бағдарламалар білім беру, денсаулық сақтау және инфрақұрылымды дамыту, индустриялық-инновациялық даму және т.б. сияқты маңызды салаларда жүзеге асырылуда. Орталық мемлекеттік органдар мемлекеттік орган қызметінің *стратегиялық бағыттарын анықтайтын стратегиялық жоспар* әзірлейді.

Өңірлерді дамытудың негізгі бағыттарын анықтайтын құжаттар - аумақты дамыту бағдарламасы. Бүгінгі күні аумақтарды дамыту бағдарламалары облыстар, республикалық маңызы бар қалалар, астана, аудан және облыстық маңызы бар қала үшін әзірленуде.

Бүгінгі таңда корпоративтік сектор мемлекеттік жоспарлаудың ажырамас бөлігі болып табылады. Квази-мемлекеттің негізгі қызметі *Ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың даму стратегиясында, МЖЖ-нің негізгі құжаттарын ескере отырып анықталады.*

Бақылау сұрақтары:

1. Жоспар жүйесі қандай мақсатта әзірленеді?
2. Олардың жанасу әдістемесі қандай?
3. Қазақстан Республикасында соңғы жылдардағы жоспарлауға не тән?
4. Қазақстандағы мемлекеттік жоспарлаудың қалыптасу кезеңдерін атаңыз.
5. ҚР макродеңгейінде әзірленетін жоспарлар жүйесі қандай?
6. Қазақстанда әзірленетін өндірістік күштерді дамыту және орналастыру сызбасын сипаттаңыз.
7. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі бағыттарын атаңыз
8. Экономикалық өсу және экономика құрылымын өзгерту саласында Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі бағыттарын іске асырудан күтілетін нәтижелер қандай?
9. 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық мақсаты мен негізгі міндеттерін және оларға қол жеткізуді қамтамасыз ететін жағдайларды атаңыз.
10. Ұзақ мерзімді стратегияның мәні мен мазмұнын атаңыз.

4 Нәтижеге бағытталған стратегиялық жоспарлау

Ең жақсы Стратегиялық жоспар,
егер ол тактикалық түрде
орындалмаса, пайдасыз

Эрвин Роммель

Мақсаты: нәтижелерге негізделген стратегиялық жоспарлаудағы шетелдік және отандық тәжірибені зерделеу.

Жоспары:

4.1 Нәтижеге бағытталған стратегиялық жоспарлаудың мәні мен мазмұны

4.2. Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары және нәтижелер көрсеткіштері

4.3 Нәтижеге бағдарланған бюджеттеудің шетелдік тәжірибесі

4.1 Нәтижеге бағытталған стратегиялық жоспарлаудың мәні мен мазмұны

Стратегиялық жоспарлау - перспективаларды болжауға, мақсаттар мен мүмкіндіктер арасындағы келісімді сақтауға, сыртқы ортаға бейімделуге және ресурстарды оңтайлы бөлуді көздейтін адамдардың практикалық қызметі.

Стратегиялық жоспарлау таңдалған мақсаттарға қол жеткізуді бар артықшылықтарды пайдалану арқылы және жаңаларын құру арқылы қамтамасыз етеді.

Стратегиялық жоспарлаудың рөлі:

- қоғамдағы экономикалық және әлеуметтік процестердің өсіп келе жатқан динамикасы;

- ішкі және сыртқы нарықтардағы жағдайдың тез өзгеруі;

- ұзақ мерзімді болашақта қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ету қажеттілігі.

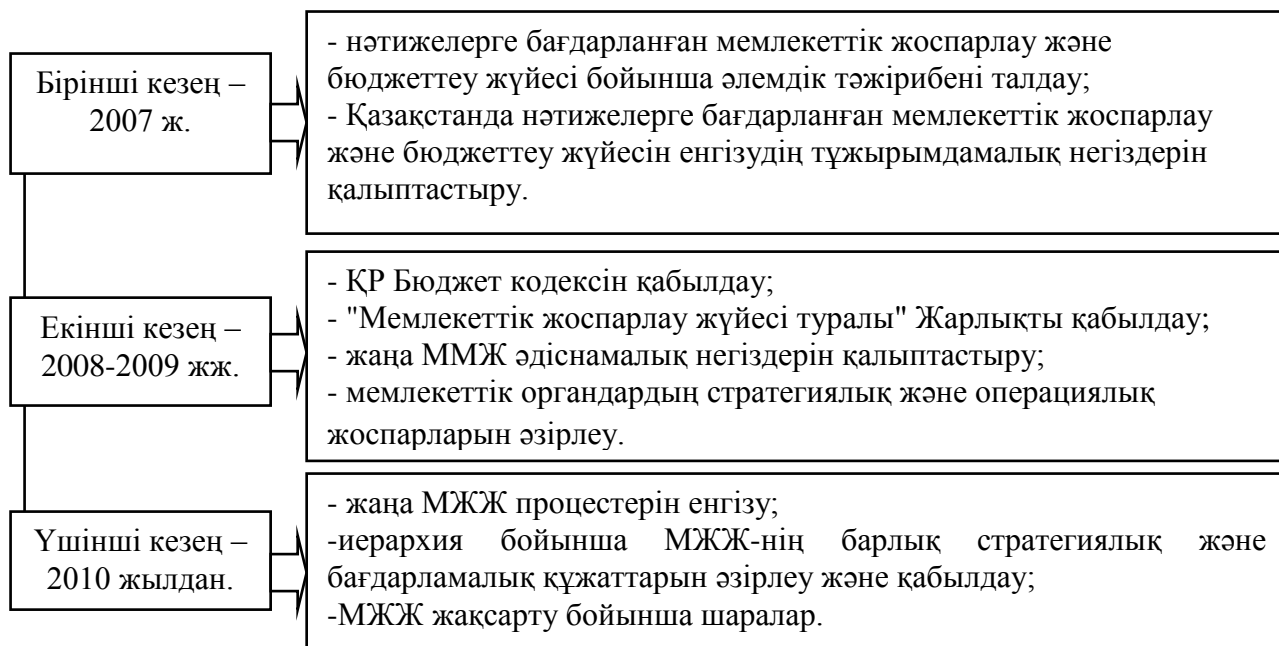
Нарықтық экономикадағы стратегиялық жоспарлаудың *негізгі міндеті* нарықтағы басқару объектісінің ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігін, күші мен тұрақтылығын қамтамасыз ету ретінде қалыптастырылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамыту бағдарламасында бірінші кезектегі мемлекеттік жоспарлау нәтижеге негізделген мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізуді көздейді.

Мемлекеттік бағдарламаның мақсаты стратегиялық мақсаттарға жетуге және еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының басым міндеттерін жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік жоспарлаудың үйлесімді және тиімді жүйесін құру болып табылады.

Мемлекеттік жоспарлаудың тиімді жүйесін қалыптастыру мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 26 желтоқсандағы № 1297 қаулысы нәтижеге бағдарланған мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізу

тұжырымдамасын бекітті. Нәтижелерге бағдарланған Мемлекеттік жоспарлау жүйесін (бұдан әрі - МЖЖ) іске асырудың негізгі кезеңдері 8-суретте келтірілген (Б қосымшасы).

Сурет 8 - Нәтижелерге негізделген МЖЖ енгізудің негізгі кезеңдері

Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесі:

- Қазақстандағы стратегиялық, экономикалық және бюджеттік жоспарлауды тиімді үйлестіруді қамтамасыз ету;
- мемлекеттік органдардың қызметін мемлекеттің стратегиялық мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізуге бағыттау, нақты нәтижелерді алу;
- мемлекеттік саясаттың басымдықтарына сәйкес қысқа мерзімді бюджеттік жоспарлаудан орта мерзімді, ашық трансферттерге және бюджет қаражатын тиімді басқаруға көшуді қамтамасыз ету;
- оларды жүзеге асырудың тиімділігін арттыруға бағытталған құжаттарын мониторингілеу және бағалаудың кешенді жүйесін енгізу.

МЖЖ проблемаларының себептері:

- құжаттарды әзірлеу үдерісіндегі мәселелердің нашар диагностикасы, олар МЖЖ құжаттарын енгізу арқылы шешілуі керек;
- МЖЖ құжаттарын енгізу механизмі тиімсіз;
- МЖЖ құжаттарының әр түрлі түрлерінің индикаторларына қойылатын талаптарды бірегейлендіру жеке құжаттың ерекшелігін және оның мақсатын ескеруге мүмкіндік бермейді; жоспарлы және бағдарламалық құжаттарды әзірлеу кезінде мемлекеттік саясаттың маңызды басымдықтары қаржылық қолдаусыз қалады, бұл қоғамның өзекті мәселелерін шешуде жоспарлау құжаттарының рөлі мен орнын айтарлықтай азайтады, өйткені олардың көпшілігі қаржы ресурстарының жетіспеушілігіне байланысты қарапайым декларация деңгейінде қалады;

- бюджеттік бағдарламалардың көрсеткіштерімен мақсаттар мен міндеттер көрсеткіштерінің жеткіліксіз өзара байланысы; мемлекеттік органдар тарапынан ведомствоаралық ынтымақтастықты дамытуға ресми көзқарас;

- мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына мониторинг жүргізу үдерістері мен мемлекеттік органдардың қызметіне баға беру арасындағы интеграцияның жоқтығы;

- әдістемелік нұсқауларда әрбір мақсатты индикатор бойынша ақпарат жинау және жинау құралдары міндетті түрде сәйкестендіру туралы тармақ бар. Бұл тармақ ағымдағы стратегиялық және бағдарламалық құжаттарда толық көрсетілмеген.

Қолданыстағы мемлекеттік жоспарлау жүйесінің артықшылығы мен кемшіліктері 12-кестеде келтірілген.

Кесте 12 - Ағымдағы МЖЖ артықшылықтары мен кемшіліктері

Артықшылықтары	Кемшіліктері
1) нормативтік-құқықтық база қалыптасты: жоспарлар мен бағдарламалық құжаттардың дамуына және мазмұнына жаңа тәсілдер енгізілді	1) МЖЖ құжаттарының көп деңгейлі көрсеткіштер жүйесі. ҚР ҰБК құжаттарында көрсеткіштердің 12 деңгейінен астам
2) құжаттардың иерархиясы және МЖЖ-нің индикаторларының ыдырауы	2) мемлекеттік органдардың қызметінің соңғы көрсеткіштерін бөлінген ресурстар көлемінің жеткіліксіз байланысы
3) МЖЖ қатысушылары арасындағы барлық процестер реттеледі	3) бюджеттік бағдарламалардың тиімділігі мен тиімділігін толық бағалау жоқ
4) МЖЖ құжаттарын жүйелі түрде мониторингілеу және бағалау, мемлекеттік органдардың қызметін бағалау жүргізіледі	4) әртүрлі деңгейдегі мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттары үшін қаражатты жоспарлаудың бірыңғай тетігінің болмауы. Мысалы: Мемлекеттік бағдарламалар мен салалық бағдарламаларда қаржыландыру іс-шаралар арқылы жүзеге асырылады, ал стратегиялық жоспарларда бюджеттік бағдарламалардың көрсеткіштері арқылы жүзеге асырылады
5) ведомствоаралық өзара іс-қимылды жүзеге асыру тетіктері ішінара енгізілді.	5) МЖЖ құжаттарын жүзеге асыру кезінде тәуекелді бағалаудың жеткіліксіздігі

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жоспарлау жүйесіндегі үйлесімділік - экономикалық, стратегиялық және бюджеттік жоспарлау арасындағы айқын қарым-қатынас, яғни, әлеуметтік-экономикалық даму болжамы, мемлекеттік органның, республикалық (орталық мемлекеттік органдар үшін) және жергілікті (жергілікті мемлекеттік органдар үшін) бюджеттердің стратегиялық жоспары.

Қазіргі Қазақстандағы қаржыны дамыту және ұйымдастыру

стратегиялық жоспарлау теориясының - нәтижеге бағдарланған бюджеттеудің (НББ) пайда болуын көздейді (9-сурет).

Сурет 9 - НББ енгізуден алынған нәтижелер

Қазақстандағы бюджеттеу нәтижелерге бағдарланған келесі мақсаттар мен міндеттерді шешеді:

1) Мақсаттары:

- әлеуметтік салада ғана емес, сонымен қатар аймақтық экономикада тиімді қаржылық басқару;
- мемлекеттік қаржыны тиімді жұмсауды бақылауды күшейту;
- қаржы ресурстарын бөлу мен дамыту үдерісінің ашықтығы мен тиімділігін арттыру;
- бюджет қаражатын бөлу мен пайдалануда әртүрлі деңгейдегі мемлекеттік органдарға автономия беру;
- нақты нәтижелерге қол жеткізу үшін мемлекеттік органдардың басшыларының жауапкершілігін арттыру.

2) Мақсатқа жету жолдары:

- Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі мен бюджеттік

сыныптаудағы өзгерістер;

- мемлекеттік органдардың бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік стандарттарын бекіту;

- «Жергілікті өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ауылдық, кенттік, аудандық маңызы бар қалалар әкімдерінің кеңселерін қалыптастыру, оларға заңды тұлға мәртебесін беру;

- Жергілікті бюджеттердің меншікті кіріс көздерін қалыптастыру және объектілерді бәсекелестік ортаға (ӘКК) иелену және беру мәселелерін шешу.

Қазақстан Республикасындағы әкімшілік реформаның жүзеге асырылуы шеңберінде мемлекеттік басқару жүйесін нәтижеге қарай ауыстыру жүргізілуде.

Қазақстан Республикасындағы стратегиялық жоспарлауды қамтамасыз ететін әлемдік экономиканың әлемдік үрдістері төмендегілерге байланысты:

- көп дүркін әлемдік экономикалық жүйені дамыту;

- жаһандық өндірістік және технологиялық жүйелерді құрудың жаңа техникалық құрылымын қалыптастыру;

- инновациялардың серпінді дамуы, материалдық емес саланың қарқынды дамуы, адам әлеуетіне, ғылымға, соңғы білімге, ұйымдық және басқарушылық шешімдерге, үздіксіз білім алуға негізделген экономикалық өсудің жаңа түріне көшу;

- ауқымды еңбек миграциясы

- бәсекелестік арзан «миға», арзан жұмыс күшіне де қатаң болмақ;

- Табиғи ресурстарға және арзан еңбекке негізделген өндіріс дәуірі аяқталады.

Жаңа шарттарға сәйкес, жаңа технологияларға қол жеткізуді қамтамасыз ететін елдер және оларды іске асырудың пайдасы бар.

Бағдарламаны іске асыру кезінде бюджеттік шығыстар құрылымын оңтайландыру және бюджет қаражатын пайдалану нәтижесін оңтайландыру арқылы өңірдің әлеуметтік-экономикалық саясатының тиімділігін арттыру мақсатында бюджеттік жоспарлауда бюджеттік жоспарлау (НББ) элементтерін әзірлеу және іске асыру қажет.

НББ бюджеттік жоспарлау шығындарының әдісінен бюджеттік жоспарлауға көшуді, халыққа бюджеттік қызметтерді ұсыну және белгілі бір әлеуметтік-экономикалық нәтижеге жету үшін бюджет қаражатын алушылардың және басқарушылардың жұмысын ескере отырып жүзеге асырады.

Бюджеттеудің жаңа жүйесі үшін келесі қағидалар айқындалады:

- қызметтің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері негізінде шығыстардың түрлері бойынша шығындарды жоспарлау;

- әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге қол жеткізу деңгейіне байланысты бюджет қаражатын бөлу;

- өз мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу жолдарын таңдауда бюджет қаражатын басқарушылардың еркіндігі;

- түпкілікті нәтижеге бюджет қаражаты мен бюджет қаражаты мен бюджеттік бенефициарлардың басшыларының жауапкершілігі;

- Бюджеттік қаражатты мақсатты пайдалану туралы сыртқы бақылауды жүргізу кезінде бюджет қаражатын пайдаланудың ішкі бақылауына шығындардың тиімділігін бақылауды бағдарлау.

Мемлекеттік қаржы теориясын дамыту, қаржы жүйесін құру және Қазақстанда жоспарлау жұмыстарының негізгі авторлары: Қ.Сағадиев, В.Мельников, Г.Сейткасимов, К.Жүйриков, С.Сахариев, В.И. Ли, Н.Кучукова, З.Искакова және т.б.

Қазақстанның қаржы жүйесін жетілдірудің қазіргі кезеңінде стратегиялық жоспарлау мен НББ-нің іске асырылуына үлкен көңіл бөлінеді, ол:

- қысқа мерзімді бюджеттік жоспарлаудан орта мерзімді кезеңге көшу;
- қызметтің нәтижелеріне қол жеткізу мониторингі;
- өнімділікті бағалау;
- стратегиялық, экономикалық және бюджеттік жоспарлауды үйлестіру;
- «шығындарды басқарудан» «нәтижеге жетуге» көшу, яғни, мемлекеттік органдардың қызметін нақты нәтижелерге қол жеткізу үшін бюджеттік қаражатты ресми түрде жүзеге асырудан қайта бағыттау;
- мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру;
- бюджет шығындарының тиімділігін арттыру.

4.2 Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары және нәтижелер көрсеткіштері

Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларына мыналар жатады:

- миссия және көзқарас;
- қызмет сұранысына әсер ететін салалық мәселелерді талдау;
- осы қызметтерді жүзеге асырудың басымдықтары мен стратегиясы;
- өткен жыл (жылдар) ішінде жұмыс сапасын бағалау;
- министрліктегі әлеуетті дамыту (персонал, жүйе, процестер, капитал қорлары, мүдделі тұлғалармен қарым-қатынас, мәдениет және т.б.);
- тәуекелдерді басқару;

Күтілетін қызметтер мен қаржыландыруды анықтайтын бюджеттік бағдарламалар түріндегі жұмыстардың күтілетін сапасы (оңай жаңартылған қосымшаларда);

- болжамды қаржылық есеп.

МЖЖ-де және стратегиялық жоспарда көрсетілген материалдардың ұқсастығы бар, бірақ стратегиялық жоспары егжей-тегжейлі.

Осы тұрғыдан алғанда, бюджеттегі жыл сайынғы шығыстар «ұзақ мерзімді бюджеттік жоспарлау» құрылады, ол ұзақ мерзімді экономикалық саясатты білдіреді.

Бюджет мақсатты макроэкономикалық көрсеткіштерге жетудің маңызды құралы болып табылады.

Бюджеттеу жоспарлау жүйесінің ең төменгі деңгейі болып табылады, мұнда операциялық және стратегиялық жоспарлардың толық тік орындалуы

жүзеге асырылатын әрекеттердің құны тікелей анықталады.

Стратегиялық құжаттарды іске асыру тұрғысында бюджеттік жоспарлаудың рөлі - мемлекеттің орта мерзімді және ұзақ мерзімді бағдарламаларын тұрақты және толық қаржыландыруды қамтамасыз ету.

МЖЖ-ның өзара әрекеттесуінің *негізгі мақсаты* бюджеттік ресурстарды бөлудің оңтайлы (бюджеттік шектеулер шегінде қол жеткізуге болатын) қамтамасыз ету болып табылады.

Мемлекеттік органдарды дамытудың стратегиялық жоспарларын әзірлеу жөніндегі нұсқаулыққа сәйкес стратегиялық жоспар мынадай негізгі бөлімдерден тұрады:

- 1) мемлекеттік органның миссиясы мен көзқарасы;
- 2) мемлекеттік орган қызметінің нәтижелерін талдау;
- 3) мемлекеттік органның стратегиялық бағыттары, мақсаттары мен міндеттері;
- 4) мемлекеттік органның қызметі;
- 5) Стратегиялық жоспар әзірленетін нормативтік құқықтық актілер;
- 6) бюджеттік бағдарламалар.

Миссия мемлекеттік органның негізгі мақсаты ретінде үкіметтің субъектісі ретінде және оның мемлекеттік саясатты іске асыруға қатысуын анықтайды және неге біз ұйымдастырылған?

Көзқарас мемлекеттік органның өз қызметінің стратегиялық бағыттары тұрғысынан перспективада *өз көзімен көретінін көрсетуі* керек және біз кім болғымыз келеді?

Стратегия әзірленуде - мемлекеттік органның бес жылдық стратегиялық жоспары.

Стратегиялық бағыттар мемлекеттік органның өзекті мәселелерді шешуге айтарлықтай ықпалын тигізетін қызмет бағыттарына назар аударады. Үкімет барлық салаларын қамтиды.

Мемлекеттік органның *мақсаттары* мемлекеттік саясаттың басымдықтарына сәйкес келуі және еліміздің стратегиялық даму мақсаттарына жетуіне (бір немесе бірнеше жетістіктерге қол жеткізу) ықпал етуі керек.

Мемлекеттік органның міндеттері жоспарлау кезеңіндегі мақсаттарға жету жолдары болып табылады.

Нысаналы индикаторлар мемлекеттік органның стратегиялық мақсатына қол жеткізу дәрежесін сипаттайтын индикатор болып табылады, оның нәтижесі мемлекеттік орган тікелей немесе жанама әсерге ие және оның қызметтерінің сапасын жақсарту арқылы оған қол жеткізуге ұмтылады.

Индикаторлар - әр тапсырма бойынша есеп беру мен жоспарлау кезеңдерінде оларды шешу деңгейін көрсететін нақты сандық көрсеткіштер көрсетілді.

Жеке мақсаттар айқындалады, яғни әрбір мемлекеттік қызметкер не істеу керек.

Мемлекеттік органның қызметі - стратегиялық мақсаттарға, міндеттерге және жоспарланған көрсеткіштерге жету дәрежесі (В қосымшасы).

Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары және нәтижелер

көрсеткіштері, олардың күшті және әлсіз жақтары 13-кестеде келтірілген.

Кесте 13 - Мемлекеттік және мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларының күшті және әлсіз жақтары

Күшті:	Әлсіз:
<ul style="list-style-type: none"> - ЭБЖМ басшылығымен стратегиялық жоспарлауды жақсартудың саяси ерік-жігерінің болуы; - стратегиялық көрсеткіштер мен НББ көрсеткіштерін айқын ажыратып, 3 министрлікте жасалған пилоттық жұмыс нәтижелерінің болуы; - пилоттық министрліктердің өздерінің стратегиялық жоспарларын және оларда көрсетілген көрсеткіштерді қайта қарауға әзірлігі. 	<ul style="list-style-type: none"> - стратегиялық жоспарлардың көп көлемі мен көрсеткіштердің көп саны; - стратегиялық және бюджеттік жоспарлаудың әртүрлі деңгейлерінде көрсеткіштердің қайталануы; - бюджеттік жоспарлаудың әр түрлі деңгейлері мен тиісінше әр түрлі деңгейдегі көрсеткіштердің ара-жігін ажыратуды анық түсіну жеткіліксіз; - қаржылық емес ақпараттың сапасын жақсарту қажеттілігі; - мемлекеттік органдардың БК-да ұлттық деңгейдегі көрсеткіштер болып табылатын көрсеткіштердің болуы, соның салдарынан БК көрсеткіштеріне қол жеткізгені үшін мемлекеттік органдарға қатысты жауапкершілік қағидатын қолдану мүмкіндігі төмендейді.
Ұсыныстар (мүмкіндіктер)	
<ul style="list-style-type: none"> - мемлекеттік органның стратегиялық жоспарының көлемін қысқарту және форматын оңайлату; - Стратегиялық жоспар құрамынан мынадай бөлімдерді алып тастау: 4, 5 және 7-бөлімдерді, 4 және 7-бөлімде НББ-ға қосуға болатын ақпаратты; - мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарының 3-бөлімін қысқарту және көрсеткіштер саны; - ұлттық деңгейдегі мақсатты көрсеткіштерді 202 стратегияға көшіру, ал тікелей нәтижелер, міндеттер мен іс-шаралар көрсеткіштерінің негізгі құрамы НББ-ға көшіру. - Стратегиялық жоспарда мемлекеттік органның өзінің мақсатты көрсеткіштерін және оларға қол жеткізудің ең негізгі жолдарын ғана қалдыру; - мемлекеттік органдардың ҚИЭ-ін Үкіметтің нысаналы стратегиялық көрсеткіштері ретінде 2020 стратегияларының тиісті бөлімдеріне енгізу; - мемлекеттік органдардың жауапкершілігін және стратегиялық жоспарлаудың икемділігін арттыру мақсатында. 	

Мемлекеттік органның операциялық жоспары - мемлекеттік органның белгілі бір мақсаттарға, міндеттерге және нәтижелерге қол жеткізу үшін белгілі бір іс-әрекеттерінің тізбесін қамтитын құжат.

Мемлекеттік органның операциялық жоспары жыл сайын бір жыл мерзімге әзірленеді және мемлекеттік органның жауапты хатшысы бекітеді.

4.3 Нәтижеге бағдарланған бюджеттеудің шетелдік тәжірибесі

Стратегиялық нәтижелерге бағдарланған жоспар көрсеткіштерін анықтау (АҚШ мысалында). Қазіргі уақытта Президент Әкімшілігі 14

ведомствоаралық басым міндеттерді бекітті, соның ішінде:

- экспорт;
- кәсіпкерлік және шағын бизнес;
- энергия тиімділігі;
- ғылыми, техникалық, инженерлік және математикалық білім;
- кәсіптік оқыту;
- киберқауіпсіздік;
- жылжымайтын мүлік және т.б. жоспарлау және болжау тұрғысынан елдер 14-кестеде келтірілген.

Кесте 14 - Халықаралық тәжірибе

Ұзақ мерзімді мемлекеттік жоспарлау (5 жылдан астам)	Орта мерзімді мемлекеттік жоспарлау (5 жылға дейін)
Малайзия	Латвия, Люксембург, Мальта, Польша, Португалия, Румыния, Словакия, Словения, Финляндия, Франция, Чехия және Эстония сияқты елдер: Нидерланды, Австрия, Венгрия, Германия, Греция, Дания, Ирландия, Испания, Италия, Кипр
Оңтүстік Корея	Ұлыбритания
Жапония	Скандинавия елдері: Норвегия, Швеция, Швейцария, Финляндия, Дания, Исландия
Қытай	АҚШ
Ресей	Австралия
Қазақстан	Жаңа Зеландия
	Канада

АҚШ-тың жоспарлау және болжау стратегияларын іске асыру тәжірибесі. Экспортты дамыту саласында ведомствоаралық басымдықты мақсатты жүзеге асырудың тұжырымдары мен әдістері төменде келтірілген (15-кесте):

Кесте 15 - АҚШ-қа 2015 жылға дейінгі стратегиялық мақсаттар

Орган	Стратегиялық мақсаттар
Сауда министрлігі	американдық экспортты екі еселеу АҚШ экспортының жаңа нарықтарының санын 7% көбейту;
Ауылшаруашылық министрлігі	ауыл шаруашылығы экспортының өсімі 150 млрд. АҚШ долларына дейін
Мемлекеттік департамент	сыртқы нарықтарға экспорттауды қолдауға бағытталған жұмыстарды 15% -ға арттыру;
Мақсатты іске асыруға қатысатын басқа да мемлекеттік ұйымдар	АҚШ-тың Экспорттық-импорттық банкі, Шағын бизнес басқармасы, Сауда және даму жөніндегі агенттігі, Сату өкілінің кеңсесі

АҚШ Ауыл шаруашылығы департаментінің стратегиялық мақсаттары (16-кесте):

- Құрама Штаттардың ауыл халқына олардың әл-ауқатының, өзін-өзі қамтамасыз ету және экономикалық өркендеуін арттыру үшін қолдау көрсету;
- климаттың өзгеруіне және олардың су ресурстарының көлемін ұлғайтуға мүмкіндік беретін ұлттық ормандарды және жеке жерлерді сақтау мен қалпына келтіруді қамтамасыз ету;
- әлемдегі азық-түлік қауіпсіздігін арттыру жөніндегі АҚШ міндетіне сәйкес агроөнеркәсіптік өнімдерді өндіру мен экспортын арттыруды ынталандыру;
- Барлық американдық балалардың қауіпсіз, қоректік және теңдестірілген тамақтануына қол жеткізуін қамтамасыз етіңіз.

Кесте 16 - АҚШ Ауыл шаруашылығы департаментінің таңдаулы негізгі көрсеткіштері

Негізгі көрсеткіштер	2013ж.	2014ж.	2015ж.
Ауыл шаруашылығы қызметтерін көрсету жөніндегі агенттік арқылы қаржыландыру алған бастаушы фермерлердің, этникалық азшылықтардың және әйел-фермерлердің пайызы	21	18,1	18,2
Табиғи қорларды сақтау бағдарламасы бойынша сулы-батпақты алқаптарды қалпына келтіру (миллион акр)	2,23	2,23	2,23
Ауыл шаруашылық министрлігі бизнесті қаржыландыру арқылы құрылған жаңа жұмыс орындарының саны	66824	42288	47245
Жаңа немесе жақсартылған электр энергиясын алатын миллиондаған тұрғындар саны (миллион)	7,1	6,1	5,6

АҚШ тәжірибесінен бөлек қорытындылар:

1. АҚШ-та нәтижелерге негізделген стратегиялық жоспарлау жүйесі каскадты мақсаттар мен міндеттер қағидаттарына негізделіп құрылды. Президент Әкімшілігінің барлық стратегиялық бастамалары министрліктердің, ведомстволардың және ведомстволардың стратегиялық жоспарларында көрініс табады.

2. Нәтижеге бағдарланған стратегиялық жоспарлар мемлекеттік органның жұмысын бағалау үшін негіз болып табылады.

3. Мемлекеттік органның стратегиялық жоспарының нысаналы индикаторларының нақты мәндерін есептеудің негізі оларды жүзеге асыру үшін бөлінген АҚШ Үкіметінің бюджеттік бөлу лимиттері болып табылады.

4. Стратегиялық жоспардың орындалуына, әсіресе бюджет шығыстарына мониторинг жүргізу онлайн режимінде жүзеге асырылады және қоғамның барлық салаларына қол жетімді.

5. Қазынашылық тоқсан сайын министрліктердің стратегиялық

жоспарлардың міндеттерін орындаудағы жетістіктерін бақылайды және парламенттік комиссияға есеп береді.

Операциялық жоспарлау нақты операцияларды, іс-қимылдарды, олардың ретін, жоспарлауды, жоспардың жекелеген баптарын орындау үшін қажетті ресурстарды нақты анықтауды және т.б. қамтиды.

Бақылау сұрақтары:

1. Стратегия дегеніміз не?
2. Стратегияны әзірлеуге қойылатын талаптар қандай?
3. Стратегияның миссиясы дегеніміз не?
4. Стратегиялық жоспарлауға тән қандай белгілері бар?
5. Стратегиялық жоспардың мақсаттары нені білдіреді?
6. Стратегиялық жоспарлау кезеңдері қандай?
7. Мемлекеттің және мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларының қандай күшті және әлсіз тұстары бар?
8. АҚШ үлгісі бойынша стратегиялық жоспар мен стратегиялық мақсаттардың көрсеткіштері қандай?

5 Аймақты дамытудың стратегиялық жоспары және оны дамыту әдістері

Жақсы жоспарлар жобалаушыларға сәтті, жаман жоспарлар орындаушыларға сәтсіз

Веслав Брудзиньский

Мақсаты: аймақтың стратегиялық даму жоспарының сипаты мен мазмұнын зерттеу, әдістемелік қолдау және оны дамыту әдістері.

Жоспары:

5.1. Аймақтың стратегиялық жоспарының мәні мен мазмұны.

5.2. Өңірдің стратегиялық жоспарын әзірлеу әдістері мен әдістемелік қамтамасыз ету

5.1 Аймақтың стратегиялық жоспарының мәні мен мазмұны

Стратегиялық жоспар - өңірлік бәсекеге қабілеттілікті дамыту туралы тұжырымдамалық ережелерді қамтитын және ұзақ мерзімді стратегиялық көзқарасты іс жүзінде стратегияны іске асыру бойынша нақты шаралар мен ұсыныстармен біріктіретін құжат.

Стратегиялық жоспар күшті және әлсіз жақтарын, сыртқы және ішкі қатерлерді ескере отырып, оны дамытудың басым бағыттарын бөлуге назар аудара отырып, өңірдің аса маңызды мәселелік аймақтарын қозғайды.

Стратегиялық жоспар өңірлік басқару жүйесіне енгізілген үздіксіз процесс ретінде стратегиялық өңірлік жоспарлаудың негізгі құралы болып табылады.

Аймақтық экономиканы стратегиялық жоспарлау - бұл жаңа құбылыс. Тұрақты емес сыртқы ортада циклдік жоспарлау қолайсыз болып табылғандықтан және күтпеген қауіп-қатерлер мен мүмкіндіктер түрінде «стратегиялық тосынсыйлармен» күресу үшін стратегиялық шешімдерді тез арада жүзеге асыру қажет болатындығына объективті қажеттілік туындады.

Нарықтық экономикада стратегиялық аймақтық жоспарлау:

- аймақтың бәсекелестік артықшылықтарын пайдалану;
- дамудың ең үлкен әсерін беретін «өсу нүктелерін» анықтау;
- басым бағыттар бойынша инвестициялық ресурстарды шоғырландыру;
- аумақтық жоспарлаудың ұтымды схемасын дұрыс игеру үшін негіз қалыптастыру;
- өңірлік биліктің заманауи басқару әдістерін қолдану ниетін көрсету.

Аймақтың стратегиялық жоспарының мәні мен мазмұны 10-суретте келтірілген.

Сурет 10 - Аймақтың стратегиялық жоспарының мәні мен мазмұны

Өңірдің *стратегиялық жоспарлау* идеясы:

біріншіден, аумақтың қазіргі және болашағы үшін *жауапкершілікті* тұрғындар мен олар таңдаған билік органдарына беру;

екіншіден, стратегиялық *жоспарлау қызметін* әртүрлі билік органдарының (өңірлік, жергілікті) деңгейлері арасында бөлу;

үшіншіден, *бастаманы қолдау және әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге* және аумақтарды дамытуға бағытталған қызметте жергілікті қоғамдастықтардың дербестігін арттыру.

Мазмұны бойынша стратегиялық жоспарлау – бұл, ең алдымен, мақсаттар мен бағдарларды таңдау, қалаған болашақ аумақты салу, өмір сүру,

шаруашылық қызмет және уақытша болу орны, сондай-ақ өңірлік экономика мен әлеуметтік саланың жекелеген салалары ретінде аумақтың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін стратегиялар мен даму бағыттарын айқындау. *Стратегиялық жоспар* жақсы ойластырылған, ерекше миссияны, мақсаттарды нақты тұжырымдауды, міндеттер мен нақты стратегиялық жобалардың біршама аз жиынтығын қамтуға тиіс. *Стратегиялық жоспар* кешенді жоспарға қарағанда, қаланың бәсекелестік нарықтық ортада бейімделуі мен тұрақты дамуы үшін ең бастысын ғана қозғауы тиіс. Стратегиялық жоспарды қалыптастыру кезінде пайдаланылатын бірнеше элементтер:

- *облыстың қазіргі замандағы келбеті* - аумақты сипаттау қазіргі уақытта оны орындау үшін тұтастай алғанда экономиканың, сондай-ақ жекелеген кластерлер мен салалардың артықшылықтары мен кемшіліктеріне талдау жүргізіледі. Салыстырмалы артықшылықтар мен кемшіліктерді түсіну бүгінгі қиындықтарды алға тартып, болашақты сыни бағалауға мүмкіндік береді;

- *аймақтың перспективалық көзқарасы* - стратегиялық басқару нәтижесінде болашақта (ұзақ мерзімді) аумақтың сипаттамасы. Бұл көзқарас, әдетте, көптеген талассыз элементтерді қамтиды - жоғары еңбек өнімділігі, жұмыспен қамтудың өсуі, әртараптандырылған күшті экономика және өмір сүрудің жоғары сапасына негізделген өмір сүрудің жоғары деңгейі. Сыртқы орта мен ұзақ мерзімді жоспарлау кезеңінің тұрақсыздығына байланысты келешектегі сыртқы келбет келешектің нақты және егжей-тегжейлі бейнесін бере алмайды;

- *облыстың ішкі ортасы* - ішкі ортаны талдау «күшті және әлсіз жақтарын» анықтауға, қолданыстағы өткір әлеуметтік-экономикалық мәселелерді және оларды тудыратын жағдайларды анықтайды, қол жетімді әлеуметтік, экономикалық және мәдени қорларды талдайды, өсудің ықтимал бағыттары мен «нүктелерін» анықтайды;

- *аймақтың сыртқы ортасы* - сыртқы ортаны талдау сыртқы әлемдегі әлеуетті қолайлы немесе болашақ үшін қауіпті үрдістерді айқындауға, дамудың ықтимал қауіп-қатерлерін немесе алғышарттарын жасауға бағытталған;

- *Стратегия* - ұзақ мерзімді перспективада өңірдің қалаған жағдайына қол жеткізу бойынша іс-қимыл жүйесі.

Стратегия өңірдің қолда бар әлеуетін, оны іске асыру үшін қолданыстағы алғышарттарды ескереді. Бұл элементтер үш ірі блоктан және тиісті бөлімдерден тұратын өңірдің стратегиялық жоспарына енгізіледі.

Бірінші блок - стратегиялық бағыттарды таңдау және стратегияны іске асыру процестерінің мониторингі үшін маңызды аумақты дамытудың негізгі параметрлері мен сипаттамаларын тіркейтін, жыл сайын немесе екі жылда бір рет жаңартылатын бөлім; дамудың негізгі мәселелерін тұжырымдайды.

Екінші блок – өзіндік стратегиясы, яғни сипаттамасы, стратегиялық мақсаттары мен басымдықтарын дамыту; қызмет бағыттарын іске асыру бойынша алға қойылған стратегиялық мақсаттар; ресурстарын басқару, қолда бар аумағында стратегиясын іске асыру үшін.

Үшінші блок – стратегияны іске асыру тетігі. Мұнда стратегиялық мақсаттарға қол жеткізу үшін басым деп танылған орта және ұзақ мерзімді

басқару бағдарламалары жиналады. Әкімшілік бөлімшелері жүзеге асыратын әртүрлі стратегиялық бағдарламаларды іске асыруға немесе аумақ ресурстарын пайдалануға байланысты нақты іс-шаралар стратегияны іске асыру жөніндегі екі жылдық іс-шаралар жоспарына жинақталады. Осылайша, бұл блок әкімшіліктің әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру жөніндегі стратегиялық мақсаттары мен ағымдағы қызметін байланыстыруды қамтамасыз етеді.

Қазақстан аймақтарын дамыту бағдарламалары:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі №118 Жарлығымен бекітілген *елді аумақтық-кеңістікте дамытудың 2020 жылға дейінгі болжамды схемасы*.

Бағдарламаның мақсаты - өңірлердің перспективадағы өзекті әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешу

Бағдарламаның міндеттері:

- өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуын шектейтін жүйелі мәселелер мен факторларды анықтау және оларды жою үшін жергілікті атқарушы органдардың тиімді іс-қимыл тетігін әзірлеу.

- Астана, Алматы, Шымкент, Ақтөбе және Ақтау қалаларында орталықтары бар агломерацияларды басым дамыту арқылы өңірлік және әлемдік нарықтармен интеграцияланған экономикалық өсудің ұзақ мерзімді орталықтарын қалыптастыру;

- *ауылдық елді мекендерді дамыту*.

- өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және экономикалық әлеуетті ұтымды кеңістіктік ұйымдастыру және халықты қоныстандыруға *қаржылық қолдау көрсету*.

Іске асыру мерзімдері:

1 кезең - 2011-2012 (пилоттық);

2 кезең - 2013-2020 жж.

2. *Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі бағдарламасы* ҚР Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы "Қазақстан-2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру шеңберінде әзірленді.

Бағдарлама ҚР Президентінің 21.07.2011 ж. №118 Жарлығымен бекітілген Елді аумақтық-кеңістікте дамытудың 2020 жылға дейінгі болжамды схемасын іске асыру тетіктерінің бірі болып табылады.

Елдің аумақтық-кеңістіктік дамуының 2020 жылға дейінгі болжамды схемасы жаңа өңірлік саясаттың "доктринасы" болып табылады, оның мақсаты экономикалық әлеуетті ұтымды аумақтық ұйымдастыруды және халықтың тыныс-тіршілігі үшін қолайлы жағдайлар жасау.

Мемлекет Басшысы қойған жаңа міндеттерді ескере отырып, қазіргі заманғы қағидаттарда өңірлік дамудың барлық жүйесін жаңғырту қажет. Республикаішілік өңіраралық (трансөңірлік) және макроөңірлік деңгейде стратегиялық басқару жүйесін ұйымдастыру мемлекеттің, өңірлердің, қоғамдық бірлестіктердің, бизнестің және сарапшылық қоғамдастықтың стратегиялық жоспарлау институттарының рөлін арттырумен сүйемелденуі тиіс .

Сонымен қатар, тар ведомстволық тәсілді көздей отырып, көрсетілген бағдарламалық құжаттар елдің аумақтық-кеңістіктік дамуының 2020 жылға дейінгі болжамды схемасында тұжырымдалған мемлекеттік өңірлік саясаттың басымдықтарына әлсіз шоғырланғанын мойындау керек. Бұдан басқа, қолданылып жүрген бағдарламалық құжаттардың сыни талдауы, оларда қарастырылған институционалдық және әкімшілік ресурстардың өзара іс-қимылда жеткілікті түрде үйлестірілмегенін және жиі бірін-бірі қайталайтындығын көрсетті.

3. Өңірлерді дамытудың бірыңғай бағдарламасы "Өңірлерді дамыту", "моноқалаларды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған бағдарламасы", "2011-2020 жылдарға арналған тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты жаңғырту", "2011-2020 жылдарға арналған Ақ бұлақ", "Қолжетімді тұрғын үй 2020" бағдарламаларын біріктіру негізінде әзірленді (11-сурет).

Сурет 11 - Аймақтарды дамытудың бірыңғай бағдарламасының құрылымы

Республика бойынша республикалық бюджеттен инженерлік инфрақұрылымды дамыту үшін өңірлерге жыл сайын шамамен 300 млрд. теңге бөлінеді. Бағдарлама көзделеді:

- халықтың өмір сүру сапасын жақсарту (тіршілікті қамтамасыз ету инфрақұрылымын дамыту - энергетика және жылу көздері, газ, жылу, электр, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін дамыту);

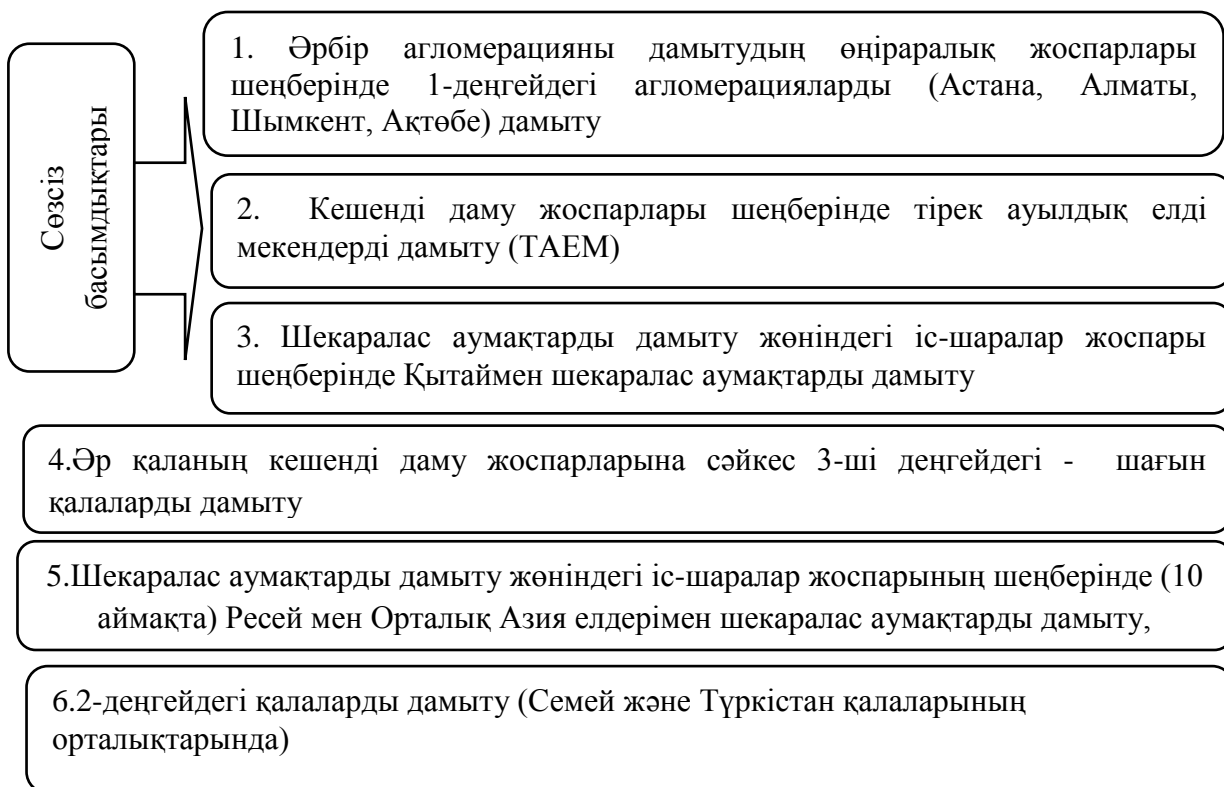
- өңірлердің экономикалық әлеуетін дамыту;

- өңірлердің функционалдық типологиясы мен экономикалық әлеуетіне сәйкес дамуы;

-әкімшілік-құқықтық және экономикалық сипаттағы шараларды айқындау, оларды ішкі шоғырландыруға, нарықтық негізде өзін-өзі ұйымдастыруға және өзін-өзі дамытуға көшуге ықпал етеді (12-сурет).

Өңірлік саясаттың негізгі міндеті - "өсу орталықтарын" қалыптастыру

2015-2020 жылдарға арналған басымдықтардың кезектілігі

Сурет 12 - Жобаларды іріктеу және қаржыландыру саласындағы өңірлік саясаттың басымдықтарын іске асыру механизмі.

Осы бағдарламадан Қазақстанда өңірлердің дамуына көп көңіл бөлінгені, жыл сайын бағдарламалар жаңартылып, жаңа міндеттер қойылғаны көрініп тұр.

5.2 Өңірдің стратегиялық жоспарын әзірлеу әдістері мен әдістемелік қамтамасыз ету

Аймақтың стратегиялық даму жоспарын әзірлеу үдерісін әдістемелік қамтамасыз ету. Стратегиялық басқарудың әртүрлі мектептерін талдау стратегиялық басқару парадигмасының иерархиялық құрылымын құруға мүмкіндік береді. Өңір күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде сыртқы ортамен (оның ішінде жүйеден тыс мемлекетпен), сондай-ақ ішкі ортамен қатынастардың көптігімен байланысты..

Ұйымдарды стратегиялық басқару парадигмасының құрылымы. Иерархияның үш деңгейіндегі стратегиялар қатынастарын талдау (мемлекет; өңір; аумақтық білім беру және шаруашылық жүргізуші субъектілер) өңірлік стратегиялық жоспарлаудың мынадай детерминанттарын бөліп көрсетуге

мүмкіндік береді:

Мемлекеттің стратегиясы өңірлік стратегиялық жоспарлау процесіне тікелей әсер етуі мүмкін (мемлекеттік өңірлік саясатқа қатысты нормативтік актілерде көрініс табуы мүмкін) және мемлекеттік реттеу өңірге мемлекеттің даму стратегиясы бағытында тиімді дамуға жағдай жасай отырып, аймақтарға жұмсақ әсер еткенде жанама әсер етуі мүмкін.

Аймақтық билік субъективті мақсаттардың көзі болып табылады және шешімдер қабылдау (соның ішінде аймақтық даму стратегиясын таңдауды қоса алғанда) қоғамға ғана емес, сонымен бірге іске асырылған стратегияны табысты деп тануға негізделген.

Социум. Сайлаушылар немесе таңдаушылар уәкілеттік берген аймақ әкімшілігінің басшысы барлық сайлаушылардың мүдделерін ескере алмайды. Әлеуметтік орта қоғамдық ұйымдарды, түрлі бейресми қозғалыстарды құрумен өзекті әлеуметтік мәселелердің "шешілмеуіне" ден қояды. Егер әр түрлі формада көрініс тапқан социумның мүдделерін ескермесе, онда бұл конфронтацияға, сайлау дауыстарын жоғалтуға және өзге де жағымсыз салдарға әкеп соғуы мүмкін (билік құрылымдарының қазіргі стратегиясына қарсы наразылық білдірудің аса түрі революция және қолданыстағы тәртіптерді күштеп құлату болып табылады).

Бизнес. Ең дұрысы, бизнес қандай стратегия таңдалатынына және оны қалай жүзеге асыруға әсер етпеуі керек. Бірақ ірі ұйымдар, сондай-ақ шағын бизнес ұйымдарының қауымдастығы әрқашан өздерінің мүдделерін түрлі жолдармен лоббирледі. Өңір ашық жүйе болып табылады, бұл оның түрлі деңгейлерде энергия мен затпен (өңірдің қызмет ету компоненттерімен аталған дефиницияларды атаймыз) басқа өңірлермен және шаруашылық қызметтің әрбір нақты субъектісіне сәйкес деңгейдегі әлемдік экономикалық-саяси құрылым жүйесінің өзге де кіші жүйелерімен алмасатынын білдіреді.

Әлемдік экономикалық-саяси құрылым жүйесі аймаққа қатысты сыртқы орта болып табылады және оның дамуының стратегиялық ресурсын ұсынады. Белгілі бір жағдайларда қауіп ретінде қабылданатын сыртқы ортаның кейбір факторлары мүмкіндік ретінде қабылдануы мүмкін.

Өңірдің стратегиялық даму жоспарын әзірлеу әдістемесі:

- ол жасалатын функцияның орындалуын қамтамасыз ету;
- құрамы мен құрылымы бойынша артық болмауы;
- қажетті немесе максималды тиімділікпен функцияның орындалуын қамтамасыз ету;
- тиісті біліктілігі бар мамандарға түсінікті болу;
- Әдістеменің функционалдығын қамтамасыз ететін ішкі функциялардың хронологиялық таралуын сипаттау (яғни кезеңдер мен кезеңдер арасындағы өзара байланыс);
- әрбір Ішкі функция бойынша оларды қолдану әдістері мен технологияларын сипаттау;
- ішкі функциялардың орындалуын қамтамасыз ететін субъектілерді сипаттау және оларға қойылатын талаптарды сипаттау (функцияны орындау үшін қажетті субъектілік құрамды сипаттау).

Осылайша, *әдістеме*-бұл талап етілетін функцияны орындау процесін ақпараттық қамтамасыз етудің рөлін орындайтын, кезеңдерді (оның ішінде әрбір кезең бойынша нәтижелер) және әрбір кезең мен тұтастай функцияның қисынды аяқталуын қамтамасыз ететін әдістерді қолдану технологиясын сипаттайтын *әдістер жүйесі*.

Өңірлік стратегиялық жоспарлаудағы басқарушылық шешімдерді әзірлеу кезеңдері стратегияны әзірлеу кезеңдерімен тікелей байланысты: УР әзірлеу кезеңі; стратегияны әзірлеу кезеңі; кезең нәтижесі/ұсыну нысаны.

1.Кезең.Өңірдің стратегиялық даму жоспарын әзірлеу процесін ақпараттық қамтамасыз ету:

1. Мәселені өзектендіру. Стратегияны әзірлеу қажеттілігін өзектендіру. Әкімшілік басшысының өңірді дамытудың стратегиялық жоспарын әзірлеу туралы қаулысы.

2. Ақпаратты жинау және мәселелік жағдайдың модельдеу кезеңі. Өңірлік мақсаттарды және өңірдің даму көрсеткіштерінің жүйесін айқындау және нақтылау. Аймақтың философиясы (көру, миссия), аймақтың мақсаттары. Мақсат жүйесінің егжей-тегжейлі моделі және өңірдің даму көрсеткіштерінің жүйесі

3. Аймақтың ағымдағы күйін анықтау. Күшті жақтары (өзекті құзыреттер) және әлсіз жақтары (мәселелері). Аймақтың сыртқы ортасының жағдайын анықтау. Бағалау критерийлерін және шектеулерді анықтау. Өлшемдер мен шектеулер жүйесі.

II кезең. Өңірдің стратегиялық даму жоспарын әзірлеу.

3. Көптеген өзгерістер үлгілерін қалыптастыру кезеңі:

- эталондық баламалардың коллекциясын қалыптастыру, көптеген эталондық стратегиялар мен бірінші кезектегі жедел мәселелерді шешудің баламалары;

- түпнұсқалық баламаларды әзірлеу, көптеген түпнұсқалық стратегиялар мен бірінші кезектегі жедел мәселелерді шешудің баламалары.

4. Сүзгілеу және таңдау кезеңі.

- өңірдің даму стратегиясын және басты жедел мәселелерді шешу бойынша бірінші кезектегі іс-шараларды таңдау. Өңірді дамыту стратегиясының тұжырымдамасы (оның ішінде өңірді дамыту философиясы) және басты жедел мәселелерді шешу жөніндегі бірінші кезектегі іс-шаралар тізбесі;

- өзгерістер моделін түзету және көрсеткіштер жүйесін әзірлеу;

- өңірдің стратегиялық даму жоспарын қалыптастыру (оның ішінде: саясатты, бағдарламаларды, жобаларды және оларды іске асыру жөніндегі іс-шараларды, сондай-ақ өңірдің даму философиясын түзету). Өңірдің стратегиялық даму жоспары мыналарды қамтиды: өңірдің стратегиялық даму тұжырымдамасы; бірінші кезектегі іс-шаралар; оларды іске асыру жөніндегі іс-шараларға дейін нақтыланған саясат, бағдарламалар мен жобалар; өңірдің даму көрсеткіштерінің жүйесі (стратегиялық даму карталары);

- өңірдің даму көрсеткіштері жүйесін түзету және нақтылау Өңірлік даму стратегиясы - бұл белгіленген мақсаттарға қол жеткізу тәсілі, құралы,

шаруашылық қызметті және қоғамның аумақтық ұйымын (өмірін) басқару нысаны.

Стратегияны дұрыс таңдау күш-жігер мен ресурстарды, Экономикалық даму әлеуетін іске асыруға шоғырландыруға және сол арқылы нарықтық жағдайларда өңірлердің тиімді дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Стратегияны әзірлеу барысында шаруашылық жүргізудің жаңа жағдайларында өңірлердің орны, рөлі және функциялары анықталады, трансформацияланатын экономикада өңірді дамытудың стратегиялық басымдықтары айқындалады, жаңа институционалдық ортада стратегияны іске асырудың экономикалық, қаржылық және ұйымдастырушылық тетіктері негізделеді.

Әрине, жеке аймақтың даму стратегиясы елдің даму стратегиясына үйлесімді түрде енгізілуі және онымен біртұтас тұтастықты құрауы тиіс. Өңірлік даму мақсаттары жүйесін қалыптастыру стратегиялық жоспарлаудың маңызды кезеңі болып табылады.

Мәні бойынша, бұл кезең-бұл өңірдің қызмет етуінің барлық маңызды аспектілерінде тиісті мерзімде қалауын анықтау.

Мақсат қою рәсімі өңір дамуының күрделі мәселелерін анықтау және реттеу процесінен басталады. Оларды анықтаудың *негізгі әдісі* өңірлік экономикадағы сәйкессіздіктерді анықтауға, оларды нарықтық қатынастар жағдайында жою жөніндегі шараларды әзірлеуге бағытталған экономикалық-статистикалық талдау болып табылады. Елдің барлық аймақтық кіші жүйесі, оның барлық құрамдас бөліктері талдауға ұшырайды.

Салалық құрылымды талдау кезінде өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, құрылыс, көлік дамуының арақатынасы мен серпіні анықталады. Негізгі көрсеткіштер ретінде өндіріс және тұтыну, өнімді әкелу және шығару, жас-жыныстық және кәсіби-біліктілік құрылымы бойынша халықты жұмыспен қамту көлемі болып табылады. Талдау өңірлік меншіктің барлық түрлері бойынша жүргізіледі.

Экономиканың даму қарқыны мен деңгейлерінің арақатынасы, оның әлеуметтік бағдарлану дәрежесі өндірістің жалпы көлеміндегі халық тұтынатын тауарлар өндірісінің үлесі, азық-түлік емес және азық-түлік тауарларымен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі, халық табысының деңгейі, төлемге қабілетті сұраныстың құрылымы, тұтыну нарығының сыйымдылығы мен құрылымы бойынша айқындалады.

Жұмыс орындары мен еңбек ресурстарының теңгерімділік дәрежесі өндірістік қуаттар мен еңбек өнімділігінің теңгерімдік есептері, ресми және жасырын жұмыссыздық деңгейін, жұмыс күші нарығының көрсеткіштерін айқындау негізінде белгіленуі мүмкін.

Шаруашылықтың көп мақсатты, аумақтық ресурстармен (жер, Орман, Су) қамтамасыз етілуі, олардың экономиканың дамуына шектейтін немесе ынталандыратын әсері табиғи ресурстарға құқықтарға қатысты өңір құзыретінің қажетті деңгейін белгілеуді, тиісті нормативтік-заңнамалық актілерді қабылдауды талап етеді.

Қоршаған ортаның жай-күйіне, неғұрлым экологиялық қауіпті аумақтар,

салалар, өндірістер мен кәсіпорындар бөле отырып, аумақтың экологиялық сыйымдылығын пайдалану параметрлері мен дәрежесін анықтауға қатысты да солай айтуға болады.

Қайталама ресурстар мен өндіріс қалдықтарын пайдаланудың ауқымы мен серпіні пайда болатын қайталама ресурстардың, өндірістік және тұрмыстық қалдықтардың және оларды кәдеге жаратудың арақатынасы бойынша, оның ішінде жергілікті өндірістік қуаттарды пайдалана отырып белгіленеді. Негізгі өндірістік процестердің (циклдардың) аяқталуы және олардың ұтымдылығы өнімді шығару құрылымы, жергілікті жерде өңделетін өндірілетін немесе өндірілетін шикізаттың үлесі, өндірістік процестердің әртүрлі сатыларындағы өндірістік қуаттардың арақатынасы бойынша анықталады.

Өндірістік инфрақұрылымның – энергетиканың, көліктің, құрылыс базасының және т.б. – өңірдің қажеттіліктеріне сәйкестігі отын-энергетикалық теңгерімнің, электр энергиясы теңгерімінің, көлік желісіне түсетін жүктеменің, жөндеу кәсіпорындарының, құрылыс-монтаж ұйымдарының және құрылыс материалдары өнеркәсібі кәсіпорындарының қуаттарының теңгерімінің инвестициялық параметрлеріне деректері бойынша белгіленеді.

Қаржылық әлеуетті, өзін – өзі қаржыландыру мүмкіндіктерін анықтау (қаржы балансы және бюджеттерді атқару бойынша) - мақсатқа жету процесінің талдамалық сатысының басты және қорытынды кезеңі.

Өңірлік дамуды талдауда пайдаланылатын жалпы әдістемелік тәсіл қалыптасқан нарықтық конъюнктура жағдайында ресурстардың қандай да бір түрлерінің тапшылығын (немесе артығын) баланстық есептеу негізінде айқындау болып табылады. Бұл ретте ресурстарды аумақтық "байлау" дәрежесін және оларды өңірде пайдалану шарттарын ескеру қажет.

Өңірлік даму мақсаттарын қалыптастыру жөніндегі жұмыстардың келесі кезеңдері::

- проблемалық жағдайдың пайда болу себептерін ашу мақсатында проблемалық жағдайларды проблемаға және кіші жағдайға құрылымдау ("ыдырату") ;

- аймақты дамытудың "мақсаттар ағашын" қалыптастыру, яғни аймақтық проблемаларды шешуге, экономикалық стратегияны қалыптастыруға бағытталған мақсаттар;

- мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған нақты міндеттерді қою (дамудың перспективалы бағдарлары ретінде).

Мәселелік жағдайдың мазмұны институционалдық, өндірістік, әлеуметтік-экономикалық проблемалар кешенін талдау барысында ашылады. Аталған проблемалардың ішінде қаржылық, демографиялық және экологиялық аспектілер қарастырылады. Әрбір проблема бірқатар кіші бағытқа бөлінеді, ал кейіннен оларды талдау және алынған нәтижелерді біріктіру негізінде өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі (басты) мақсаты белгіленеді.

Негізгі мақсатқа қол жеткізуге бағытталған міндеттер экономикалық, әлеуметтік, табиғат қорғау салалары бойынша жеке тұжырымдалады. Өңірлік дамуды, сыртқы экономикалық байланыстарды реттеуді (басқаруды) жетілдіру,

өңірдің мүдделерін кез келген деңгейде қорғау жөніндегі міндеттер жеке қойылады.

Бақылау сұрақтары:

- 1.Өңірдің стратегиялық жоспарының мәні мен мазмұны.
- 2.Өңірдің стратегиялық жоспарын әзірлеу әдістері мен әдістемелік қамтамасыз ету.
- 3.Аймақтық стратегиялық жоспарлаудағы басқарушылық шешімдерді әзірлеу кезеңдері.
- 4.Аймақты басқару өңдеу кезеңіне қандай элементтер кіреді?
- 5.Стратегияны әзірлеу кезеңінің құраушылары.
- 6.Кезең нәтижесін рәсімдеу / ұсыну нысаны.

6 Кәсіпорында жоспарлау: ұйымның теориялық негіздері және шетелдік тәжірибе

Жарты жылға, бір жылға алдын-ала жоспарлар жасау өте орынды, бірақ ертеңге жоспарыңыз жоқ болса, олар түксіз.

Хилари Мантел

Мақсаты: кәсіпорында (фирмалар, ұйымдар) қаржылық жоспарлауды ұйымдастырудың шетелдік және отандық тәжірибесін зерттеу.

Жоспар:

6.1 Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлаудың мәні, мазмұны және маңызы

6.2 Қаржылық жоспарлау мен болжаудың кезеңдері мен принциптері

6.3 Кәсіпорын қызметінің негізгі қаржылық нәтижелерін тиімді басқару факторы ретінде жоспарлау

6.4 Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлау мен болжаудың заманауи нысандары мен әдістері

6.1 Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлаудың мәні, мазмұны, және маңызы

Қаржылық жоспарлау - бұл қаржы ресурстарын қалыптастыру және пайдалану бойынша болашақ іс-қимылдарды анықтау процесі, оның барысында сандық және сапалық сипаттағы нысаналы қондырғылар қабылданады және оларға неғұрлым тиімді қол жеткізу жолдары айқындалады.

Қаржылық жоспарлау кез келген кәсіпорынның жұмыс істеуінің негізгі мақсатын - пайданы барынша арттыруды, сондай - ақ акционерлік қоғам-акционерлер үшін капитал иелерінің әл-ауқатын арттыруды, шығыстарды барынша азайтуды, ақшалай айналыммен үздіксіз қамтамасыз етуді қамтамасыз етудің үйлестіруші негізі болып табылады.

Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлаудың мақсаттары: ақша қаражатын алу көзін белгілеу, осы көз үшін төлемді бағалау және ақша қаражатын тиімді және ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету.

Қаржылық жоспарлаудың мақсаттары:

- өндіріс процесін көлемі бойынша да, құрылымы бойынша да сәйкес қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету;
- жоспарлау объектісін анықтау;
- жедел, әкімшілік және стратегиялық жоспарларды бөле отырып, қаржылық жоспарлар жүйесін әзірлеу;
- қажетті қаржы ресурстарын есептеу;
- ішкі және сыртқы қаржыландыру көлемі мен құрылымын есептеу, резервтерді анықтау және қосымша қаржыландыру көлемін анықтау;
- кірістер мен шығыстар болжамы.

Қаржылық жоспарлау тығыз байланысты және кәсіпорынның маркетингтік, өндірістік және басқа жоспарларына сүйенеді, кәсіпорынның миссиясы мен жалпы стратегиясына бағынады.

Жоспарлаудың қажеттілігі:

- кәсіпорын өнімді қайда, қашан және кім үшін өндіреді және сатады, қандай да бір қызметтер көрсететінін түсіну;
- қойылған мақсаттарға жету үшін қандай ресурстар мен қашан қажет екенін білу;
- тартылған ресурстарды тиімді пайдалануға қол жеткізу;
- қолайсыз жағдайларды болжау, ықтимал тәуекелдерді талдау және оларды төмендету бойынша нақты іс-шараларды қарастыру.

Кәсіпорында қаржылық жоспарлау мен болжаудың негізгі міндеттері 13-суретте көрсетілген.

Сурет 13 - Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлау мен болжаудың міндеттері мен бағыттары

Кәсіпорында қаржылық жоспарлардың мынадай түрлері қарастырылады (17-кесте):

Кесте-17 -Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлардың түрлері

Жоспарлардың түрлері	Мәні мен мазмұны
Несие жоспары	- бұл несие түсімдерінің және оларды несиелік шартта белгіленген мерзімде өтеудің жоспары. Несиені пайдалану ақылы болып табылады. Сондықтан несиені қайтару сомасы негізгі борыш пен ол бойынша пайыздардан құралады.
Кассалық жоспар	- бұл шаруашылық жүргізуші субъектінің кассасы арқылы өтетін қолма-қол ақша айналымының жоспары. Кәсіпорындардың қаржы қызметтері қолма-қол ақшаның қозғалысын, кассалық тәртіптің сақталуын бақылауды жүзеге асырады. Жалақыны және қызметкерлерге тиесілі басқа да сомаларды уақтылы төлеу кәсіпорын мен оның еңбек ұжымы арасындағы қаржылық қатынастардың жай-күйін, оның төлем қабілеттілігін сипаттайды.
Кассалық жоспар	қолма-қол ақшаға сұранысты болжау мақсатында кәсіпорындарға есеп айырысу-кассалық қызмет көрсетуді жүзеге асыратын коммерциялық банк талап етуі мүмкін. Банктер қызмет көрсетілетін клиенттен тиісті ақпаратты алу қажеттілігі туралы мәселені дербес шешеді. Кассалық жоспар тоқсанға жасалады, төрт бөлімнен тұрады: <ul style="list-style-type: none"> - банкте алынатын қаражаттан басқа, кассаға қолма-қол ақшаның түсуі көрсетіледі; - қолма-қол ақшамен шығыстар; - еңбекақы төлеу қоры (ЕТК) және тоқсанға басқа да төлемдер; - кәсіпорынға есеп айырысу-кассалық қызмет көрсетуді жүзеге асыратын Банкпен келісілген қолма-қол ақшамен төлеу мерзімі мен сомасы.
Төлем күнтізбесі	-бұл жедел қаржылық қызметті ұтымды ұйымдастыру жоспары. Жоспарда ақша қаражатының түсуінің барлық көздері кәсіпкерлік және коммерциялық емес қызметті жүзеге асыруға арналған шығыстармен өзара байланысты. Төлем күнтізбесі төлем қабілеттілігі мен кредит қабілеттілігін бақылау үшін пайдаланылады және кезекті тоқсанның жоспарланған көрсеткіштерін нақтылау және нақтылау және осы көрсеткіштерді айлар бойынша бөлу жолымен эзірленеді. Төлем күнтізбесінде ақша түсімі мен ақша шығыстары теңгерілуі тиіс. Ақша түсімінің олардың шығысынан асып кетуі субъектінің шаруашылық субъектілерінің қаржылық тұрақтылығы мен төлем қабілеттілігін білдіреді, ал жоспарланатын ақша шығыстарының олардың түсуінен асып кетуі шаруашылық субъектілерінің қаржылық жай-күйінің нашарлауын білдіреді. Бұл кезең 1 айға тең болуы мүмкін., 15 күнге, тоқсанға.

Қаржылық жоспарлардың барлық түрлері олардың қолданылу кезеңіне байланысты перспективалы, ағымдағы және жедел болып бөлінеді (18-кесте).

Перспективалы қаржы жоспарлары ұзақ мерзімге (3, 5, 10 жыл)

әзірленеді. Олар ұзақ мерзімді салымдар мен пайданы ескере отырып, ұзақ мерзімге ақша қаражатының қозғалысын анықтайды. Ең ірі көрсеткіштермен сипатталады, кірістердің негізгі көздері мен шығыстардың бағыттарын көрсетеді.

Кесте-18 - Қаржылық жоспарлар қолданылу кезеңіне байланысты

Қаржылық жоспарлау түрі	Сипаттамасы
Перспективалы (3, 5, 10 жыл)	Олар ұзақ мерзімді салымдар мен пайданы ескере отырып, ұзақ мерзімге ақша қаражатының қозғалысын анықтайды. Ең ірі көрсеткіштермен сипатталады, кірістердің негізгі көздері мен шығыстардың бағыттарын көрсетеді. Кеңейтілген ұдайы өндірудің аса маңызды көрсеткіштерін, пропорцияларын және қарқынын айқындау үшін пайдаланылады, шаруашылық жүргізуші субъектінің мақсаттарын іске асырудың негізгі нысаны болып табылады.
Ағымдағы (1 яғни ағымдағы жылға)	Оның көрсеткіштерін нақтылайтын перспективалық жоспардың құрамдас бөлігі болып табылады.
Жедел	Шаруашылық жүргізуші субъектінің есеп айырысу шотына нақты түсімнің түсуін және қолма-қол қаржы ресурстарының жұмсалуды бақылау үшін қажет.

Перспективалы қаржы жоспарлары ұзақ мерзімге (3, 5, 10 жыл) әзірленеді. Олар ұзақ мерзімді салымдар мен пайданы ескере отырып, ұзақ мерзімге ақша қаражатының қозғалысын анықтайды. Ең ірі көрсеткіштермен сипатталады, кірістердің негізгі көздері мен шығыстардың бағыттарын көрсетеді.

Оларды әзірлеу үшін бастапқы база:

- материалдық және қаржылық ресурстарды бағалау, өндірістің жай-күйі, оны кеңейту қажеттілігі мен мүмкіндіктері, бәсекеге қабілеттілігі және оны кеңейту мүмкіндіктері, шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, тиісті кезеңге ақшалай түсімдерді болжау үшін нарық конъюнктурасына сүйене отырып оны іске асыру;

- қаржы ресурстарын бөлудегі неғұрлым ұтымды пропорцияларды негіздейтін ірілендірілген нормативтер (яғни салық ставкалары, арнайы қорларға міндетті аударымдар) және нормативтер.

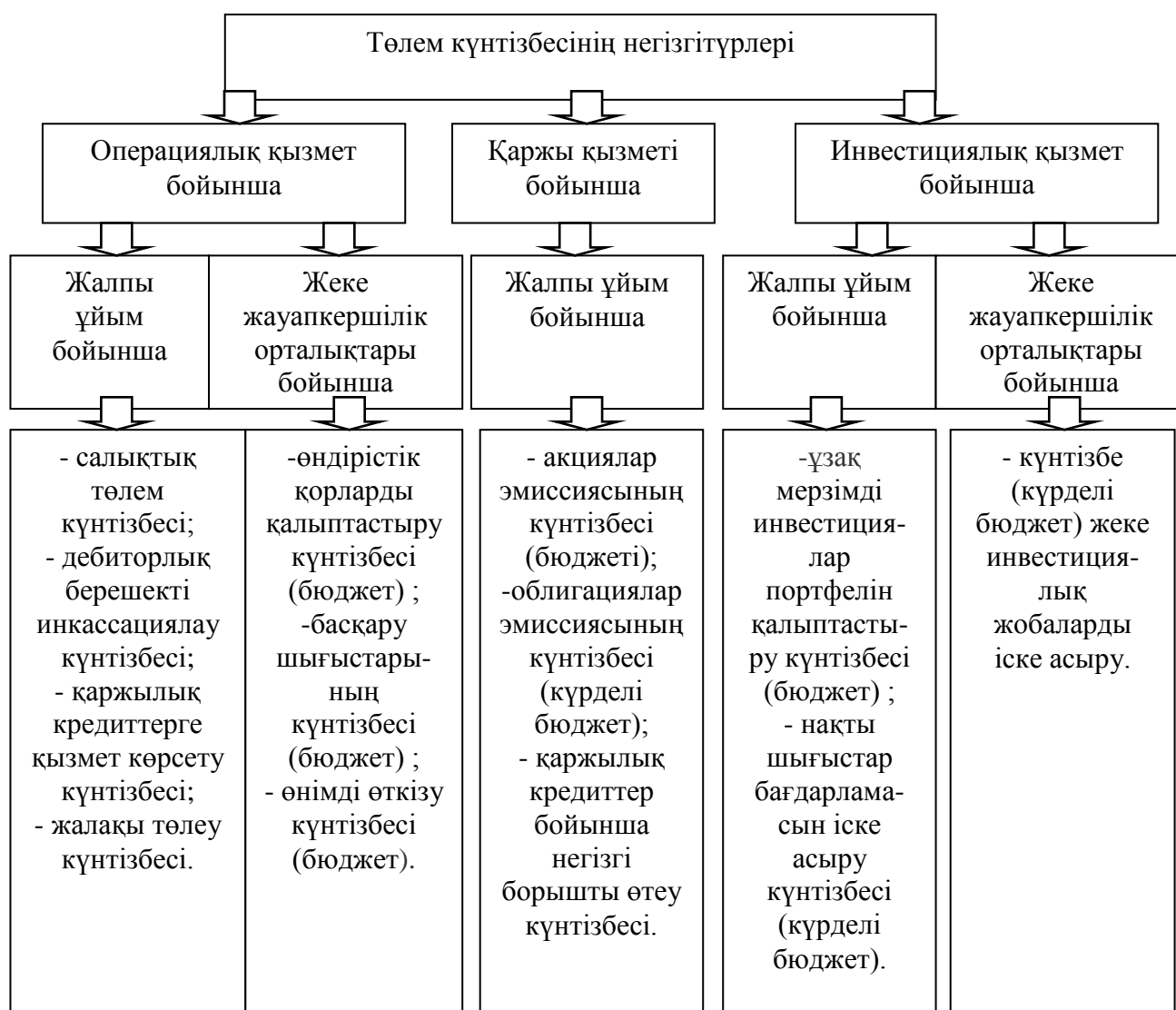
Ағымдағы қаржы жоспарлары-бұл уақыттың қысқа кезеңдеріне нақтыланатын ағымдағы жылға арналған тапсырмалар. Қазіргі уақытта ағымдағы қаржы қызметін басқаруда шешуші орын жылдық жоспарларға (әсіресе жоғары инфляция жағдайында) беріледі.

Орталықтандырылған қаржы жоспарлары негізінен тоқсандар бойынша бөле отырып бір жылға әзірленеді және тек ұзақ мерзімді жалпы мемлекеттік бағдарламалар ғана қаржыландыру көздерін, жобаның іс-қимылының барлық кезеңіне арналған шығыстарды ескеруге тиіс. Мынадай көрсеткіштер негізінде жасалады:

- өндіріс көлемі бойынша өндірістік тапсырмалар;
- өнімді өндіру мен өткізуге арналған шығындар сметасы;
- баланста тұрған мекемелерді ұстауға арналған кірістер мен шығыстар сметасы;

- күрделі салымдар жоспары, өндірістің техникалық жағдайы;
- өткен кезеңдегі бухгалтерлік есептер мен баланстар.

Кәсіпорынның қаржы қызметін басқаруда жедел жоспарлар, яғни кіріс түсуінің қысқа мерзімді болжамдары, ағымдағы төлемдерді жабу мүмкіндіктері *маңызды орын* алады (олар 10, 5 немесе 1 күнге жасалған). Оның мақсаты-түсімдерді шығынмен теңдестіру және кәсіпорынның тұрақты жағдайын қамтамасыз ету. Қаржылық жоспарлаудың қазақстандық тәжірибесінде жедел қаржылық жоспардың негізгі түрі төлем күнтізбесі болып табылады (14-сурет).

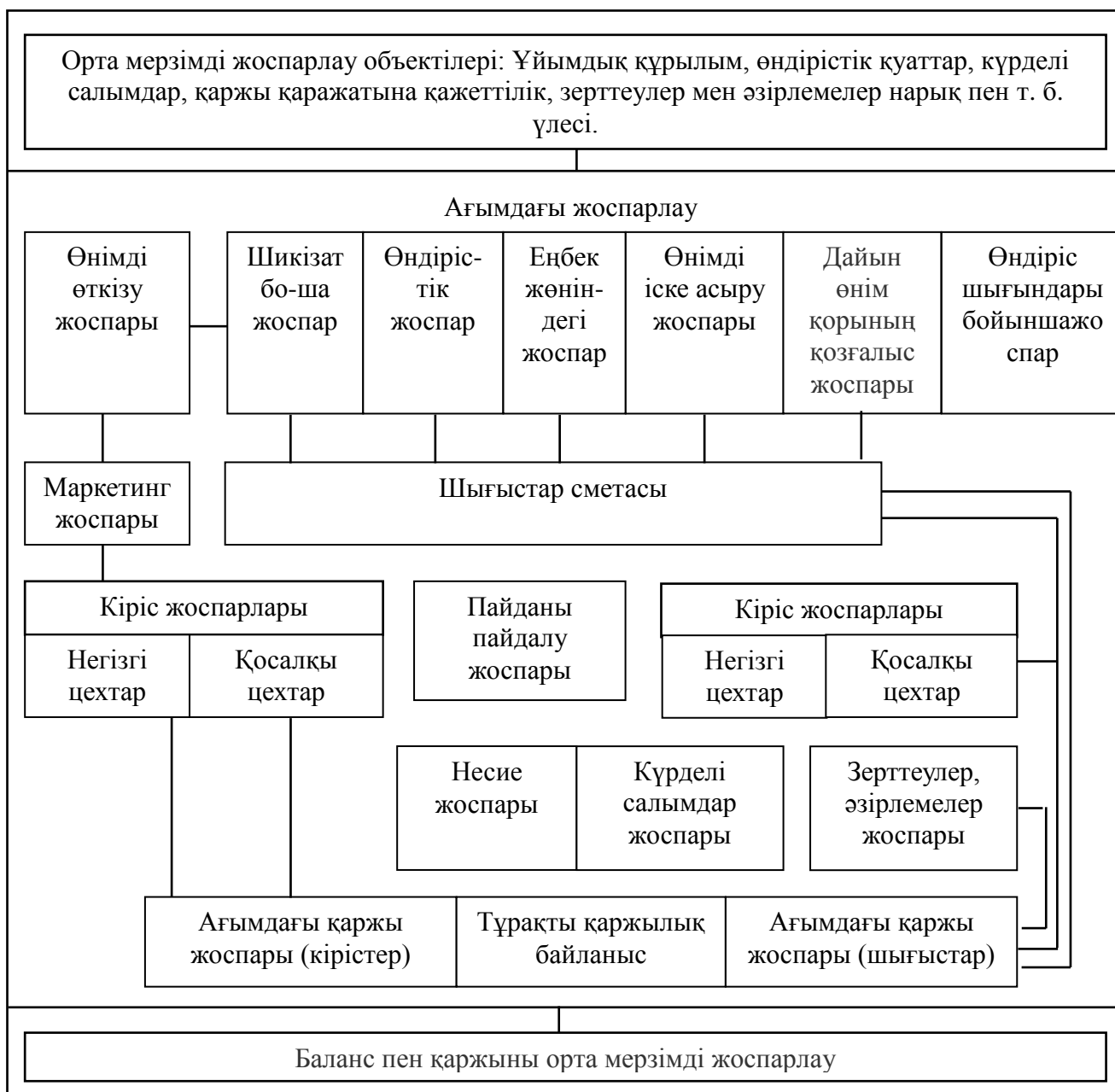

Сурет 14 - Төлем күнтізбесінің негізгі түрлері

Фирмаішілік қаржылық жоспарлауда тапсырма, әдетте, үш жылға әзірленеді. Ағымдағы жылы көрсеткіштер айлар бойынша, екінші жылы –

тоқсандар бойынша нақтыланады, ал үшінші жылы – жалпы сипатқа ие. Кәсіпорында ағымдағы жоспарлау қажет болған жағдайда орта мерзімді жоспарлармен өзара байланысты болуы мүмкін (15-сурет).

Орта мерзімді жоспарлау кәсіпорындағы қаржылық басқарудың жалпы жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады және қаржылық саясатты әзірлеуге арналған орта мерзімді перспектива (1-1,5 жыл). Қысқаша айтқанда қаржылық жоспар стратегиялық жоспарлаудың сандық кезеңі болып табылады және жедел бюджет үшін негіз болады.

Сурет 15 - Ағымдағы және орта мерзімді жоспарлаудың үйлесімі

Орта мерзімді жоспарлау кезінде шешілетін міндеттер.

1.Кәсіпорын қызметінің негізі ретінде өндірістік-қаржылық жоспарды

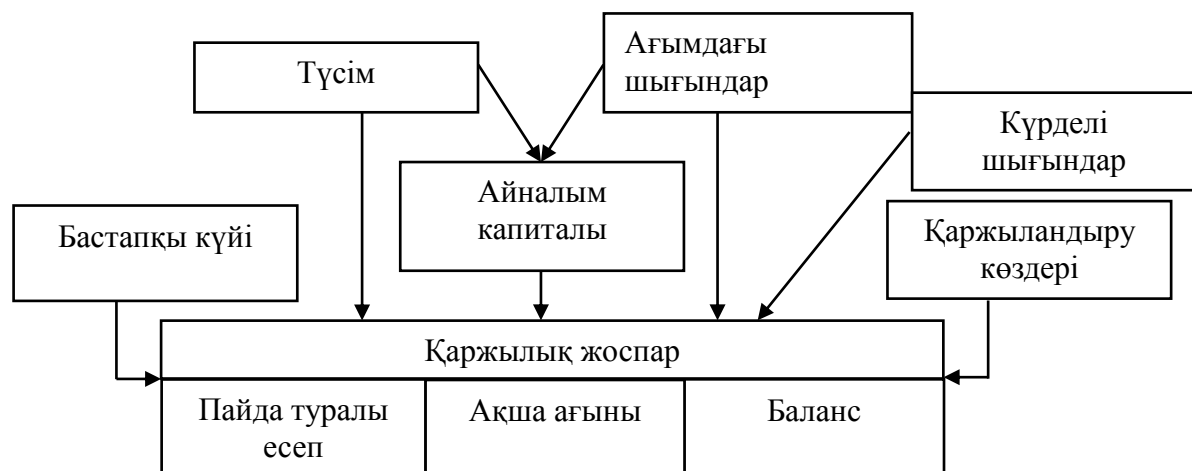
құру. Бұл жағдайда жоспарлы өндірістік көрсеткіштердің қаржылық жай-күйі тұрғысынан жүзеге асырылуы анықталады, яғни кәсіпорынның технологиялық мүмкіндіктері, оның қаржы ресурстарымен ара қатынасы. Бұл ретте құндық көрсеткіштер, сатып алушылармен және жеткізушілермен есеп айырысу шарттары нарықтағы қалыптасқан жағдайға сүйене отырып айқындалады. Бұдан басқа, нарықтағы жағдайдың өзгеруіне, қосымша тапсырыстардың және т. б. пайда болуына байланысты жоспарлы өндірістік көрсеткіштерді түзету мүмкіндігі бағаланады. Ақша қаражаты жеткіліксіз болған жағдайда сыртқы қаржыландыру көлемі мен көздері айқындалады. Жұмыстың нәтижесі өндіріс, сату көлемін, есеп айырысу шарттарын, қаржыландыру көлемін және т. б. анықтайды, орындауға қабылданған жылға бекітілген қатты өндірістік-қаржылық жоспар болып табылады.

2. *Баламаларды талдау.* Қаржы ағындарына әсер ететін шешімді қабылдау кезінде осы әсерді тұтастай алғанда кәсіпорынның тиімділігіне бағалау қажеттілігі туындайды, яғни "сатып алушы-өндіріс-жеткізуші-мемлекет-қаржы ресурстары" өзара қарым-қатынасының барлық жүйесін қарауға тура келеді.

Осылайша, "ахуалдық" қаржылық жоспар құрылады, ол басқару шешімдерінің салдарын талдау барысында жасалған болжамдарды растайды немесе жоққа шығарады.

Екінші жағынан, әрбір кәсіпорында қаржы жоспарын жасау барысында анықтауға болатын ішкі резервтер бар. Осы тармақ бойынша жұмыстың нәтижесі кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттыру жолдарын анықтау болып табылады.

3. *Іске асыру.* Орта мерзімді жоспарлау кезінде шешілетін міндеттер кәсіпорынға кешенді көзқарасты талап етеді, яғни кәсіпорынды экономикалық бірлік ретінде қарастырады, бұл ретте ішкі өзара байланыстарды да, ортаны да, қоршаған зерттеу объектісін де талдау қажет. Бұл кәсіпорын моделін құру кезінде ғана мүмкін. Кәсіпорынның жеңілдетілген түрін 16-суретте көрсетілгендей ұсынылуы мүмкін.

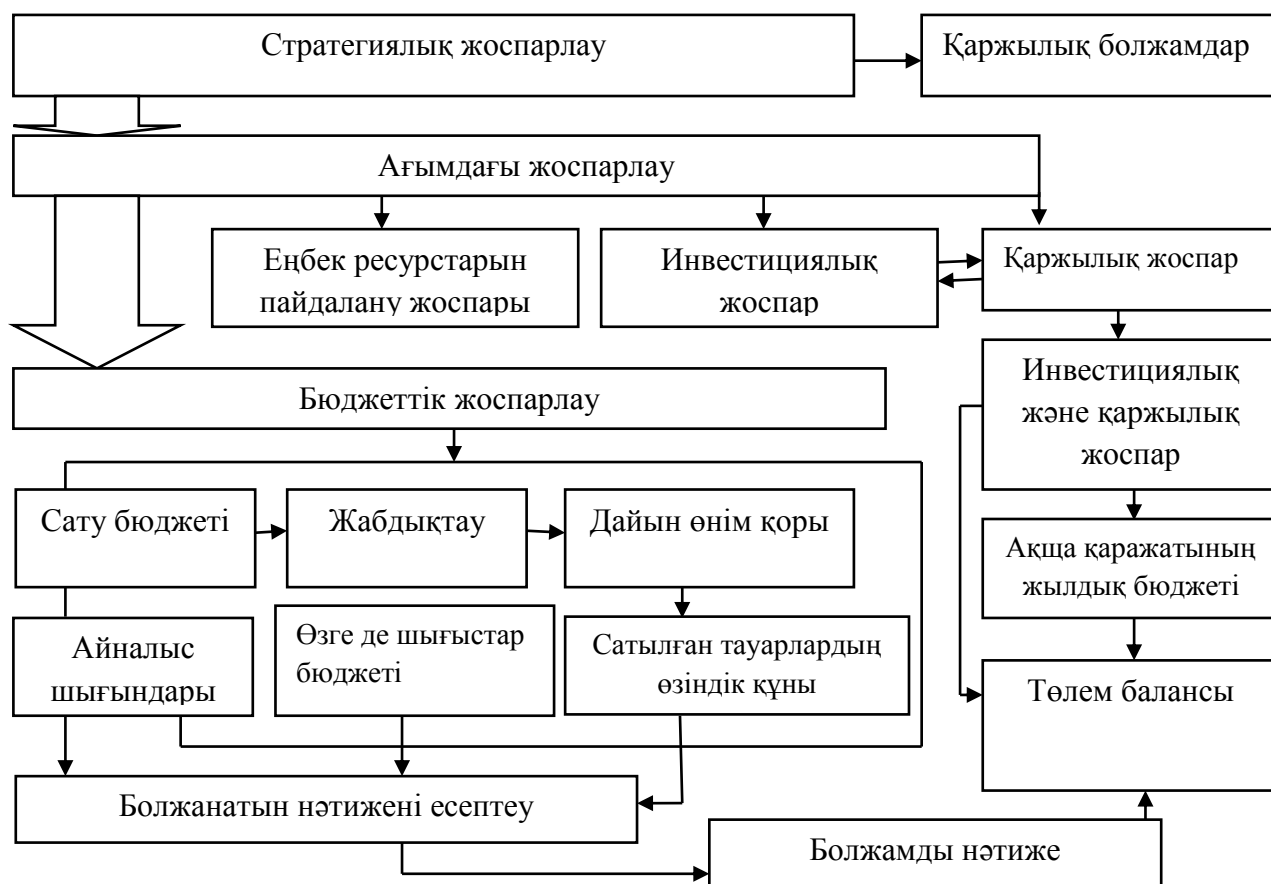
Сурет 16 - Кәсіпорынның қаржылық жоспарының құрамы мен құрылымы

Кәсіпорынның қаржылық моделін сипаттай отырып, қаржы-шаруашылық қызмет жоспарларын құруға және талдауға көшуге болады.

Нәтижесінде біз қаржылық және көлемді көрсеткіштер жиынтығын аламыз, олар қаржылық жоспар болып табылады, ол әдетте келесі есептік нысандармен ұсынылады:

- пайда туралы есеп - кәсіпорын қызметінің пайдалылығын сипаттайды, соның ішінде шығындар бағасы мен құны бойынша шекараны белгілейді;
- ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп - жоспардың қаржылық жағдайын сипаттайды, қаржыландыру құрылымы мен көздерін көрсетеді;
- баланстық есеп - мүліктің құрылымын және оны қалыптастыру көздерін сипаттайды;
- өндіріс көлемін сипаттау үшін пайдаланылатын қосымша нысандар, контрагенттермен және т. б. өзара қарым-қатынас.

Кәсіпорында жоспарлаудың теориялық негіздері 17-суретте көрсетілген.

Сурет 17 - Кәсіпорында жоспарлау механизмі

Кәсіпорындағы қаржылық жоспарларды жасау процесінде:

- жасалған шарттар мен нарықтың нақты конъюнктурасын ескере отырып, өнімді өндіру мен өткізудің, қызмет көрсетудің белгіленген көлеміне сүйене отырып, ақшалай қаражаттың болжамды түсуі анықталады;
- шығындардың қажеттілігі негізделеді;

- соңғы қаржылық нәтижелер тұрғысынан әрбір ірі шаруашылық немесе қаржылық операциялардың (оны жүргізгенге дейін немесе одан кейін) тиімділігі есептеледі;

- қаржы стратегиясы негізделеді, қаржы ресурстарын бөлудегі оңтайлы пропорциялар болжануда;

- бағалы қағаздар шығару, несиелер, қарыздар, қайырымдылық жарналар алу есебінен қаржы ресурстарын тарту мүмкіндігі мен мақсаттылығы зерттеледі;

- өндірістің ішкі резервтері және қолда бар материалдық және еңбек ресурстары, өндірістік қуаттар базасында оның рентабельділігін арттыру, сондай-ақ ҒТБ жетістіктерін енгізу және өндірісті жетілдіру перспективалары анықталады.

6.2 Қаржылық жоспарлау мен болжаудың кезеңдері мен принциптері

Кәсіпорында *қаржылық жоспарлаудың ғылыми принциптері* ұйымдағы жоспарлы қызметтің сипаты мен мазмұнын анықтайды.

Оларға басымдықтарды бөлу, қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, оңтайландыру, үйлестіру және интеграция, реттеу және бақылау жатады. Кәсіпорында *болжау принциптері* оның деңгейін және қызметті басқару тиімділігін анықтайды (19-кесте).

Тарихи дамудың барлық кезеңдерінде және басқару деңгейлерінде қаржылық жоспарлау оны жоспарлаудың бірыңғай жүйесінен бөлуге мүмкіндік беретін жалпы белгілерге ие болды: объектілер, жоспарлау салалары, жоспарлаудың мақсаты мен сипаты, негізгі көрсеткіштердің нысаны:

- *қаржылық жоспарлау объектісі* болып шаруашылық жүргізуші субъектілердің кез келген басқару деңгейіндегі қаржылық қызметі табылады;

- қаржы ресурстарының қозғалысы, олардың қаржылық қатынастары мен пайда болатын құндық пропорциялары елеулі әсер етеді;

- оның *әрекет ету саласы* негізінен қаржы қаражатын құру, бөлу және пайдалану кезінде қаржы арқылы жүзеге асырылатын қайта бөлу процестерін қамтиды;

- *қаржылық жоспарлау* өндіріс құнының жағына бағытталған, оның негізгі мақсаты белгіленген жобаларды қамтамасыз етудің қаржылық мүмкіндіктерін және олардың тиімділігін негіздеу болып табылады.;

- тапсырманың *қаржылық көрсеткіштері*, жоспарлар әрқашан құн түрінде есептеледі;

- синтетикалық сипатта болады, өндірістік көрсеткіштерге негізделеді, бірақ олардың пассивті көрінісі болып табылмайды.

Қаржылық тапсырмаларды негіздеу процесінде заттай деректерді құнға қайта есептеу ғана емес, белгіленген шығындардың тиімділігі, кірістерді жұмылдырудың ұтымды нысандарын таңдау, олардың орындылығы мен түпкілікті нәтижелеріне сүйене отырып бөлінуі айқындалады

Кесте-19 - Кәсіпорында жоспарлаудың негізгі принциптері

Жоспарлау		Болжау	
сипаттамасы	принципі	принципі	Сипаттамасы
кәсіпорынның стратегиялық мақсатына қол жеткізуге бағытталған өзара байланысты элементтердің (жоспарлардың) жиынтығы болып табылады	жүйелілік		объектінің, элементтердің және болжамды фонның даму болжамдарының өзара байланысын және тығыз сәйкес келуін қамтамасыз ету қажеттілігін болжайды
ықтимал жоспарланған нұсқалардан бір ең оңтайлы жоспарлы шешімді таңдауды білдіреді	оңтайландыру		ең жақсы нұсқаны болжаудың көптеген нұсқаларынан таңдау қажеттілігін көрсетеді
ұйымның миссиясын нақты тұжырымдау, оның стратегиялық мақсаттарын айқындау, сондай-ақ ағымдағы және жедел жоспарлау бойынша стратегиялық жоспарлау	мақсатты бағытталған және- жалпы жоспарлау жүйесіне	Үздіксіздік	объект туралы жаңа деректердің суіне, жинақталуына қарай іжамдарды түзету қажеттілігін іздейді болжамдау және іжамды фон туралы
қаражатты алу және пайдалану белгіленген мерзімде жүргізілуі тиіс, яғни, мысалы, өтелімділіктің ұзақ мерзімді капитал салымдары	Мерзімдердің қаржылық арақатынасы	Адекваттылық	объективті заңдылықтарға жасалған болжам тек анықтау процесін ғана емес, сонымен қатар үрдістердің орнықтылық дәрежесін бағалауды да сипаттайды
ұзақ мерзімді қарыз қаражаты есебінен ұзақ мерзімді сипаттағы аса тәуекелді инвестицияларды өз қаражаты есебінен қаржыландыру орынды.	Тәуекелдердің теңгерімділігі	келісімділігі	кәсіпорын дамуындағы өзара байланыс және нақты экономикалық процестердің теориялық аналогын құру әртүрлі табиғат пен әртүрлі алдын алу кезеңінің нормативтік және іздестіру болжамдарын келісуді көздейді.
қаржылық жоспарлауда ғылыми негізделген әдістерді пайдалану	ғылыми	вариантты	объектінің дамуын болжау нұсқаларын әзірлеу қажеттілігін негіздейді
кез келген уақытта кәсіпорынның төлем қабілеттілігін қамтамасыз етуі тиіс қаржылық жоспарлау	өтімділікті қамтамасыз ету	тексеру	алынған болжамдардың дәйектілік дәрежесін, дәлдігін және негізділігін анықтау қажеттілігін болжайды
ең аз тәуекелдерде барынша қайтарымды қамтамасыз ететін қаражат салу бағыттарын таңдау арқылы іске асырылады	шекті рентабельді	тиімділік	жасалған болжамды іске асырудан алынатын түпкілікті экономикалық нәтиженің оны әзірлеуге арналған шығындардан асып кету қажеттілігін негіздейді
кәсіпорын үшін нарық конъюнктурасын, оның сыйымдылығы мен бәсекелестердің ондағы қызметін ескеру маңызды	нарық қажеттіліктерін есепке алу		
әр түрлі құрылымдық бөлімшелер мен түрлердің қаржылық жоспарлары өзара байланысты және өзара тәуелді	қаржылық жоспарлар-ды үйлестіру		

Кәсіпорынды басқару тиімділігі қаржылық жоспарлауды ұйымдастырудың деңгейі мен реттілігіне байланысты (18-сурет).

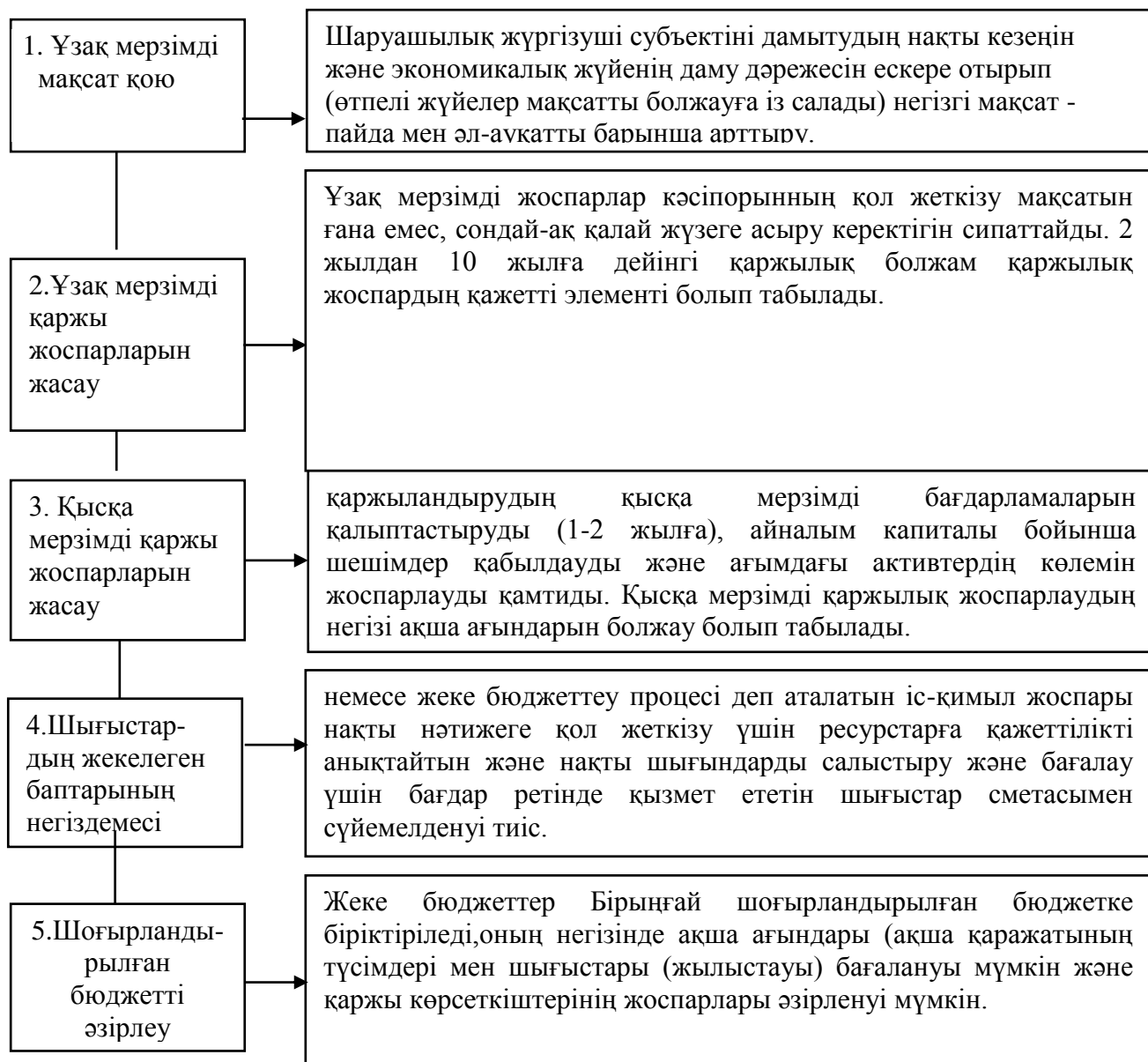
Сурет 18 - Түзету шараларын ескере отырып, кәсіпорындағы қаржылық жоспарлау

Ірі кәсіпорындардағы (компаниялардағы) стратегиялық жоспарлау процесі 19-суретте көрсетілген.

Сурет 19 - Кәсіпорындағы стратегиялық жоспарлау процесі

Болжам әзірлеу негізгі 12 кезеңді орындаудың егжей-тегжейлі дәйектілігіне сәйкес жүзеге асырылады

Сурет 20 - Қаржылық жоспарлаудың негізгі кезеңдері

Болжам алуға тапсырманы тұжырымдау; болжамдау кезеңі; болжамдық ретроспекция; болжамдық диагноз; проспекция; болжамдық модель құру; объектінің граф-моделін құру; болжамдық эксперимент; балама болжамдарды таңдау; болжамдық жұмыс нұсқасын таңдау; болжамды верификациялау; болжамды түзету.

Кәсіпорындағы қаржылық болжамдау ғылымының маңызды құрамдас элементтерінің бірі болжамдардың типологиясын (түрлерін) анықтау болып табылады

. Болжамдарды мынадай белгілер бойынша жіктеуге болады (21-сурет).

Объектіні бағдарламамен қамту бойынша	жалпы (тұтастай алғанда ұлттық экономиканың жалпы даму болжамы) және жеке (жеке сала, оның инфрақұрылымы, жекелеген көрсеткіштері үшін болжам)
Болжамдау ауқымы бойынша	халықаралық; ұлттық (халық шаруашылығы); салааралық; салалық, ішкі салалық, өңірлік; дербес шаруашылық субъектілер үшін (холдинг компаниялары, қаржы-өнеркәсіп топтары, фирмалар, кәсіпорындар, олардың жекелеген бөлімшелері, өндірістері)
Мақсаты бойынша	әлеуметтік-экономикалық; ғылыми-техникалық (техникалық-технологиялық); әскери; демографиялық; саяси
Алдын алу кезеңінің шамасы бойынша	жедел-1 жылға дейін; қысқа мерзімді - 1 жылдан 3 жылға дейін; орта мерзімді - 3 жылдан 10 жылға дейін; ұзақ мерзімді - 10 жылдан 20 жылға дейін; алысқа төзімді-20 жылдан астам
Пайдаланылатын параметр анықталу дәрежесі бойынша	детерминирленген (бір мәнді анықталатын параметрлер); ықтималдық (анық ұсынылатын параметрлер)
Мақсаты бойынша	ұсынымдық; орындауға міндетті
Тұжырымдалатын мақсаттардың ауқымы бойынша	жаһандық; жергілікті.
Функционалдық бағыты бойынша	маркетинг; кірістер; Қаржы; Инвестициялар; өндіріске арналған шығындар және айналысшығындары және т. б.
Нәтижені ұсыну нысаны бойынша	сандық және сапалық

Сурет 21 - Болжау әдістерінің жіктелуі

Бүгінгі күні кәсіпорында қаржылық жоспарлау кезінде жоспарлы шешімдерді қабылдаудың дәстүрлі және жаңа әдістері қолданылады. Кәсіпорын қызметін басқару тиімділігі көптеген факторларға байланысты:

- меншік нысанынан және өндірісті ұйымдастырудан;
- кәсіпорынның мөлшерінен;
- қаржылық басқаруды ұйымдастыру деңгейінен;
- қаржылық жоспарлаудың нысандары мен әдістеріне

6.3 Кәсіпорын қызметінің негізгі қаржылық нәтижелерін жоспарлау тиімді басқару факторы ретінде

Мүмкін, бір экономикалық термин немесе ұғым пайда сияқты жалпы қолданылатын мәндердің санында қолданылмайды

Фрэнк Найт

Батыс корпорацияларында ақша ағындарын басқару қаржы менеджерінің қызметіндегі маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Бұл қызмет бағыты қамтиды:

- ресурстарды инвестициялау;
- осы ресурстарды пайдалану арқылы операциялық қызмет;
- қаржыландыру көздерінің қолайлы үйлесімін таңдау арқылы осы ресурстарға ақша қорларын құру;
- ақша қаражатының қозғалысын есепке алу;
- қаржылық есептілік деректері бойынша ақша ағындарын талдау және бағалау;
- ақша ағындарының корпорацияның қаржылық тұрақтылығына әсерін бағалау;
- төлем қабілеттілігін қалыпты ұстау үшін қолма-қол ақша резервін анықтау;
- бір айға, тоқсанға, жылға болашақ ақша ағындарының болжамы.

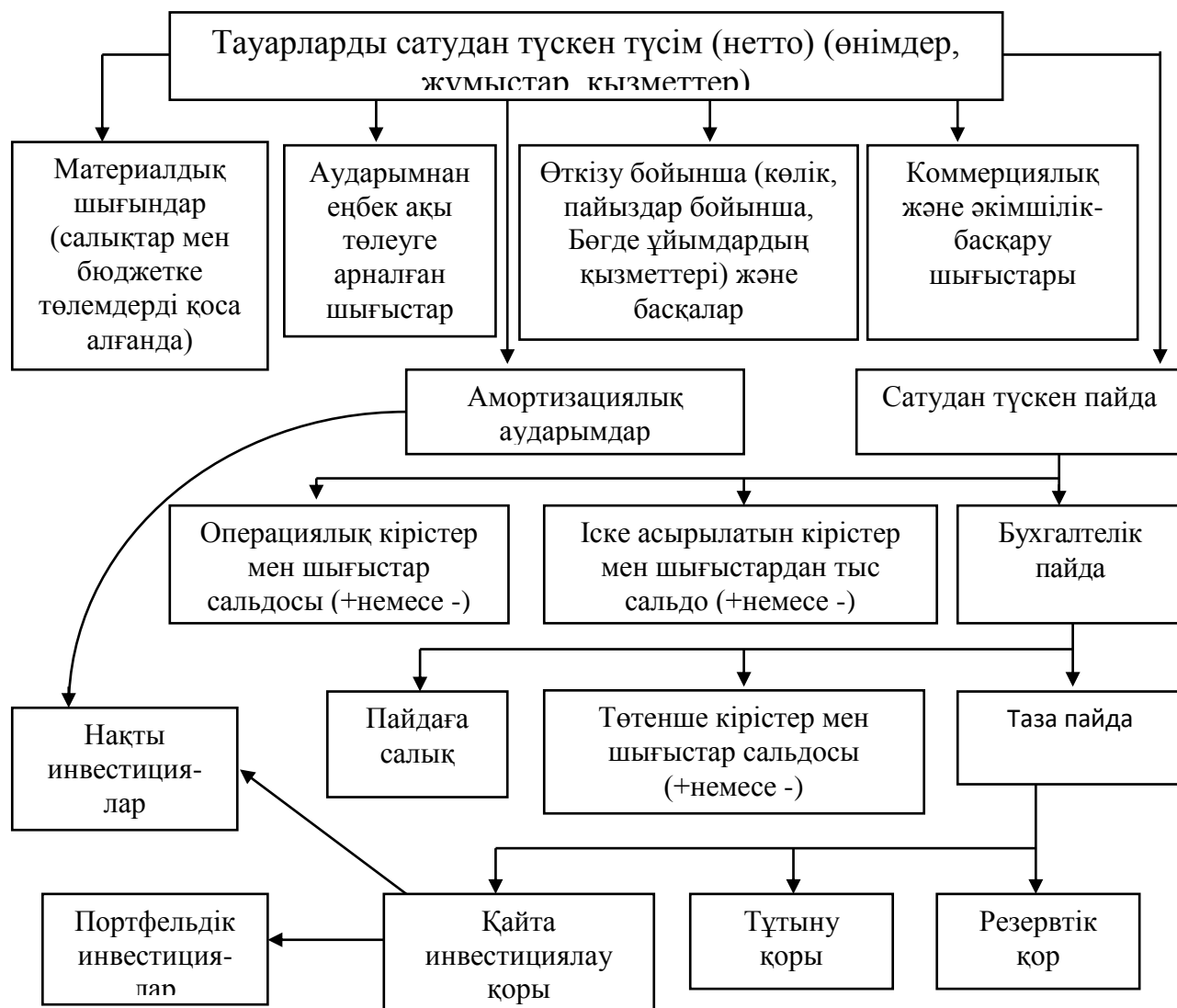
Кәсіпорында қаржыны стратегиялық басқару үшін ақша ресурстарының жалпы көлемін ғана емес, сонымен қатар ақша ағынының көлемін, жыл бойы оның қозғалысының біркелкілігін білу маңызды. Бұл қаржылық шешімдерді қабылдау үшін қажет:

- есепті кезеңдегі кірістердің негізгі сомасы қандай көзден алынғанын және ол қандай мақсаттарға бағытталаатынын анықтау үшін кірістер мен шығыстардың, пайда мен шығындардың нақты жіктемесі болуы;
- кәсіпорын қызметінің тиімділігіне ішкі және сыртқы факторлардың (атап айтқанда, салық салу) әсерін объективті талдау мүмкіндігі болуы;
- талдау үшін жедел ақпарат алу.

Ақша ағындарын басқару үшін кәсіпорындар үшін маңызды:

- стратегиялық даму процесінде қаржылық тепе-теңдікті қамтамасыз ету;
- қарыз капиталында қажеттілікті қысқарту;
- ағымдағы және болашақтағы кезеңдерде теңгерімнің өтімділігін реттеу және төлем қабілетсіздігі тәуекелін төмендету;
- айналым активтерін басқару;
- күрделі шығындар мен оларды қаржыландыру көздерінің уақытша параметрлерін жоспарлау;
- экономикалық өсуді болжау;
- өндірістік үдерісте ресурстарды ұтымды пайдалану тұрғысынан

ағымдағы шығындарды басқару және оларды оңтайландыру;
 - қосымша пайда алу (22-сурет).

Сурет 22 - Кәсіпорындағы ақша ағындарының қозғалысын жоспарлау алгоритмі

Пайда-белгілі бір уақыт кезеңінде экономикалық субъектілер қызметінің түпкілікті қаржылық нәтижесін сипаттайтын құндық санат. Ол олардың табыстары мен шығындары арасындағы айырмашылық ретінде айқындалады. Тиісінше, пайданы анықтау процесі екі негізгі кезеңді қамтиды:

- есепті (жоспарлы) кезеңге жататын кірістерді анықтау;
- тиісті шығындардың осы кезеңнің кірістерімен арақатынасы.

Осылайша, "фирманың пайдасы" жалпы ұғымымен оның әр түрлі түрлері жоспарлануы және ескерілуі мүмкін. Теорияда оның жіктелуі жүргізілетін бірқатар белгілер бөлінеді. Көрсетілген жіктемеге сәйкес пайда түрлері 20-кестеде келтірілген.

Кесте 20 - Пайда түрлерінің жіктелуі

Жіктеу белгілері	Пайда түрлері
Есепте көрсету сипаты бойынша	Бухгалтерлік пайда Экономикалық пайда
Пайда мен шығындар туралы есепте көрсету реттілігі бойынша	Жалпы пайда Сатудан түскен пайда (залал) Салық салынғанға дейінгі пайда (залал) Таза пайда (шығын) Акцияға базалық пайда (шығын) Акцияға бөлінген пайда (шығын)
Негізгі қызмет түрлері бойынша	Операциялық қызметтен, инвестициялық қызметтен, қаржылық қызметтен және операциядан тыс операциялардан түскен пайда
Шаруашылық операциялардың негізгі түрлері бойынша	Сатудан және өзге де сатудан түскен пайда
Пайда қалыптастыратын элементтердің құрамы бойынша	Маржиналдық пайда, сатудан пайда, салық салғанға дейінгі пайда және таза пайда
Салық салу сипаты бойынша	Салық салынатын пайда Салық салуға жатпайтын пайда
Пайдалану сипаты бойынша	Бөлінбеген пайда Бөлінген пайда Капиталдандырылатын пайда Тұтынылатын пайда
Салық салу сипаты бойынша	Салық салынатын пайда Салық салуға жатпайтын пайда
Пайдалану сипаты бойынша	Бөлінбеген пайда Бөлінген пайда Капиталдандырылатын пайда Тұтынылатын пайда
Қалыптастыру кезеңі бойынша	Алдыңғы кезеңнің пайдасы Есепті кезеңнің пайдасы Жоспарлы пайда
Пайдалану дәрежесі бойынша	Өткен кезеңнің бөлінбеген пайдасы Есепті кезеңнің бөлінбеген пайдасы

Пайданы жоспарлау өзара қолайлы шешімдерді табу процесі болып табылады, ең алдымен, фирма дамуының мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес өндіріс, өткізу, баға белгілеу, шығындар деңгейі (өндіріс және өткізу шығындары) саласында. *Пайданы жоспарлау* болжанатын көлемде оның қалыптасуын қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар жүйесін әзірлеу мен жүзеге асыруды қамтиды.

Процесс ретінде-пайданы жоспарлау белгілі бір кезеңдердің болуын болжайды. Пайданы жоспарлаудың бастапқы кезеңі пайданы қалыптастыру және бөлу стратегиясын әзірлеу болып табылады, ол өз кезегінде, бірқатар кіші кезеңдерге бөлінеді:

- пайданы қалыптастыру мен бөлудің стратегиялық мақсаттарын анықтау (саясатты әзірлеу); компанияның пайда көлемінің өзгеруіне сыртқы

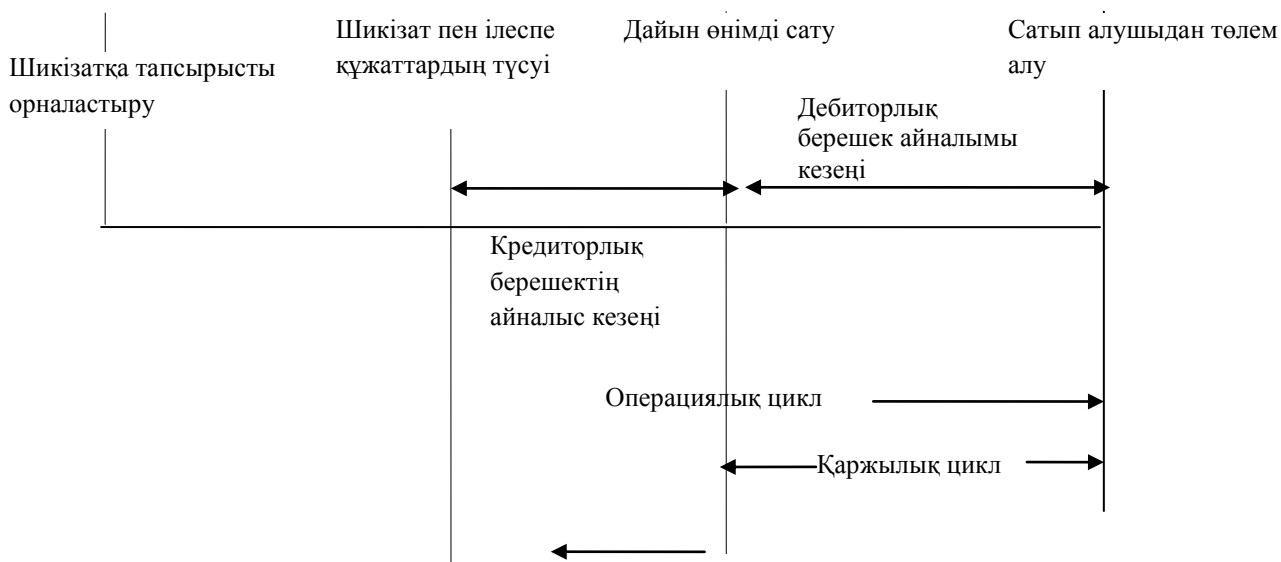
факторлардың әсерін және олардың әсер ету дәрежесін талдау;

- пайданы қалыптастырудың ішкі факторларын талдау және стратегиялық мақсаттар мен міндеттерге сәйкес фирманың ұйымдық-қаржылық құрылымын құру;

- пайданы қалыптастыру мен бөлудің нысаналы көрсеткіштерін нақтылау;

- пайданы қалыптастыру және бөлу стратегиясын іске асыруды қамтамасыз ету бойынша ұйымдастыру-экономикалық іс-шаралар жүйесін әзірлеу.

Ақша ағынын басқарудағы маңызды сәт өндірістік ресурстарды сатып алған сәттен бастап сатылған тауарға ақшалай қаражат түскен сәтке дейінгі уақыт аралығында жасалған қаржы циклінің ұзақтығын анықтау болып табылады (23-сурет).

Сурет 23 - Ақша қаражатының айналым кезеңдері

Операциялық цикл қаржылық ресурстар қорларда және дебиторлық берешектерде жойылған жалпы уақытты сипаттайды. Кәсіпорын уақытша лагпен шоттар төлейді, ақша қаражаты ағыннан бөлінген уақыт, яғни, қаржылық цикл, кредиторлық берешек айналысының орташа уақытына аз. Операциялық және қаржылық циклдардың қысқаруы динамикада оң үрдіс ретінде қарастырылады. Егер операциялық циклді қысқарту өндірістік процесті жылдамдату және дебиторлық берешектің айналымдылығы есебінен жасалуы мүмкін болса, онда қаржылық цикл осы факторлардың есебінен де, кредиторлық берешектің айналуының біршама баяулауы есебінен де қысқартылуы мүмкін.

Қаржы циклінің ұзақтығы (ҚЦҰ) ағынның күндерімен 1 формула бойынша есептеледі және одан шығатын 2 және 3 формулалар көрсетіледі:

$$ҚЦҰ = ОЦҰ - КБА = ӨҚА + ДБА - КБА, \quad (1)$$

$$ДБА = \frac{\text{Орташа дебиторлық берешек}}{\text{Несиеден тускен түсім}} \times T \quad (2)$$

$$ӨҚА = \frac{\text{Орташа өндірістік қорлар}}{\text{Өнім шығарудағы шығындар}} \times T \quad (3)$$

мұндағы: ОЦҰ-операциялық циклдың ұзақтығы;
 КБА-кредиторлық берешектің айналым уақыты;
 ӨҚА- өндірістік қорлардың айналым уақыты;
 ДБА- дебиторлық берешектің айналым уақыты;
 T- орташа көрсеткіштер есептелетін кезеңнің ұзындығы.

Қазіргі уақытта есепті екі жолмен орындауға болады:

- дебиторлық және кредиторлық берешек туралы барлық деректер бойынша;
- өндірістік процеске тікелей қатысты дебиторлық және кредиторлық берешек туралы деректер бойынша.

$$КБА = \frac{\text{Орташа кредиторлық берешек}}{\text{Өнім шығаруға шығындар}} \times T \quad (4)$$

Формуланың негізінде бұдан әрі кәсіпорынның несие саясатының сипатын, дебиторлық және кредиторлық берешектің баламалылығын, нақты кәсіпорын үшін ерекше операциялық циклдің ұзақтығын және оның жалпы кәсіпорынның айналым капиталының мөлшеріне әсерін, шаруашылық ағынынан ақша қаражатын бөлу кезеңін бағалауға болады.

Осылайша, ақша қаражатының айналыс уақытын есептеудегі орталық кезең қаржы циклінің (бұдан әрі-ҚЦҰ) ұзақтығы болып табылады. *Қаржылық цикл*- өндірістік ресурстарды сатып алған сәттен бастап сатылған тауарға ақшалай қаражат түскен сәтке дейінгі уақыт аралығы. ҚЦҰ есебі оны анықтау кезінде пайдаланылатын көрсеткіштердің әсерін бағалау жолымен ақша қаражатының айналымдылығын жылдамдату жолдарын көрсетуге мүмкіндік береді.

Нарықтық қатынастар қаржылық жоспарлауға негізделеді және нарық, өз кезегінде, оның сипатын, мазмұны мен мақсатын түбегейлі өзгертеді, өйткені қаржылық жоспарлауға объективті қажеттілік туындайды. Бұл бүкіл елдің, жекелеген өңірлердің, салалардың, жеке кәсіпорынның экономикасы мен әлеуметтік саласын дамыту жөніндегі жоспарлау саласындағы ғылыми негіздерді қолдану кезінде мүмкін болады. Бұл ретте оларды қаржылық қамтамасыз етуге, яғни қаржыландыру көздерін анықтауға, шығыстар көлемі мен құрылымын және түпкілікті нәтижелерді болжауға маңызды мән берілетінін атап өту қажет.

Осылайша, *қаржылық жоспарлау және болжау қоғамдық процестерді*

мемлекеттік реттеудің маңызды элементі болып табылады. Олардың көмегімен мемлекеттің нақты кезеңде қаржылық саясаты болжанып, кейіннен іске асырылуда.

Нарық жағдайында қаржылық жоспарлаудың микродеңгейде де маңыздылығы артады, өйткені кәсіпорындар мен кәсіпкерлердің кез келген қадамы тәуекелмен ұштасады, табыс немесе шығын әкеледі және шешім қабылданғанға дейін алдын ала есептелген, әртүрлі нұсқаларда негізделуі тиіс. Қаржылық жоспарлаудың басты мақсаты ақша қаражатына қажеттілікті, шығындардың көлемі мен құрылымын есептеу, кез келген шаруашылық және қаржылық операциялардың тиімділігін және субъектінің барлық жұмысының қорытындыларын айқындау болып табылады.

6.4 Қаржылық жоспарлау мен болжаудың заманауи нысандары мен әдістері

Қоғамдық өндірістің және әрбір шаруашылық жүргізуші субъектінің тиімділігін арттыруға қаржылық жоспарлаудың белсенді әсері, көбінесе қаржылық тапсырмаларды негіздеу және өзара байланыстыру әдістеріне байланысты.

Жоспарлау әдістері-бұл көрсеткіштерді есептеу тәсілдері.

Қаржылық көрсеткіштерді жоспарлаудың мынадай әдістері бар:

- нормативтік;
- есепті-аналитикалық;
- баланстық;
- жоспарлы шешімдерді оңтайландыру;
- экономикалық-математикалық модельдеу.

Негізгі, яғни, жоспарлы қаржы көрсеткіштерінің ең көп тараған есептеу әдісі *нормативтік әдіс* болып табылады. Нормативтік әдістің мазмұны алдын ала белгіленген нормалар мен техникалық-экономикалық нормативтер негізінде шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржы ресурстары мен олардың көздеріне деген қажеттілігі есептеледі.

Норма-бұл белгіленген, қандай да бір орташа шама.

Норматив-техникалық, экономикалық және т.б. соған сәйкес қандай да бір бағдарлама орындалатын нормалардың көрсеткіші. Қаржылық нормалар мен техникалық-экономикалық нормативтерге салық ставкалары, амортизациялық аударымдар нормасы, жөндеу қорына аударымдар нормативі, тауар қорларының нормативі, айналым қаражатына қажеттілік нормативі, тарифтік ставкалар, лауазымдық жалақылар жатады.

Қаржылық жоспарлауда қолданылатын нормативтердің тұтас жүйесі екі топқа бөлуге болады:

1. Сыртқы нормативтер мен нормалар: Республикалық бюджеттің немесе жергілікті билік органдарының заң актілерінде белгіленген нормативтер мен нормалар (оларға: салық ставкасы, амортизациялық аударымдар нормалары, тарифтік ставкалар жатады);

2.Ішкі нормативтер мен нормалар: шаруашылық жүргізуші субъектінің өзі әзірлеген және олар өндірістік, инвестициялық және қаржылық қызметті Ішкі реттеу үшін пайдаланатын нормативтер мен нормалар (оларға мыналар жатады: шикізат, тауарлар, дайын өнім, ыдыс, кассадағы ақша қаражатының қалдықтары қорының нормалары және жол аударымдары, кредиторлық берешек нормалары, жөндеу қорына аударымдар нормативі). Ішкі нормалар шаруашылық жүргізуші субъектінің коммерциялық құпиясын құрайды.

Есептеу-аналитикалық әдіс. Қаржылық көрсеткіштерді жоспарлаудың есептік-талдамалық әдісінің мазмұны базалық индекс жоспарлы кезеңде осы индекстің өзгерістері қабылдануынан, содан кейін оның көрсеткішінің жоспарлы шамасы есептелуінен тұрады. Осы әдістің негізінде сараптамалық бағалауды пайдалану жатыр. Мысалы: есепті жылдың 4-тоқсанының соңындағы тауар қорларының нақты қалдықтары айналым күндерінде: 10, 12, 15 күнді құрады. Бұл динамиканың сараптамалық бағасы қордың осы нормасының ұлғаю үрдісі байқалатынын және базалық көрсеткіш үшін 15 күн мөлшерін қабылдауға болатынын көрсетеді. Жоспарлы жылдағы шаруашылық процесінің даму перспективаларын сараптамалық бағалау сұраныс конъюнктурасы сұраныстың ұлғаю жағына қарай өзгертінін көрсетеді. Осының негізінде тауарлық қор нормасын 1 күнге төмендету туралы шешім қабылданады. Жоспарлы жылға тауарлық қор нормасы 4 күнді құрайды.

Баланстық әдіс. Қаржылық көрсеткіштерді жоспарлаудың теңгерімдік әдісінің мазмұны балансты құру арқылы қолда бар қаржылық ресурстарды және оларға нақты қажеттілікті байланыстыруға қол жеткізіледі.

Ақшалай табыстар бойынша теңгерімдік байланыстыру:

$$O_n + \Pi = P + O_k \quad (5),$$

мұндағы: O_n —есепті кезеңнің басындағы, аяғындағы ақшалай нысандағы қаражат қалдықтары;

Π —қорға ақшаның түсуі;

P — қордан қаражат шығыны.

Жоспарлы шешімдерді оңтайландыру әдісі. Жоспарлы шешімдерді оңтайландыру әдісінің мазмұны жоспарлы көрсеткіштің бірнеше нұсқаларын әзірлеуден тұрады, олардан неғұрлым оңтайлы нұсқа таңдалады.

Шаруашылық нұсқаларды таңдаудың 2 бағыты бар: егер ресурстар берілсе, оларды пайдаланудың ең жақсы нәтижесін алуға ұмтылады; егер нәтиже берілсе, онда ресурстардың шығынын азайтуға тырысады. Таңдау белгілі бір критерий бойынша жүргізіледі.

Экономикалық-математикалық модельдеу. Қаржылық көрсеткіштерді жоспарлаудағы ЭММ мазмұны бұл әдіс қаржылық көрсеткіштер мен осы көрсеткіштің шамасына әсер ететін факторлар арасындағы өзара байланыстың сандық өрнегін табуға мүмкіндік береді.

Кез келген экономикалық процестердің сапалық және сандық анықтығы бар, яғни олардың өзара байланысы өзгерістің бағыты мен көлемімен сипатталады. Экономикалық процестер мен еңбек шығыны аз көрсеткіштер

арасындағы өзара байланыстың сандық өрнегін табуға ЭММ мүмкіндік береді. Бұл әдістер сондай-ақ жоспардың бірнеше нұсқаларын әзірлеуге және олардың ішінен ең жақсысын таңдауға мүмкіндік береді.

Қаржылық жоспарлауда ең жиі теңдеулер түріндегі және кестелер түріндегі үлгілер кездеседі. Модельдерді таңдау кезінде экономикалық құбылыстар мен көрсеткіштер арасындағы байланыс функционалдық және корреляциялық болуы мүмкін.

Функционалдық байланыс бір көрсеткіштің басқалардан тәуелділігі функциялардың мәнін анықтаудан тұрады, яғни функциялық байланыс теңдеуімен көрсетіледі: $Y=f(X)$.

Математикалық статистикадағы корреляция құбылыстар арасындағы байланысты білдіреді, егер олардың біреуі басқаларды анықтайтын себептер санына кірсе немесе осы құбылыстарға әсер ететін жалпы себептер болса. Функциялық тәуелділікке қарағанда корреляциялық тәуелділік тек жалпы және тек үлкен бақылау көлемінде ғана көрінеді.

Жобалауда модельдерді есептеу кезінде зерттеу кезеңін анықтау аса маңызды. Зерттеу кезеңі бастапқы деректер біртекті болатындай болуы тиіс. Бұл ретте, тексерудің тым аз кезеңі жалпы заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік бермейтінін ескеру керек.

Екінші жағынан, тым үлкен кезеңді де алуға болмайды, өйткені кез келген экономикалық заңдылықтар тұрақты емес және ұзақ уақыт бойы айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Осыған байланысты 5 жыл ішіндегі қаржылық есептіліктің жылдық деректерін, ал ағымдағы (жылдық) жоспарлау үшін – 1-2 жыл ішіндегі тоқсандық деректерді пайдалану неғұрлым орынды.

Қаржылық ғимараттардың, жекелеген көрсеткіштердің нақтылығы мен негізділігі қаржылық жоспарларды жасау мен орындауда нақты көрініс табады.

Шетелдік және қазақстандық практикада кәсіпорында қаржылық жоспарлау кезінде ең танымал нысандар мен әдістер болып табылады:

1. *Шығармашылық*. Жоспарлы шешімдерді негіздеудің барлық құралдары мен әдістерінің арасында шығармашылық аса маңызды орын алады. Жоспарлаудың формальды әдістерінің барлық маңыздылығы шығармашылық мәнін асыра бағалау қиын. Бірақ басқару теориясында шығармашылық процесі аз зерттелген. Бұл үдерісте шығармашылық емес, оның құрамдас бөліктері болып табылатын және оны ынталандыра алатын сезім мен түйсік үлкен рөл атқарады:

- *көңіл-күй*-бұл бір нәрсе орын алуы немесе орын алуы мүмкін күшті, белгісіз сезім; ақылға қонымды мағынаға негізделген болжау;

- *интуиция*-логикалық пайымдаусыз, ақыл-ойдың көмегінен алынған білім;

- *өтімділік* құбылыстың ішкі сипатын көру, заттардың шынайы табиғатын түсіну немесе абстрактілі көзқарас немесе интуитивті түсіну арқылы жасырын шындықты тану қабілетін білдіреді;

- *жаңашылдық* деп өнертабысты немесе идеяларды жоспарлы іс-әрекеттерде іске асыру процесін түсінеді (жаңашылдық бұрын болмаған жана нәрсе ойлап табу емес, практикада жаңаны қолдану мүмкіндігін табу болып

табылады (21-кесте).

Кесте 21-Салынған капиталға пайда нормасын анықтау (СКН)

Көрсеткіш	Формула	Мәні
а) салынған капиталға пайданың орташа жылдық нормасы (НВК1)	$HVK_1 = \frac{D_c}{K_n} 100(\%)$	Дс-іс-шараны қолданудан түсетін орташа жылдық кіріс (пайда), мың теңге
б) орташа жылдық пайда нормасы капитал салымдарының орташа шамасына (НВК2)	$HVK_2 = \frac{D_c}{K_n : 2} 100(\%)$	Кп-бастапқы капитал салымдары, мың теңге
в) капитал салымдарының орташа шамасына пайданың орташа нормасы (НВК3)	$HVK_3 = \frac{D - K_n}{t \frac{K_n}{2}} 100(\%)$	t-іс-шараны пайдалану уақыты, жыл; Д-т жылдағы жиынтық табыс, мың теңге
г) баланстық құны бойынша салынған капиталға пайданың орташа нормасы (НВКj)	$HVK_4 = \frac{D - K_n}{K_c * t} 100(\%)$	Кс-күрделі салымдардың орташа өлшенген шамасы: $K_c = \frac{K_n + \frac{K_n}{t}(t+1) + \frac{K_n}{t}(t-2) + \dots + \frac{K_n}{t}}{t}$
Болашақ жылдардың кірістерін капитал салымдарын жүзеге асыру сәтіне келтіру	$D_d = \frac{D_r}{(1 + K_d)^t}$	Дд-келтірілген (дисконтталған) кіріс, мың теңге Дг-күрделі салымдардан түскен, оларды жүзеге асыру сәтінде есептелген жыл сайынғы табыс, мың теңге Кд-дисконттау коэффициенті; t-келтіру жылының реттік нөмірі (жобалық жыл)

2. Проблеманың жалпы біліміне негізделген бейімделуді іздеу. Жоспарлаушы үшін мәселені жеке білуге негізделген, оның бейімделуге қарағанда кез келген мәселені қарау кезінде шешімдерді іздеудің неғұрлым тиімді әдісін табу қиын. Бұл жағдай әдістерге қарағанда, жоспарлы қызметкерлерге қойылатын талаптарға қарағанда, білім мен тәжірибе - кез келген проблеманы шешудің кілті болып табылады.

3. Бухгалтерлік есеп жүйесі. Әдетте жоспарлаудағы бухгалтерлік есеп ақпараттық базаны қалыптастыруға мүмкіндік беретін деректер көздерінің бірі ретінде қарастырылады. Бухгалтерлік есеп жүйесі деректердің көзі емес, кәсіпорынның барлық қызметін жеткілікті қарапайымдылықпен көрсететін жақсы модель болып табылады. Бухгалтерлік есеп жүйесіндегі деректердің көп бөлігінің ақшалай көрінісі болса да, онда алдыңғы кезеңдерде қабылданған жоспарлы шешімдердің нәтижелілігін бағалауға мүмкіндік беретін заттай көрсеткіштер бар.

4. Шекті талдау. Бұл әдіс кәсіпорынның шығындары мен табыстарының

пайдалы арақатынасын бақылауға және белгілеуге мүмкіндік береді. Егер пайда алу кәсіпорынның негізгі мақсаты болса, онда шекті талдау оған қол жеткізудің маңызды әдісі болып табылады. Кәсіпорында жоспарлау кезінде ол әртүрлі жолдармен, мысалы, өнімнің (қызметтің) бағасын белгілеу үшін, өндіріс көлемін және т. б. анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін.

5. *Салынған капиталға пайда нормасы.* Іс жүзінде барлық кәсіпорындарда жоспарлау кезінде маңызды құрал ретінде салынған капиталға пайда нормасының көрсеткіші (СКН) қызмет етеді. Оның негізінде кәсіпорынның табысы мен оның капиталы арасындағы байланысты көрсететін қарапайым есеп жатыр. СКН шығындарды жоспарлаудың маңызды құралы болып табылады. Жоспарлау тәжірибесінде СКН анықтаудың көптеген тәсілдері бар.

6. *Дисконттау.* СКН есептеуге маңызды қосымша табысты дисконттау, яғни оны капитал салымдарын жүзеге асыру сәтіне келтіру болып табылады Шетелдік практикадан жоғарыда аталған әдістер ірі компаниялар мен кәсіпорындарды жоспарлауда кеңінен қолданылады және ЭММ пайдалануға негізделген. Бұл әдістерді жоспарлауда дұрыс қолдану үшін менеджерлер, жоспарлы қызметкерлер нақты міндеттерді шешу кезінде жоспарлаудың әртүрлі кезеңдерінде оларды пайдалану және шектеу салаларын білуі тиіс.

Болжау әдістерін екі үлкен сыныпқа бөлуге болады:

- фактографиялық-белгілі үрдістер мен модельдерді экстраполяциялауға негізделген сандық;

- сараптамалық-сапалық, сарапшылардың бағалауы негізінде жасалатын және болжанатын жүйедегі ықтимал қағидаттық өзгерістер туралы түсінік береді (22-кесте).

Кесте 22- Болжаудың негізгі әдістері

Әдістің атауы	Сипаттамасы
1	2
Болжаудың фактографиялық (сандық) әдістері	
Болжаудың статистикалық әдісі	болжамдау объектісінің негізгі сипаттамаларының белгілі динамикалық қатарларын құру және талдауға негізделген
Болжамды экстраполяция	аппроксимациялық функцияны таңдау болжау объектісінің даму шарттары мен шектеулерін ескере отырып жүзеге асырылады. Бастапқы деректерді талдау түріне байланысты болжамдық экстраполяцияның келесі түрлерін ажыратады: тренд экстраполяциясы, жанбайтын қисықтарды экстраполяциялау, корреляциялық және регрессивті тәуелділіктерді экстраполяциялау, факторлы талдауға негізделген экстраполяция және т. б.
Болжамды интерполяция	интерполяциялық функцияны таңдау болжау объектісінің даму шарттары мен шектеулерін ескере отырып жүзеге асырылатын математикалық интерполяцияға негізделген

1	2
Тарихи аналогия әдісі	өзінің дамуында алғашқыдан озатын табиғат бойынша бірдей объектімен болжау объектісінің ұқсастығын орнату және пайдалануға негізделген
Математикалық аналогия әдісі	басқа процестің болжамдарын әзірлеу үшін олардың біреуінің салыстырмалы түрде зерттелген немесе дәл сипаттауын пайдалана отырып, табиғатта әртүрлі объектілердің даму процестерінің математикалық сипаттамаларының ұқсастығын белгілеуге негізделген
Болжаудың озық әдісі	ғылыми-техникалық ақпараттың қасиеттерін пайдалануға негізделген, оның мәні түрлі ғылыми-техникалық жетістіктерді іске асырудан озу болып табылады
Болжаудың патенттік әдісі	өнертабыстарды, қабылданған өлшемдер жүйесі бойынша жаңалықтарды талдау мен бағалауға және оларды патенттеу динамикасын зерттеуге негізделген
Жарияланым әдісін болжау	қабылданған өлшемдер жүйесі бойынша болжау объектісі туралы жарияланымдарды бағалауға және оларды жариялау динамикасын зерттеуге негізделген
Болжаудың дәйексөздік-индекстік әдісі	болжамдау нысаны туралы жарияланым авторларының дәйексөздер динамикасы мен жиілігін талдауға негізделген
Казуалдік әдістері	осы әдістердің негізінде болжанатын көрсеткіштің өзгеруін анықтайтын факторларды іздеу жатыр; оларға корреляциялық-регрессиялық талдау, жетекші индикаторлар және т. б. әдістері жатады.
Экспоненциалды тегістеу әдісі	уақытша қатарды теңестірудің кең таралған әдісі, онда неғұрлым кеш бақылау үлкен салмақ беріледі, бұл олардың үлкен ақпараттық маңыздылығын ескеруге мүмкіндік береді
Болжаудың сараптамалық (сапалық) әдістері	
Жеке сараптамалық бағалау әдісі	ақпаратты алудың басты көзі ретінде бір сарапшының субъективті пікірін пайдалануға негізделген
Идеяларды психоинтеллектуалды генерациялау әдісі	сараптамалық бағалауды анықтау адам жадына немесе ЭВМ есте сақтау құрылғысына жүгінуді қамтитын бағдарламалық басқару көмегімен жүзеге асырылады
Сұхбат әдісі	"сұрақ-жауап" схемасы бойынша сарапшымен әңгімелесу жолымен ақпарат жинауға негізделеді.
Ұжымдық сараптамалық бағалау әдісі	бақылау тобына кірген әрбір жеке сарапшы шығарған жеке, тәуелсіз бағаларды өңдеу жолымен сараптамалық топтың жалпыланған объективті бағасын анықтауға негізделген
Сараптау комиссияларының әдісі	болжау объектісінің даму перспективаларын көрсететін құжатты әзірлейтін комиссияға біріккен сарапшылардың бірлескен жұмысында тұрады
Матрицалық әдіс	болжамдау объектісінің бағана-моделі шындарының салмағын көрсететін матрицаларды пайдалануға негізделеді, кейіннен матрицаларды түрлендіре отырып және олармен жұмыс істеу
Морфологиялық талдау	болжамдау объектісі сипаттамаларының матрицасын құруға және олардың ықтимал мәндерін кейіннен іріктеумен және осы мәндердің үйлесім нұсқаларын бағалаумен негізделеді
Синоптикалық әдіс	болжау объектісі мен болжамды фонның белгілі көптеген болжамдарын сарапшылардың талдауына негізделген

Модельдеу эксперименттің осы моделінің көмегімен жүргізу мақсатында жоспарланған объектінің құрылымы мен жұмыс істеу процесінің логикалық-математикалық көрінісі болып табылады. Модельдеудің мәні зерттелетін объектілердің осындай аналогын құру болып табылады, онда зерттеудің мақсаты тұрғысынан олардың барлық маңызды қасиеттері көрсетілген және екінші дәрежелі, аз мүлдікті қасиеттері түсірілген.

1.Ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистиканы қолдануға негізделген модельдер (*стохастикалық модельдер*). Оларға теорияларды пайдалануға негізделген модельдер жатады:

- корреляция мен регрессияны талдау;
- дисперсиялық талдау;
- жаппай қызмет көрсету;
- ойындар;
- статистикалық шешімдер;
- кесте; қорлар;
- ақпарат;
- сенімділік.

Корреляция мен регрессияны талдау, дисперсиялық талдау теориясының әдістері әртүрлі статистикалық байланыстарды талдау және нормативтерді (еңбек, құн, материалдық) белгілеу үшін жоспарлауда қолданылады.

Жаппай қызмет көрсету теориясының әдістері негізгі және қосалқы өндіріс өлшемдері, сондай-ақ кәсіпорынның басқа құрылымдық элементтері арасындағы оңтайлы қатынасты жоспарлау кезінде қолданылады, егер олардағы процестер тұрақты емес сипатта болса, жаппай қызмет көрсету процесі ретінде ұсынылуы мүмкін.

Ойындар теориясы мен статистикалық шешімдер теориясының әдістері нарықпен өзара қарым-қатынас процестерін басқару, дүлей апаттардан сақтандыру, ресурстардың маусымдық қорларын және т. б. құру бойынша шешімдерді қабылдау және оңтайландыру кезінде қолданылады.

2. *Математикалық бағдарламалау әдістері*. Олар теңдеулер бойынша айнымалы болып табылатын сандардың жиынтығын және жоспарланған объектінің жұмыс шарттарымен анықталатын шектеулерде кейбір функциялардың экстремумын қамтамасыз ететін сандардың жиынтығын таңдауға мүмкіндік береді. Математикалық бағдарламалау үлгілерінде қолданылатын функциялардың қасиеттеріне байланысты модельдер келесі кластарға бөлінеді:

- жоспарланған параметрлер арасындағы сызықтық тәуелділіктер қолданылатын сызықтық бағдарламалау модельдері;
- кейбір функциялары сызықты емес бағдарламалау модельдері;
- физикалық мәні бойынша теңдеулерде айнымалыларды тек дискретті мәндердің шектеулі санын қабылдай алатын бүтін санды бағдарламалау модельдері;
- параметрлік бағдарламалау модельдері, егер айнымалы үлгілерде бастапқы параметрлер кейбір шектерде өзгеруі мүмкін болса;
- стохастикалық бағдарламалау модельдері, егер олардың көмегімен

экстремумның есебін жоспарлау процесінде олардың жағдайларында кездейсоқ параметрлер болған жағдайда шешілетін болса;

- алдыңғы шешімдердің соңғы нәтижелері бойынша оңтайлы шешімдерді табуға мүмкіндік беретін динамикалық бағдарламалау модельдері;

- жоспарлау процесінде айнымалы шектеулердің аз саны бар бірнеше есептерді шешу бойынша үлкен өлшемді есептердің оңтайлы шешімін дәл немесе шамамен алуға мүмкіндік беретін блоктық бағдарламалау модельдері.

3. *Имитация әдістері.* Имитация - стратегиялық жоспарлаудан жеделкүнтізбелік жоспарлауға дейінгі жоспарлаудың барлық деңгейлерінде таратуға ие болған міндеттерді шешудің икемді және нәтижелі әдісі. Әдеттегі мағынада имитация нақты шындықты білдіреді. Жоспарлауда имитация деп нақты шаруашылық жағдайдың моделін жасауды және жоспарлы шешімді негіздеу мақсатында осы модельмен айла-шарғы жасауды түсінеді. Жоспарлауда имитацияны қолдану принципті жаңа нәрсе емес. Сөздік сипаттамалар, кестелер, схемалар-осының бәрі модельдер пайда болғанға дейін кеңінен қолданылды.

4. *Жоспарларды бағалау және қайта қарау әдісі.* Жоспарлы шешімдерді оңтайландыру процесінде графтардың математикалық теориясына негізделген модельдер класы қолданылады. Мұндай модельдердің жеке түрі желілік жоспарлау модельдері болып табылады. Жұмыс ұзақтығын анықтау дәлдігіне байланысты желілік жоспарлау модельдері детерминистік және стохастикалық болып бөлінеді. Жұмыстардың арасындағы өзара байланысты графикалық бейнелеу идеясы жаңа құбылыс емес. Уақыт пен шығын параметрлерін оңтайландыру әдісі, сыни жол және компьютердегі жұмыстың барысы туралы ақпаратты өңдеу болып табылады. Жаңа ескі комбинациялар ПЕРТ-ті құруға әкелді, ол тәжірибе мен жоспарлау ғылымында маңызды жаңалық болды.

Осылайша, кәсіпорындағы қаржылық жоспарлау:

- жоба бойынша кәсіпорынның қызметін шығын сметасы бойынша бөлінген сома шегінде оңтайландыруға және қаржылық нәтижелерді күтілетін қаржылық ұтыстармен салыстыруға бағытталған іс-әрекеттер;

- қаржылық жоспарлаудың негізгі элементтері: бухгалтерлік және салықтық есептің жағдайы, есеп саясаты, мәмілелерді ұйымдастыру, қаржылық бақылау, оңтайлы басқару стратегиясы және осы стратегияны іске асыру жоспары, салық салудың жеңілдетілген режимдері, имитациялық қаржылық модельдер, қаржылық менеджменттің есеп беру-талдау қызметі болып табылады

- компанияның белгілі бір жобаларын қаржылық жоспарлау компанияның негізгі қаржылық жоспарымен келісілетін үш негізгі кезеңде жүзеге асырылады;

- қаржылық жоспарлау жүйесін әдіснамалық құру қаржылық менеджмент саласындағы кәсіпорынның стратегиялық мақсаттарын анықтаудан басталады.

Бақылау сұрақтары:

1. Кәсіпорындарға қаржылық жоспарлаудың негіздерін атаңыз: мәні,

мазмұны және маңызы.

2.Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлаудың міндеттері мен бағыттарын атаңыз.

3.Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлардың түрлері және олардың жіктелуі.

4.Төлем күнтізбесінің түсінігі және мазмұны.

5.Кәсіпорында қаржылық жоспардың құрамы мен құрылымы қандай?

6.Кәсіпорында жоспарлау механизмін атаңыз.

7.Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлауды ұйымдастырудың негізгі принциптерін атаңыз.

8.Кәсіпорындағы ақша ағындарының қозғалысын жоспарлау алгоритмі.

9.Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлау мен болжаудың заманауи формалары мен әдістерін атаңыз.

7 Кәсіпорын деңгейінде бюджеттеу

Бюджеттеу- экономикалық жоспарлауға және қаржылық жоспарларды орындауға назар аударатын, компанияның ең маңызды бизнес-процестерінің бірі.

Википедия

Мақсаты: шетелдік тәжірибені пайдалана отырып, компанияда бюджеттеуді ұйымдастырудың негізгі ұғымдарымен, мәнімен және мазмұнымен таныстыру.

Жоспары:

7.1 Кәсіпорында бюджеттеу: түсінігі, мақсаты және міндеттері

7.2 Бюджет құрылымы. Бюджеттік басқарманың көрсеткіштері

7.3 Бюджеттік басқару схемасы

7.1 Кәсіпорында бюджеттеу: түсінігі, мақсаты және міндеттері

Бюджеттеу ақша ағындарын, сондай-ақ қаржылық нәтижелерді жоспарлаудың, бақылаудың және талдаудың *бірыңғай жүйесін* білдіреді. Бюджеттеу жоспарлау жүйесі ретінде экономикалық дамыған елдерде кеңінен таралған. Бюджеттеудің маңызды элементі *қаржылық жоспарлау - кәсіпорынның қаржы ресурстарын құру, бөлу және пайдалану процесін басқару* болып табылады.

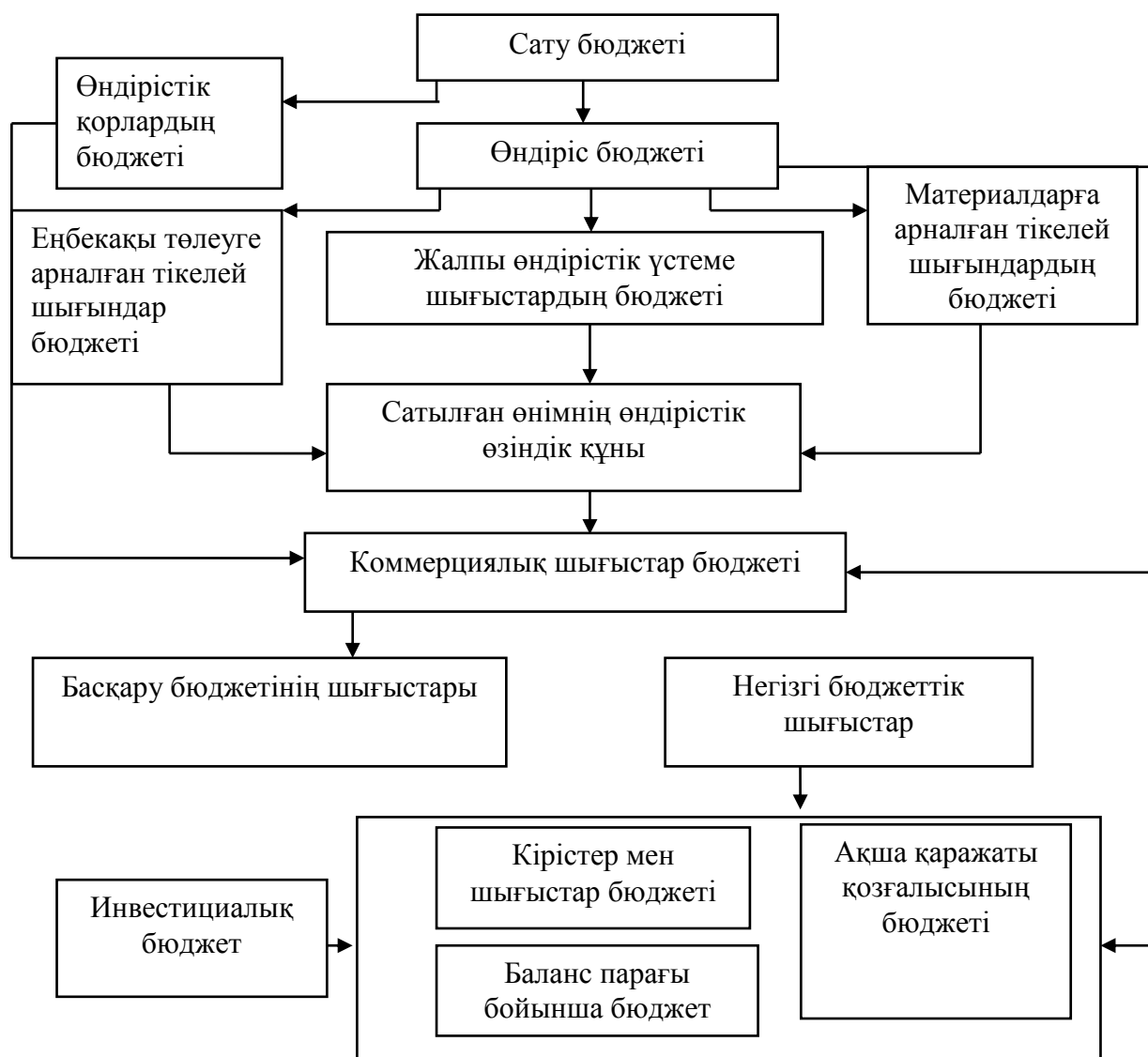
Бюджет - бұл қаржылық жоспар, кәсіпорын қызметінің белгілі бір кезеңінде көрсетілген ақшалай нысаны. Бюджеттеу нәтижесінде өзара келісілген қаржылық жоспарлардың жиынтығы жасалады (24-сурет):

- ақша қаражатының қозғалысы бюджеті (АҚҚБ);
- кірістер мен шығыстар бюджеті (КШБ);
- болжамды баланс;
- жеке бөлімшелер үшін және кәсіпорын қызметінің жекелеген түрлері үшін айналым бюджеттері.

Бюджеттер алдағы айларға (ағымдағы немесе нақтыланған жоспарлау), сондай-ақ неғұрлым ұзақ уақыт кезеңдеріне (стратегиялық немесе ірілендірілген жоспарлау) жасалуы мүмкін. *Бюджеттеу* келесі функцияларды орындайды:

- экономикалық болжам;
- кәсіпорын қызметінің нәтижелерін бақылау;
- кәсіпорын бөлімшелерінің қызметін үйлестіру құралы;
- кәсіпорынды дамыту бойынша шешім қабылдаудың негізі.

Бюджеттеу - бюджеттерді жасау және қабылдау процесі, олардың орындалуына кейіннен бақылау жасау, шаруашылық жүргізуші субъектінің ресурстарын уақыт бойынша оңтайлы бөлуге арналған қаржылық басқару жүйесінің құрамдас бөліктерінің бірі.

Сурет 24 - Негізгі бюджетті қалыптастыру схемасы

Бюджеттеу - бұл кәсіпорында орта мерзімді жоспарлаудың, шығындарды, кірістер мен қаржылық нәтижелерді бақылау мен талдаудың бірыңғай жүйесін құруға бағытталған басқарудың қазіргі заманғы құралы (25-сурет). Бюджеттеудің қаржылық жоспарлаудан негізгі айырмашылығы қаржылық жауапкершілікті беру болып табылады.

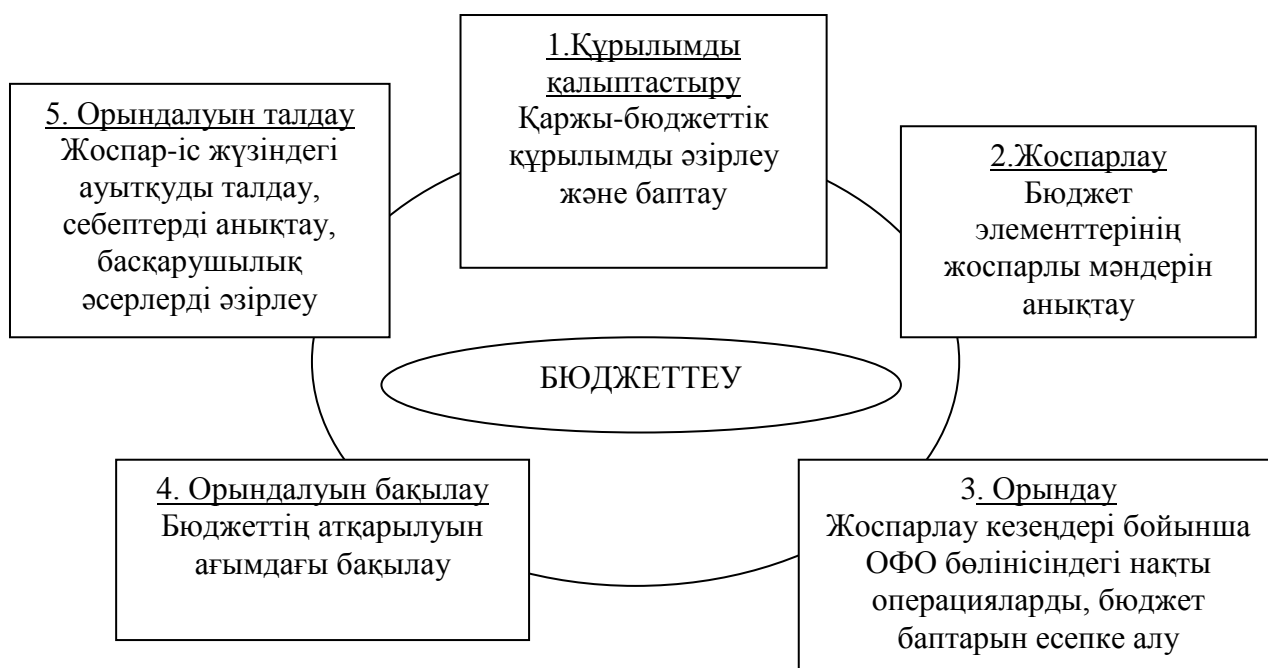
Бюджеттеудің негізгі міндеттері:

- кәсіпорындағы барлық оқиғаларды мақсатты бағдарлау және үйлестіру арқылы ұйым жұмысының тиімділігін арттыру;
- тәуекелдерді анықтау және олардың деңгейін төмендету;
- өзгерістерге икемділікті арттыру.

Бюджеттеу міндеттері мен әдістері:

- *аналитикалық міндеттер*- мақсат қоюды, баламаларды талдауды және бизнесті қайта болжауды анықтайды;

- *қаржылық жоспарлау міндеттері (негізгі міндет)* - болашақты жоспарлауға және ойлауға мәжбүр етеді;
- *қаржылық есеп міндеттері (негізгі міндет)* - өткенде жасалған іс-әрекеттерді ескеруге және ойлауға мәжбүр етеді және сол арқылы болашаққа дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі;
- *қаржылық бақылаудың міндеті (негізгі міндет)* - қойылған мақсаттар мен алынған нәтижелерді салыстыруға, әлсіз және күшті жақтарын анықтауға мүмкіндік береді;

Сурет 25 - Кәсіпорында бюджеттеуді ұйымдастыру

- *бюджетті жоспарлаудың толық процесі шеңберіндегі қаржылық шешімдер* - бизнес-жоспардың сандық, қаржылық бөлігі;
- *мотивациялық міндет* - жоспардың ақылға қонымды қабылдануы, мақсаттардың анықтығы, сәтсіздікке жол берілу жазасы, асыра орындалуын көтермелеу және т.б.
- *үйлестіру міндеті* - жоспарлаудың функционалдық блоктарын үйлестіру;
- *коммуникациялық міндет* - бөлімшелердің жоспарларын үйлестіру, ымыраға келу, орындаушылардың жауапкершілігін қамтамасыз ету.

Бюджеттеудің басты мақсаты көлемі мен құрылымы бойынша қажетті ақша ресурстарымен қажетті өндірістік-коммерциялық процесі қамтамасыз ету болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер орындалуы тиіс:

- бюджеттеу объектілерін орнату;
- операциялық және қаржылық бюджеттеу жүйесін құрастыру;
- бюджеттердің тиісті көрсеткіштерінің есебі;
- қаржылық тұрақтылықты, төлем қабілеттілігін және кәсіпорын

балансының өтімділігін қамтамасыз ететін ақшалай ресурстардың қажетті көлемін есептеу;

- ішкі және сыртқы қаржыландыру шамасын есептеу және оларды қосымша тарту резервтерін анықтау;

- ұйымның кірістерінің, шығыстарының және капиталының болжамы;

- кәсіпорын қаражатын тиімсіз пайдалануды азайту;

- жоспарлы көрсеткіштерді сақтау және олардан ауытқу үшін жауапкершілікті дербестендіру;

- ауытқулардың пайда болу орындарын нақты анықтау;

- фактінің жоспардан ауытқуын жедел қадағалау және дер кезінде шешім қабылдау.

Қаржылық басқару құралдары:

- бюджеттеу - ақша мен қаржылық нәтижелерді жоспарлау, есепке алу және бақылау технологиясы;

- қаржылық талдау;

- қарыз қаражатын тарту менеджменті, инвестициялық менеджмент және бос қаражатты орналастыру менеджменті;

- эмиссия, капитал менеджменті; траст; факторинг, лизинг;

- сақтандыру, оффшорлар, банкроттық.

Бюджеттеудің басты мәні соңғы, сандық белгіленген нәтижеге қол жеткізу бойынша барлық бөлімшелердің күш-жігерін үйлестіру жолымен кәсіпорынның қаржылық-экономикалық тиімділігі мен қаржылық тұрақтылығын арттыруға негізделеді.

Бюджеттеу жүйесін енгізу кәсіпорынға мынадай мүмкіндіктер береді:

- қаржылық-шаруашылық қызметтің нақты болжамдарын құру;

- көп нұсқалы талдау құралдарын пайдалана отырып, кәсіпорынды басқарудағы ең тар орындарды уақытында анықтау;

- қаржылық модельдердің көмегімен белгіленген жоспардан ауытқуы мүмкін экономикалық салдарды тез есептеу және тиімді басқару шешімдерін қабылдау;

- қойылған мақсатқа жету үшін құрылымдық бөлімшелер мен қызметтердің жұмысын үйлестіру;

- фактінің жоспардан ауытқуын жедел бақылау және дер кезінде шешім қабылдау есебінен компанияның басқарылуын арттыру.

Бюджеттеуді енгізгеннен кейінгі күтілетін нәтижелер:

- тұрақты қаржылық жоспарлау және бюджеттің атқарылуын бақылау рәсімдерін енгізу;

- қаржылық қызмет мамандарын қаржылық жоспарлау және талдау әдістемелеріне оқыту;

- кәсіпорынның жылдық бюджетін құру;

- менеджерлерге өкілеттіктер беру, олардың жеке жауапкершілігін белгілеу және компанияның ұйымдық құрылымын жетілдіру есебінен компанияның басқарылуын жақсарту;

- қаржылық жоспарлау және бақылау жүйесін жетілдіру есебінен компания жұмысының қаржылық көрсеткіштерін жақсарту.

Бюджеттеу жүйесінің негізгі функциялары:

- жоспарлы қаржы-экономикалық мақсаттарды қою;
- нақты және жоспарланған нәтижелерді уақтылы салыстыру арқылы жоспарлы мақсаттарға қол жеткізуді бақылау;
- ауытқуды тудырған себептерді талдау;
- жоспарларды түзету.

Кең мағынада бюджеттеу қол жеткізу үшін қажетті мақсаттарды, әлеуетті, іс-шаралар мен ресурстарды тоталитарлық жоспарлау және бақылау жүйесі ретінде түсінілетіндігін атап өту қажет.

Бюджеттеу құралы ретінде басқару процестерінің тиімділігін арттыру арқылы ұйым қызметінің неғұрлым жоғары нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Бұл құралдың көмегімен кәсіпорында және оның бөлімшелерінде болып жатқан процестермен өзара байланыста болған болашақ нақты болған оқиғаларды сипаттауға болады, бұл дәл осындай нәтиженің қалай болғанын, сондай-ақ белгіленген мақсатқа жету үшін не істеу керектігін анықтауға мүмкіндік береді.

Әлбетте, бұл үшін мақсаттарды, әлеуетті, әсерлерді және осы әсерлерге реакцияларды сапалы түсіну және сандық сипаттау қажет.

Қаржы құралдарының бастапқы жиынтығына бюджеттеу, қарыздарды тарту және бос қаражатты орналастыру кіреді.

Ақшаны басқарудың негізгі принциптері:

1. Есеп саясаты және ақша табу негізінде бухгалтерлік есеп ғана емес, бюджеттік басқару техникасы да жатыр.

2. Бюджеттеу-бұл кешен, оның құрамында:

- бюджет таңдалған позициялар бойынша қаржылық жоспар ретінде;
- қаржылық есептілік бюджетті орындау нәтижесі ретінде;
- түрлі басқарушылық тізбектерді бюджеттік басқарудың бірыңғай контурына біріктіруге бағытталған басқарушылық іс-әрекеттердің жүйелі тізбегі.

3. Бюджеттерді қаржы бухгалтерлік орталықтарына, қаржылық құрылымға байланыстыру керек. Олай болмаған жағдайда, жағдай тұтастай алғанда кәсіпорынның деңгейінде ғана бағаланады және дәл осы себепке байланысты түсініксіз болып келеді.

7.2 Бюджет құрылымы. Бюджеттік басқарманың көрсеткіштері

Дәстүрлі бюджеттеу салыстырмалы қысқа уақыт аралығында (ай, тоқсан, жыл – бұл максимум) бағытталған. Бюджеттеу мен қаржылық жоспарлаудың байланысы, біріншіден қысқа мерзімді қаржы жоспарын құру және оның орындалуын бақылау құралы болып табылады.

Бюджеттеу-стратегиялық жоспарлауды қамтымайтын, бірақ оған негізделген қаржылық болжамдау және жоспарлау. Тек стратегиялық жоспарлау ғана бизнестің мақсаттарын және болашақ бағыттарды (жаңа

өнімдерді шығару, жаңа нарықтарды жаулап алу, технологияны ауыстыру және т.б.) сандық деңгейге қарағанда сапалық деңгейде айқындайды. Сандық көрсеткіштер белгіленсе де, олар бюджеттеуге қарағанда қатаңырақ. Қалыптасқан стратегиялық мақсаттарға сүйене отырып, кәсіпорынның қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді кезеңдердегі мінез-құлық тактикасын әзірлейді, одан кейін жоспардың қаржылық бөлігін бюджет жүйесі түрінде әзірлейді.

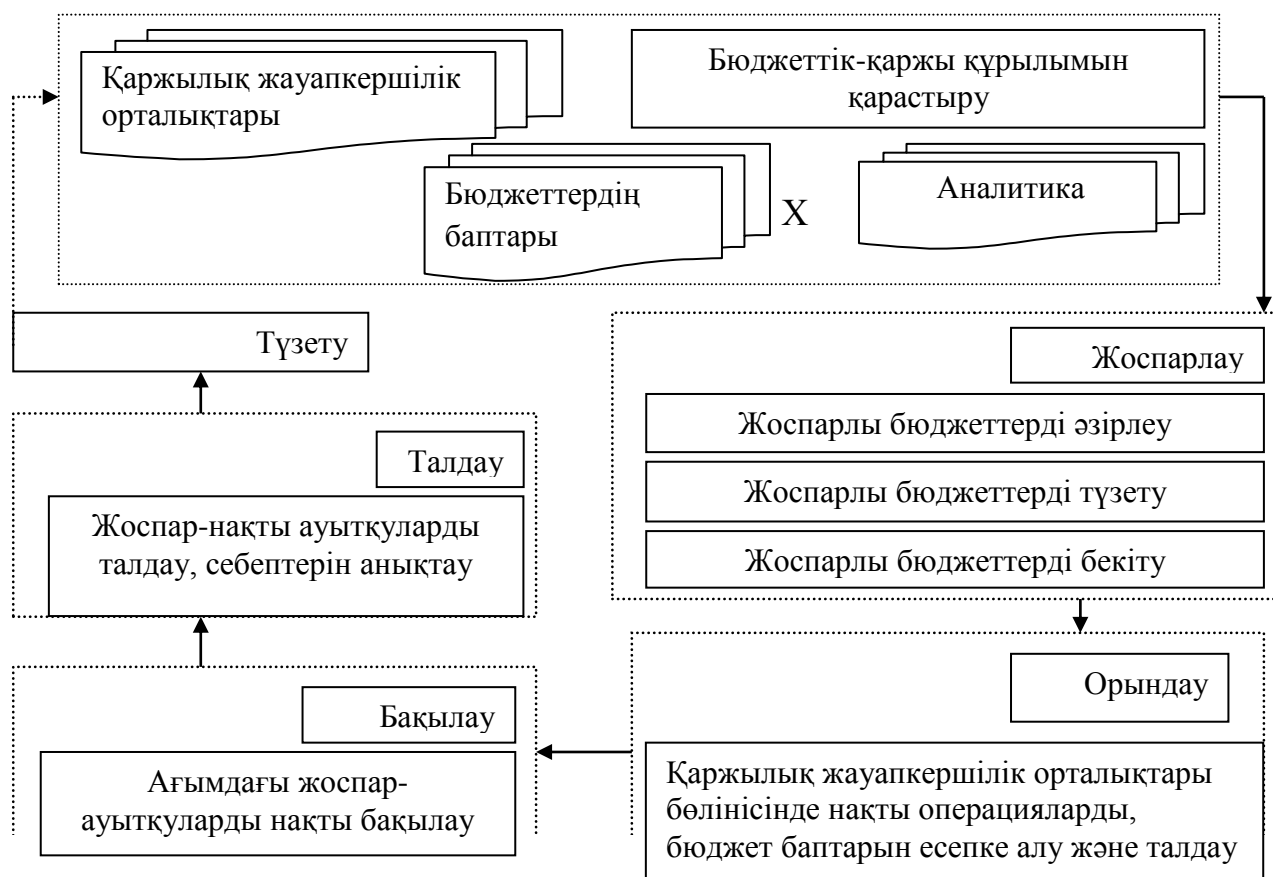
Бюджеттеу және бюджет процесі:

Бюджеттеу - бұл әрбір бөлімшенің және әрбір менеджердің мақсаттарға қол жеткізудегі үлесін анықтауға мүмкіндік беретін көрсеткіштердің көмегімен ұйымның қызметін келісілген жоспарлау және басқару процесі.

Бюджеттеу (жоспарлау, budgeting) - берілген болашақ кезеңге және (немесе) жобаға кәсіпорын ресурстарының қозғалысын жоспарлау процесі.

$$\text{Бюджеттеу} = \text{Бюджеттік модель} + \text{Бюджеттік процесс} \quad (6)$$

Бюджеттік модель бюджеттердің өздері қалай ұйымдастырылғанын көрсетеді олар қалыптасу кезеңінде және орындау нәтижелерін талдау кезінде қарастырылады. *Бюджет процесі* бюджет моделінің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етеді (ұйымдық құрылым, функциялар, процестер) (26-сурет).

Сурет 26 - Бюджет процесін ұйымдастыру

Бюджет-бұл ағымдағы жоспарлау құралы, қызмет нәтижелерін бақылау және бағалау құралы. Бюджеттерді орындаудың ағымдағы мониторингі жағдайдың өзгеруіне жедел ден қоюға және тиісті шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

Бюджеттер менеджерлердің жұмысын бағалау критерийлерін береді және мотивация құралы болып табылады. Бюджет жүйесін енгізген барлық ұйымдар оны бөлімше басшыларының жұмысын бағалау үшін пайдаланады.

Бюджет коммуникациялық ортаға әсер етеді. Қызметкер одан басшы не қалайтынын білуі тиіс.

Егер барлық жоспарлар мен бағдарлар қызметкерлер үшін "күпияландырылған" болса, жоспарлар мағынасын жоғалтады.

Бюджеттеу бөлімшелер арасындағы үйлестіруді қолдауға және күшейтуге ықпал етеді - бұл бөлімшелердің басшылары дербес шешім қабылдайтын компанияның маңызды элементі.

Бюджеттеу - менеджерлерді оқыту құралы. Бюджеттерді әзірлеу және келісу басшылардың өз бөлімшелері қызметінің ерекшеліктерін зерделеуіне, өз көрсеткіштерінің басқа жауапкершілік орталықтарының жұмысымен байланысын түсінуіне ықпал етеді.

Бюджетті қалыптастырудағы басты міндет - кімнің не істейтінін, қандай нәтижелерге жетуді жоспарлап отырғанын, қандай ресурстарға және кімге мұқтаж екендігін нақты анықтау.

Дәстүрлі бюджеттік цикл:

1. *Жоспарлау кезеңі* (бюджеттік кезең басталғанға дейін): бюджеттік кезеңге мақсаттар қою және ақпарат жинау; бюджет жобасын қалыптастыру (27-сурет); жобаны бағалау және қажет болған жағдайда түзету; бекіту.

2. *Іске асыру фазасы* (бюджеттің атқарылуы және ағымдағы талдамалық рәсімдерді қамтиды): бюджеттің атқарылуы; ауытқуларды ағымдағы талдау; көрсеткіштерді ағымдағы түзету.

3. *Қорытынды кезең* (қорытынды есептерді дайындау және оларды талдау): қорытынды факторлық талдау (ең жақсы жағдайда стандарт-костингтің көмегімен); бюджеттің орындалуы туралы есепті бекіту; ағымдағы кезеңнің бюджетін түзету және болашақ кезеңдерді әзірлеу үшін ұсынымдар әзірлеу.

Бюджеттеу процесінде үш негізгі кезеңді бөлуге болады:

- бюджетті жоспарлау - жоспарлы тапсырмаларды дайындауды, келісуді (мәліметтерді) және бекітуді қамтиды;

- бюджеттің нақты атқарылуының есебі - қызмет нәтижелері туралы деректер негізінде бюджеттік баптардың нақты мәндерінің есебін білдіреді;

- бюджеттің орындалуын бақылау және талдау - нақты мәндердің жоспарланған мәндерден ауытқуын бақылауды және қызмет нәтижелерін талдауды білдіреді.

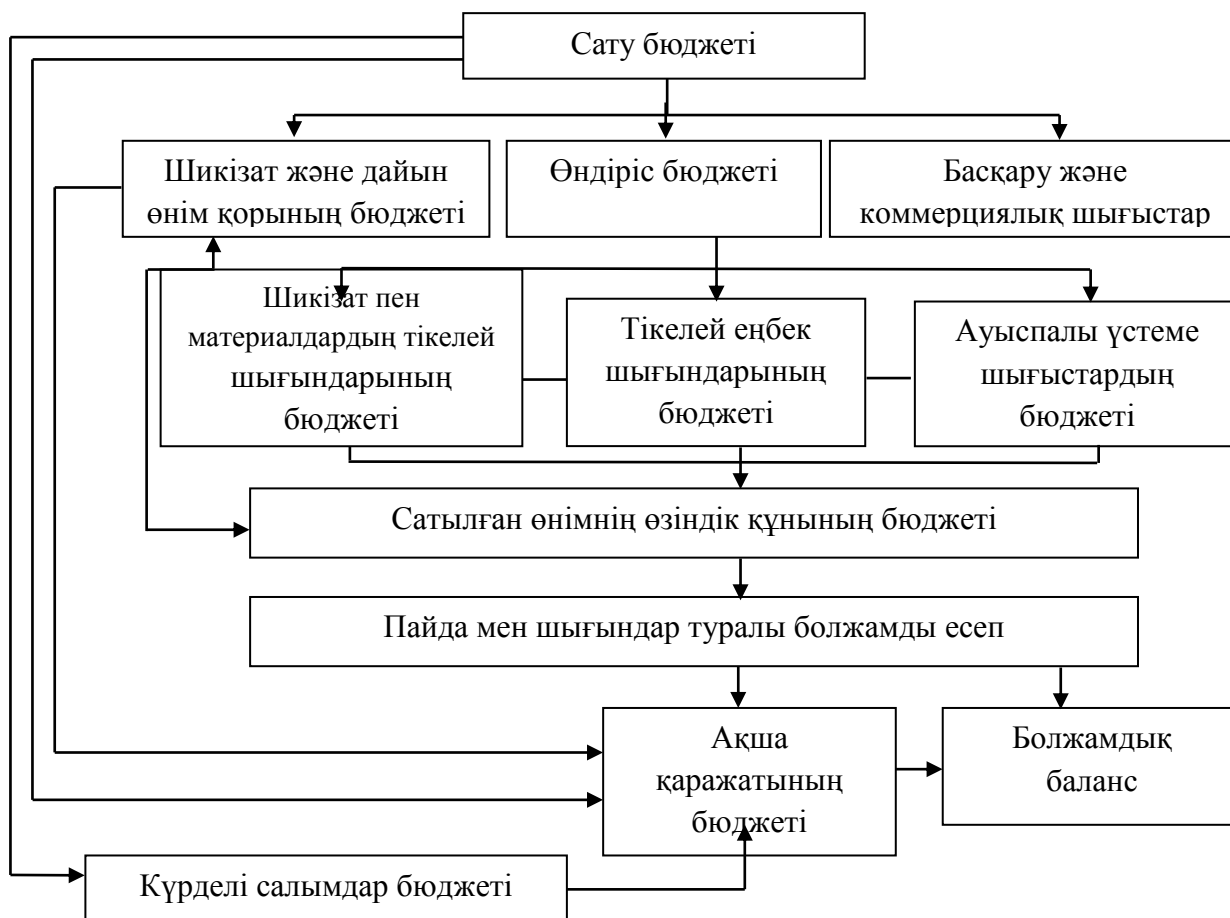
Бюджет процесінің нәтижесі:

- қандай нақты нәтижелерге қол жеткізілгені және олардың жоспарланғандардан айырмашылығы туралы деректер;

- банк бойынша да, бизнестің жеке бағыттары бойынша да кірістер мен шығыстар туралы мәліметтер;

-әрбір бөлімше (жауапкершілік орталығы) және бизнес-бағыт бойынша жұмыс тиімділігін сандық бағалау;

- тікелей және жанама шығындарды ескере отырып, операциялардың жекелеген түрлерінің және банк өнімдерінің өзіндік құнын есептеу.

Сурет 27 - Сату бюджетінің схемасы

Классикалық бюджеттеу мыналарды білдіреді:

1. *Уақытша айқындық.* Құрастыру мерзімділігі. Бюджет белгілі бір уақыт кезеңіне жатқызылуы тиіс, ал бюджеттік кезеңнің - уақытша шекаралары болуы тиіс (мысалы, маусымдық сипаты бар компаниялар маусымның басталуы қаржы жылының басталуымен қарастырады). Ең көп таралғаны айларға бөлінген жылдық бюджет.

2. *Болжамдық сипаты,* көп нұсқалы және бюджеттерді қайта қарау. Бюджет негізінде болашақ кірістер мен шығындардың болжамды мәндері жатыр. Процесс күрделі, нәтижелердің дәлдігі болжамдық кезең өткеннен кейін ғана тексеріледі.

Нарықтық және өндірістік жағдайды дамытудың бірнеше нұсқаларын қарауды талап етеді.

Олар, әдетте, жылына бір бюджетті құрайды - тек ай сайынғы тапсырмалар бойынша басшылық ретінде және кейде бүкіл бюджетті қайта қарау үшін. Бұл

«классика» болып табылады.

3. *Басқарушылық шешімдерді қабылдауға жарамдылығы.* Ақпараттың маңыздылығы. Бюджетте шығыстардың барлық баптарын көрсету мағынасы жоқ, тек маңызды ғана бөлігін көрсету қажет. Маңыздылық деңгейін әрбір ұйым дербес анықтайды.

Есеп берудің бухгалтерлік нысандарына қарағанда бюджеттің стандартты нысаны жоқ, нысаны мен мазмұны кәсіпорын қызметінің қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне байланысты. Бюджеттеу жүйесіндегі ақпарат басқару шешімдерін қабылдау үшін жарамды болуы тиіс екенін ескеру қажет.

4. *Ұйымның бизнес-құрылымын есепке алу.* Ірі компанияларда бюджеттеу жүйесі неғұрлым күрделі болуы тиіс. Әр түрлі құрылымы бар ұйымдарға бюджеттік жоспарлаудың түрлі жүйелері талап етіледі. Әрбір ұйым оның құрылымына жауап беретін және мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған бюджеттер жүйесін дербес әзірлейді. Бюджетті орындау үшін барлық деңгейдегі процеске қатысушылардың іс-қимылдарының келісілуі қажет.

7.3 Бюджетті басқару схемасы

Бюджеттеуді басқару бюджет бойынша директорды тағайындаудан басталады: ол дайындық процесіне, жобалау нысандарын стандарттауға, деректерді жинау мен салыстыруға, ақпаратты тексеруге және есептерді ұсынуға жауап береді.

Бюджет жөніндегі директор әдетте қаржы директорын (қаржы жөніндегі вице-президент) тағайындайды: ол штаттық сарапшы ретінде әрекет етеді және бөлімдердің іс-әрекетін үйлестіреді (28-сурет).

Бюджет жөніндегі комитет - бұл сыртқы консультанттарды да қамтитын жоғарғы буын басшыларынан құрылған консультативтік топ.

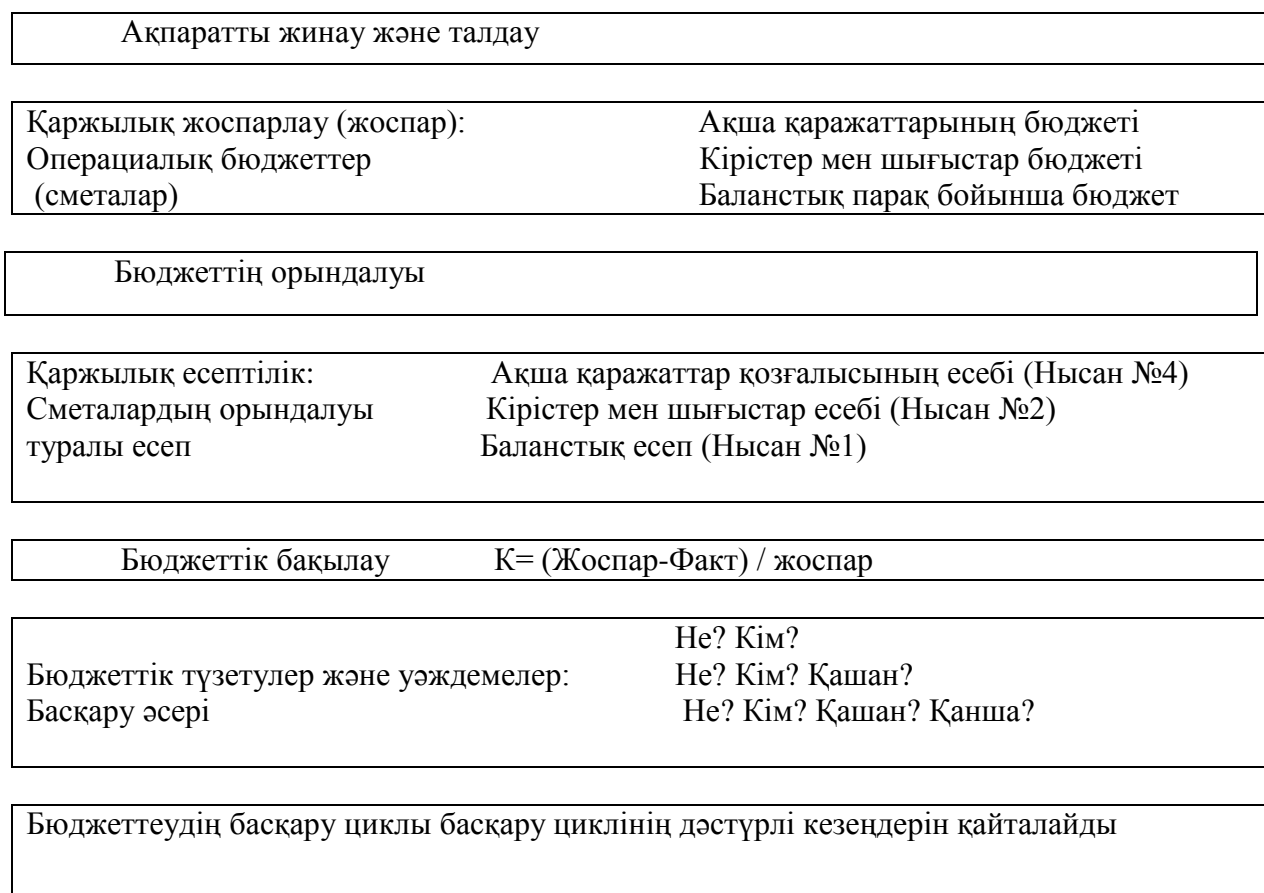
Бұл стратегиялық және қаржылық жоспарларды мұқият тексерумен айналысатын, ұсынымдар беретін, келіспеушіліктерді шешетін және компанияның қызметіне жедел түзетулер енгізетін тұрақты жұмыс істейтін орган.

Бюджет жөніндегі комитет - басқару органының бірнеше тар атауы, шын мәнінде оның функциялары әлдеқайда кең және компанияның даму стратегиясы мәселелерін қозғауы мүмкін.

Бұл жағдайда батыс кәсіпорындарында жиі қолданылатындай, құрылымдық бөлімше "стратегиялық жоспарлау тобы" немесе "қаржылық талдау және жоспарлау тобы" және т. б. деп аталуы мүмкін.

Бюджет жөніндегі басшылық-бұл кәсіпорынның саясатын, ұйымдық құрылымын, орындаушылардың құқықтары мен міндеттерін және жауапкершілігін бөлуді көрсететін нұсқаулықтар жиынтығы; бұл нұсқаулықтар бюджеттік бағдарламаларды жасау үшін ережелер мен ұсынымдар жиынтығының рөлін атқарады.

Нұсқаулықта не істеу керек, қашан, қалай және қандай түрде орындалуы жайлы баяндалуы керек.

Сурет 28 - Бюджеттеудегі басқару циклы

Бюджеттеуді қоюдың қазіргі заманғы технологиясының принципті ерекшелігі компания басшылары мен мамандарын оқыту болып табылады, өйткені бюджеттеу процесіне барлық бөлімшелер қатысатын болады.

Бюджеттеуді сәтті жүзеге асырудың маңызды факторы - бюджеттеу жүйесінің нормативтік-құқықтық актілерін процестерді қолдаудың компьютерлік жүйесі. Мұндай жүйе сәулет және бюджеттеу регламенті туралы ақпаратты сақтауға, жаңа бизнес-модельдер мен т. б. жасауға мүмкіндік береді. Бюджеттеуді енгізудің соңғы кезеңі - бюджет форматын анықтайтын бюджеттік ережелерді, олардың қалыптасуын, мақұлдауын, талдауын, түзетулерін анықтайтын міндет. Мұның барлығы ұйымдық құжаттарда көрініс табуы керек:

- "Компанияның ұйымдық құрылымы туралы ереже»;
- "Компанияның қаржылық құрылымы туралы ереже»;
- "Кірістер мен шығыстар бюджеті туралы ереже "»;
- "Ақша қаражатының қозғалысы бюджеті туралы ереже".

Бюджет жүйесінің архитектурасы мен регламенттері құрылғаннан кейін бюджеттеуді енгізудің соңғы кезеңі бюджеттерді жасау және орындалуын талдау процестерін автоматтандыру, яғни бюджеттеу процестерінің бекітілген регламенттеріне атқарушы (есептік) жүйенің негізгі параметрлерін белгідеу болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Кәсіпорындағы бюджеттеу ұғымы, мақсаты және міндеттері.
2. Кәсіпорында бюджеттеу кезеңдерін атаңыз.
3. Кәсіпорындағы қаржыны басқару құралдарын атаңыз.
4. Бюджеттік басқарманың көрсеткіштерін атаңыз.
5. Бюджеттік үдерістің ұйымдастырылуын және сату бюджетінің сызбасын атаңыз.
6. Бюджеттік басқару схемасы.
7. Бюджеттеудегі басқару циклы.

8 Бюджетті жоспарлау және болжау

Бюджет: Біздің күдіктерімізді математикалық растау
А.А. Латимер

Мақсаты: Бюджеттік жоспарлау мен болжаудың әдістерін, шетелдік және отандық тәжірибелерін зерттеу.

Жоспар:

8.1 Бюджеттік жоспарлаудың мәні мен мазмұны

8.2 Мемлекеттік кірістер мен шығыстарды жоспарлау және болжаудың негізгі әдістері

8.3 Шетелде бюджетті жоспарлау және болжау әдістері, тәсілдері мен ерекшеліктері

8.1 Бюджеттік жоспарлаудың мәні мен мазмұны

Бюджетті жоспарлау - бұл қаржылық жоспарлаудың маңызды құрамдас бөлігі, оның экономикалық маңыздылығы әртүрлі деңгейдегі бюджеттер мен бюджеттен тыс қорларды құрастыру және жүзеге асыру процесінде елдің әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасына негізделген әлеуметтік жүйе мен ұлттық табыс арасындағы орталықтандырылған бөлу және қайта бөлу болып табылады.

Бюджетті жоспарлау Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне сәйкес жүзеге асырылады.

Бюджетті жоспарлау процесінің схемасы 29-суретте көрсетілген.

Сурет 29 - ҚР бюджетті жоспарлау процесінің схемасы

Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне сәйкес *бюджетті жоспарлау* бюджеттік заңнаманың жалпы принциптерін, бюджеттік құқықтық қатынастар субъектілерінің құқықтық мәртебесін, мемлекетаралық қатынастарды реттеу тәртібін, бюджеттік процестің негізін айқындайды, Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершіліктің негіздері мен түрлерін белгілейді.

Бюджетті жоспарлау бюджеттік саясатпен, бюджет жүйесінің даму деңгейімен және оның тұрақтылығымен анықталады.

Орта мерзімді перспективада *бюджеттік саясат* бюджеттік жоспарлаудағы жаңа тәсілдерді ескере отырып жүзеге асырылады.

Қазіргі уақытта мемлекеттік шығыстардың қалыпты саясаты жүзеге асырылуда, бұл шектелмейді, бірақ тұтастай экономикаға ынталандырушы әсер ететін бюджет шығындарын арттырады.

2020 жылға дейінгі шығыс саясаты бірқатар шектеулерді ескере отырып айқындалады: бюджеттік шығындардың теңгерімін қамтамасыз ету; ішкі нарықты борыштық құралдардың жеткілікті деңгейімен қамтамасыз ететін бюджет тапшылығын жабу үшін қарыздарды жоспарлау; елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының басым бағыттарының басты рөлі.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің бюджет тапшылығын қаржыландыру саласындағы саясаты елдің қарызын басқарудың бірыңғай және тиімді жұмыс істеу жүйесін құруға бағытталған.

Мемлекеттік және жалпы сыртқы борышты басқару жөніндегі тұжырымдамаға сәйкес, Үкімет мемлекеттік сыртқы борышты басқаруды жетілдіруге бағытталған шаралар қабылдайды.

Үкімет ірі инфрақұрылымды және әлеуметтік маңызы бар жобаларды жүзеге асыру үшін шетелдік несиелерді тартуға ниетті.

Шетелдік мемлекеттік несиелерді өтеу халықаралық қаржы ұйымдары, шетелдік үкіметтер, шетелдік коммерциялық банктер және фирмалар берген қарыздар бойынша мемлекеттік қарызды өтеу кестесіне сәйкес жүзеге асырылады.

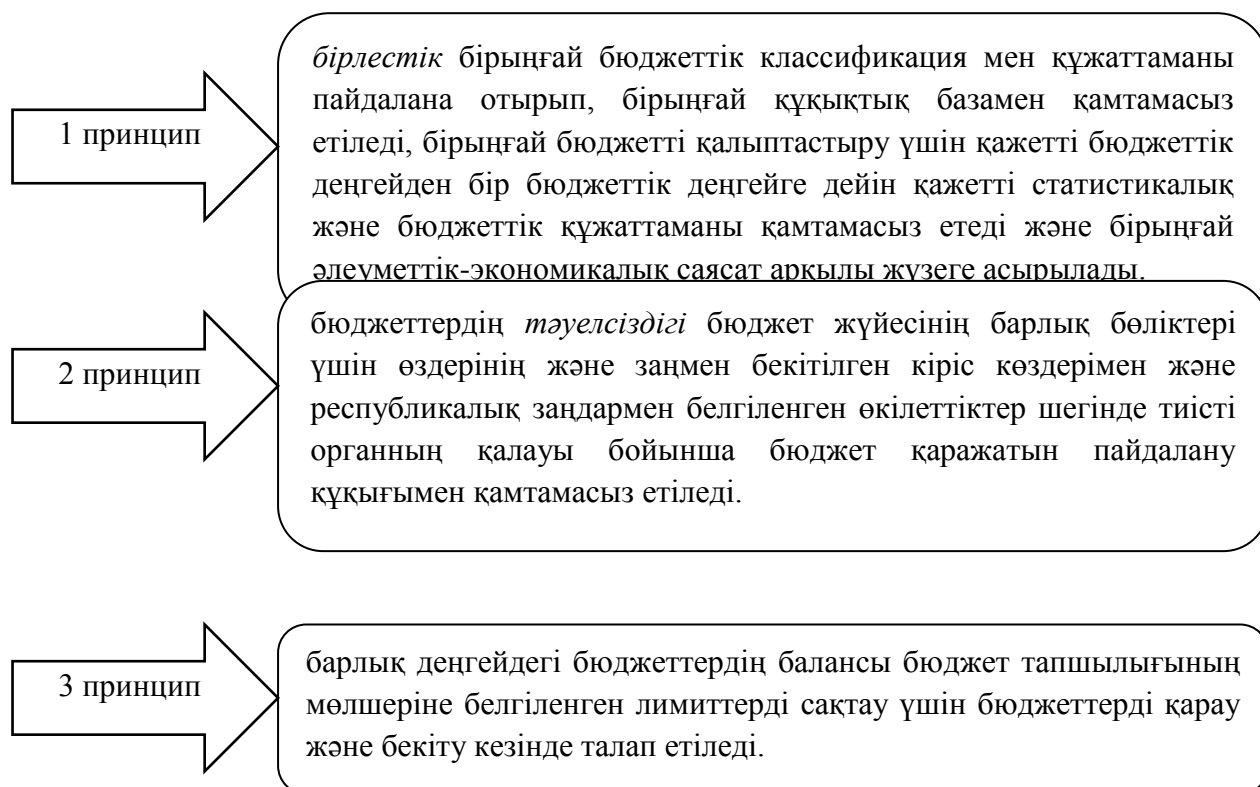
Бюджеттік жүйе - экономикалық қатынастар мен құқықтық нормаларға негізделген, елдің бюджетінің барлық түрлерінің жиынтығы. Әр елдегі бюджеттік жүйенің құрылымы олардың құрылысына әр түрлі бюджеттерден тұрады.

Қазақстан Республикасында бюджеттік жүйені ұйымдастыруды Қазақстан Республикасының Конституциясы алдын-ала анықтаған мемлекеттің құрылымы айқындайды, онда Қазақстан Республикасы біртұтас мемлекет болып табылады.

Нормативтік құжаттар мен әдеби көздер негізінде бюджеттік жүйе қаржы, несие, салық жүйесі ретінде екі деңгейлі болып табылады. Қазақстан Республикасының бюджеттік жүйесі:

- республикалық бюджет - бірінші деңгей;
- жергілікті бюджеттер (облыстық, қалалық, аудандық) - екінші деңгей.

Бюджет кодексіне сәйкес Қазақстан Республикасындағы *бюджеттік жүйені құру принциптері* 30-суретте келтірілген:

Сурет 30 - Қазақстан Республикасындағы бюджет жүйесін құру принциптері

Мемлекеттік бюджет әлеуметтік өнімнің орталықтандырылған қорын қалыптастыру және әлеуметтік қажеттілікті кеңейту және қанағаттандыру мақсатында оны пайдалану арқылы әлеуметтік өнімнің құнын бөлу және қайта бөлу процесінде мемлекеттің және әлеуметтік өндірістің басқа қатысушыларының арасында пайда болатын ақшалай қатынастарды тудырады.

Қазіргі заманғы тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік бюджет орталықтандырылған қаржы ресурстарының көзі ретінде жетекші рөлін сақтай отырып, тұрақтандыру мен орнықты дамуды қамтамасыз ету мақсатында ұлттық экономиканы мемлекеттік реттеудің белсенді құралы болып табылады.

Қазіргі жағдайда (әлемдік қаржы дағдарысы жағдайында) әлеуметтік өндірістегі мемлекеттік әсер ету әдістері бюджет қаражатын қалыптастырудың және жұмсаудың, тарату мен қайта бөлудің, сондай-ақ мемлекеттің барлық қорларының қозғалысын басқарудың әртүрлі тәсілдерін қалыптастыру арқылы өзгереді.

Бүгінде қоғамдық өндірісті дамыту бюджеттік қаржыландыру және дотациялау әдістерімен емес, экономиканы қаржылық реттеуге көшуге мүмкіндік беретін барабар нысандар мен әдістердің көмегімен қамтамасыз етіледі.

Республикалық және жергілікті бюджеттердің барлығы бес бөліктен тұратын мемлекеттік бюджет болып табылады (23-кесте).

Кесте 23 - Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің құрылымы

Құрамы	Мінездеме
«Кірістер мен алынған ресми трансферттердің» бірінші бөлімі	<p>Табыстың төрт санатын қамтиды:</p> <ul style="list-style-type: none"> - салықтық түсімдер; - салықтық емес түсімдер: мемлекеттік мүлік, мүлік, мемлекеттің шаруашылық қызметі, әкімшілік алымдар мен баждар, айыппұлдар мен санкциялар; - Капиталмен жасалатын операциялардан түсетін табыс: негізгі капиталды сату - мемлекеттік кәсіпорындарды жекешелендіруден, мемлекеттік резервтен тауарларды сатудан; - Сыртқы және ішкі көздерден ресми трансферттер (гранттар) алынды.
«Шығындар» бөлімінің екінші бөлігі	<p>Ол келесі функционалдық топтарды қамтиды:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Жалпыға ортақ мемлекеттік қызметтер: заңнамалық, атқарушы органдар, негізгі ғылыми зерттеулер, басқа жалпы қызметтер; - қорғаныс; - қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік; - білім беру; денсаулық сақтау; - әлеуметтік сақтандыру және қауіпсіздік; - тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық; - демалыс және мәдени іс-шараларды ұйымдастыру; - отын-энергетикалық кешен; - ауыл шаруашылығы, су және орман шаруашылығы, балық аулау, аң аулау және табиғатты қорғау; - тау-кен және пайдалы қазбалар; - көлік және байланыс; шаруашылық қызметке қатысты өзге де қызметтер; - мемлекеттік қарызға қызмет көрсетудің негізгі топтары, жергілікті бюджеттерге субвенциялар, мемлекеттік резервтік қорлармен байланысты емес шығындар.
Үшінші бөлім «Несие беру минусын өтеу»	<p>Ол кредиттеу үшін бюджеттен төлемдерді және бұрын бюджеттен алынған несиелерді өтеуден түсетін түсімдерді қамтиды және бюджет тапшылығына байланысты нетто-кредиттеуді көрсетеді.</p>
Төртінші бөлім	<p>Бюджет тапшылығын шығыстар мен кіріс пен несиелендірудің минусын өтеу арасындағы айырма ретінде көрсетеді.</p>
«Бюджет тапшылығын қаржыландыру» бесінші бөлім	<p>Тапшылықты жабу көздерін сипаттайды:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ішкі- мемлекеттік бағалы қағаздар, ұлттық банк несиелері есебінен; - сыртқы қаржыландыру – халықаралық қаржылық ұйымнан, шетелдік мемлекеттен, инвестициядан, гранттан.

Бюджеттік жүйенің жұмыс істеу тиімділігі көбінесе бюджет әлеуетімен анықталады, сондай-ақ орталықтандырылған қорда қаржы ресурстарын жинақтау үшін бюджет механизмінің мүмкіндігін анықтайды (31-сурет).

Сурет 31 - Қазақстандағы бюджеттік бағдарламалардың тиімділігі критерийлері

Бюджеттік әлеует интегралдық параметр ретінде ұсынылады, оның көмегімен мемлекет қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру пайдасына құрылған қоғамдық өнімнің бір бөлігін иеліктен шығарады.

Бюджеттік әлеуетті қалыптастыруға салық саясаты және мемлекеттік шығыстар саласындағы саясат, яғни салық-бюджет саясаты (фискалдық), оның кәсіпкерлік ортаны дамытуға ықпалының пәрменділігі өз әсерін тигізеді.

8.2 Мемлекеттік кірістер мен шығыстарды жоспарлау және болжаудың негізгі әдістері

Мемлекеттік кірістерді болжау мен мониторингтің жалпы схемасы 32-суретте келтірілген.

Мемлекеттік кірістерді қаржылық жоспарлау және болжау кезінде мынадай әдістер қолданылады:

1. *Экстраполяция әдісі* (немесе коэффициенттері) - олардың динамикасын белгілеу негізінде қаржылық көрсеткіштерді анықтау; есептеулер есепті кезеңнің жетістіктері мен оларды өсудің немесе төмендеудің салыстырмалы тұрақты қарқынына түзету негізінде жасалады.

2. *Сараптамалық бағалау әдісі* жоспарлау объектісінің мемлекеттік

параметрлерін анықтау үшін жоғары білікті мамандардың тәжірибесін пайдалануды көздейді.

Сурет 32 - Кірістерді болжау және бақылаудың жалпы схемасы

3. *Теңгерімнің әдісі* қаржы жоспарларының барлық бөлімдерін, сондай-ақ өндірістік және қаржылық көрсеткіштерді бір-бірімен байланыстыратын шығыстарды олардың көздерімен салыстыруды көздейді. Қаржы балансының талаптарын сақтау кәсіпорынның, индустрияның, барлық ұлттық экономиканың бюджеттерінің шығыстары мен кірістері арасындағы сәйкессіздіктердің пайда болуын болдырмауға мүмкіндік береді: ұлттық экономиканың қажетті мөлшерлемелерін және пропорцияларын анықтау; ішкі ресурстарды жұмылдыруды ескере отырып, оларды жан-жақты ақтайды.

4. *Нормативтік әдіске* сәйкес жоспарланған қаржылық көрсеткіштер белгіленген нормалар мен стандарттар негізінде есептеледі.

5. *Бағдарламалық-мақсаттық әдіс* нарық жағдайында әртүрлі деңгейлерде іске асырылатын ғылыми-техникалық бағдарламаларға негізделген қаржылық болжау әдістерінің бірі ретінде: ұлттық, салалық, бастауыш деңгейде әзірленетін болады. *Қаржылық бағдарламалау* - бағдарламалық-мақсатты әдісті пайдаланатын қаржылық жоспарлау әдісі, оның негізінде нақты тұжырымдалған мақсаттар мен оларға қол жеткізу құралдары салынған: басымдықтарды белгілеу; қаражаттың алшақтығының тиімділігін арттыру; баламалы нұсқаны таңдауға сәйкес қаржыландыруды тоқтату.

6. *Есептеулердің көптүрлілігі*, ең жақсы шешімдерді таңдау ұзақ мерзімге қаржылық болжамдар үшін экономикалық-математикалық әдістерді, ЭЕМ-ді

кеңінен пайдалануды көздейді.

Қаржылық жоспарлауда тарихи тұрғыдан мынадай ұйымдастырушылық принциптер қалыптасты:

1. *Ведомстволық* және салалық қағидаттар экономиканы қатаң, командалық әдістермен орталықтандырылған басқару кезеңіне тән болды.

2. Нарықтық экономика жағдайында *аумақтық* және **пәндік-нысаналы** қағидаттар көбірек қолданылады. Аумақтық қаржылық жоспарлауды қолдану жекелеген әкімшілік-аумақтық бірліктердің қаржы ресурстарын айқындауға мүмкіндік береді, ресурстар көлемінің шаруашылық қызмет нәтижелеріне тәуелділігін қоюға ықпал етеді.

3. Қаржылық жоспарлаудағы *пәндік-нысаналы* қағидат ресурстардың шығу көздеріне қарамастан белгілі бір экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, мәдени және басқа да бағдарламаларды қамтамасыз ету үшін қаржылық ресурстарды нақты қалыптастыруға және пайдалануға бағытталған.

Жоғарыда аталған әдістер базалық болып табылады. Іс жүзінде макроэкономиканың базалық көрсеткіштеріне сәйкес түзету жүргізіледі. 2015 жылға кіріс бөлігін азайту, сондай-ақ бекітілген бюджет шығыстарын түзету жоспарлануда. Нақтыланған бюджет жобасы "Нұрлы жол" мемлекеттік бағдарламасы аясында жаңа экономикалық саясатты жүргізу бойынша өзгерістерді қамтиды. Мемлекеттік шығыстар әртүрлі бағыттарда пайдаланылады (33-сурет).

Сурет 33 - Мемлекеттік шығыстардың негізгі бағыттары

Бюджеттік жүйенің тұрақтылығының екінші факторы - мемлекеттік шығындарды ұйымдастырудың деңгейі, бюджет қаражатын тиімді пайдалану. Өздеріңіз білетіндей, мемлекеттік шығыстар мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік функцияларды қаржыландыруды қамтамасыз етеді. Олар халықтың материалдық және мәдени деңгейін айқындайтын экономика мен әлеуметтік саланы дамытудағы ең маңызды қажеттіліктерге жауап береді.

Қазіргі уақытта мемлекеттік шығыстар саясаты мақсатты кешенді шешуге және жедел әлеуметтік-экономикалық дамуға және ағымдағы міндеттемелерді бір мезгілде орындауға негізделген мемлекеттің қаржылық және бюджеттік саясатымен айқындалады: шығыстарды мемлекеттік функцияларды толық көлемде орындауды және экономикалық өсуге және халықтың әл-ауқатын арттыруға жәрдемдесуді қамтамасыз ететін деңгейде ұстау.

8.3 Шетелде бюджетті жоспарлау және болжау әдістері, тәсілдері мен ерекшеліктері

Бюджетті жоспарлау - бұл федералдық, өңірлік, муниципалдық басқару деңгейлерінің әрқайсысында бюджет ресурстарының көлемін, көздерін және мақсатты пайдаланылуын айқындауға мүмкіндік беретін қаржылық жоспарлаудың құрамдас бөлігі; бұл бюджет жүйесінің жұмыс істеуінің қажетті құрамдас бөлігі, бюджет процесінің ажырамас бөлігі.

Бюджетті жоспарлау процесі бірнеше кезеңнен тұрады:

- а) бюджет жобасын жасау;
- б) бюджет жобасын қарау;
- в) бюджетті бекіту;
- г) бюджеттің орындалуын ұйымдастыру және оның орындалуын бақылау;
- д) оның орындалуы туралы есепті дайындауды және бекітуді қамтитын бюджеттің қорытындысы.

Бюджеттік болжамдау - бұл бюджеттің даму бағыттары, болашақта оның кірістері мен шығыстарының ықтимал жай-күйі, осы жай-күйлерге қол жеткізу жолдары мен мерзімдері туралы нақты есептерге сүйенетін негізделген болжам. Бұл бюджет процесінің ажырамас бөлігі, бюджеттік жоспарлау базасы.

Болжам қазіргі кездегі бюджеттің жай-күйі туралы ақпаратты мұқият зерделеуге; болжамды бюджеттік көрсеткіштерге қол жеткізудің әртүрлі нұсқаларын анықталған заңдылықтарға сәйкес анықтауға; талдау нәтижесінде бюджеттік қатынастарды дамытудың ең жақсы нұсқасының болуына негізделеді.

Бюджетті болжау процесінде әртүрлі әдістер қолданылады:

- математикалық модельдеу әдісі;
- индекстік;
- нормативтік;
- сараптамалық бағалау;
- баланстық және басқалар .

Экономикалық-математикалық модельді қолдануға негізделген

математикалық үлгілеу әдісі бюджеттік көрсеткіштерге әсер ететін өзара байланыстырушы факторларды ескеруге және бюджет жобасының бірнеше нұсқасынан елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының қабылданған тұжырымдамасына және жүргізіліп жатқан бюджеттік саясатқа сәйкес келетін неғұрлым қолайлы, тиісті нұсқаларды таңдауға мүмкіндік береді.

Индекстің әдісі бағалардың динамикасын, өмір сүру деңгейін, халықтың нақты табысын және т.б. көрсететін әртүрлі индекстерді қолданады. Дефлятор (баға индексі), бюджеттік кірістер мен шығыстарды есептеуге арналған өзгермейтін бағалар қайта есептеу коэффициенті кеңінен қолданылады, өйткені оларда ең алдымен инфляция көрсетіледі.

Белгіленген салық ставкалары және кейбір макроэкономикалық бағдарларды есепке алу негізінде бюджеттік кірістерді есептеу үшін қажетті прогрессивті нормалар мен қаржы-бюджеттік нормативтер *нормативтік әдістің* құралдары болып табылады:

- салық ауыртпалығының деңгейі; бюджет тапшылығының шекті мөлшері (ЖІӨ-ге және бюджет шығыстарының көлеміне% - бен);

- мемлекеттік борыштың шекті шамасы және т. б.

Сараптамалық бағалау әдісіне қандай да бір экономикалық процестердің даму заңдылықтары әлі анықталмаған, аналогтары жоқ және сарапшы-мамандардың арнайы орындалған есебін пайдалануға тура келген кезде қолданылады.

Салыстыру жүзеге асырылатын *баланстық әдіс* (активтердің оның бөліктерімен және т.б. бүтін пассивтермен) кез келген бюджеттің шығыстарын оның кірістерімен байланыстыруға, бюджеттер арасында қаражатты бөлудегі пропорцияларды анықтауға мүмкіндік береді.

Бюджетті болжау бюджеттің ықтимал кірістерінің есебіне (бюджет жүйесінің тиісті деңгейіне қатысты:

- мемлекеттік, аймақтық, жергілікті);

- бюджет қаражатын жұмсаудың көлемі мен бағыттарын анықтау;

- бюджетаралық қатынастардағы ықтимал өзгерістерді белгілеу.

Егер болжамды есептеулер алдағы (жоспарланған) жылға қатысты болса, онда олар елде қолданыстағы бюджеттік сыныптамаға сәйкес кірістер мен шығыстардың нақты түрлері үшін орындалады; егер жоспарланған жылдан кейінгі кезеңге жататын болса, тиісті бюджеттің негізгі параметрлері мен құрылымы үшін қолданылады.

Сонымен қатар, мысалы, Германияда, Австрияда және Канадада, бюджеттік жүйенің бір немесе басқа деңгейіне шығатын жеке салықтық түсімдермен қатар, әртүрлі деңгейдегі бюджеттер арасында бөлінген бірлескен салықтар қолданылады (Канадада, барлығы тұрақты және Германия және Австрия - біреуі тұрақты негізде, екіншісі уақытша негізде). Федералдық орталық әдетте макроэкономикалық саясатпен байланысты салық түсімдерін белгілейді және бақылайды: корпоративтік табыс салығы, ҚҚС, табиғи ресурстарға салынатын салық, кедендік баждар, тауарлар мен қызметтер экспорты бойынша салық. Жеке табыс салығы, әртүрлі акциздер түрлері сияқты салықтар болжануда және орындалады, оларды әр түрлі деңгейдегі

бюджеттерге аударады.

Өңірге және жергілікті бюджеттерге көп жағдайда: бөлшек айналымнан алынатын салықтар (сатудан алынатын салық), Меншікке салынатын салық, автокөлік құралдарына салынатын салық және басқалар бекітіледі. Басқа да тәсілдер бар. Мәселен, АҚШ-та Штаттар мен Швейцарияда Кантондар корпорациялардың табыстарынан салық алуды жоспарлау және орындау құқығына және жеке табыс салығын, табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін салықтарды алды. Австралияда провинцияларға сатудан салық және басқа да жанама табыс алуға құқық берілген жоқ. Канадада провинция биліктеріне жалпы табыс салығына қосымша үстеме алуды жоспарлауға және өз бюджеттеріне алуға рұқсат берілген.

Кейбір елдерде *төтенше бюджетті* жасауға арналған жоспарлар мен болжамдарды пайдаланады – бұл елдегі төтенше жағдайды енгізу жағдайында не әдеттегі бюджетке не оның орнына қосымша қабылданатын бюджет. Төтенше бюджет негізінен соғыс немесе дүлей зілзала кезеңінде жасалады. Алайда, кейбір елдерде ол ерекше сипатқа ие болды. Осылайша, *Бельгияда* 1976 жылға дейін күрделі шығындардың төтенше бюджеті жұмыс істеді, кейіннен мемлекеттік бюджетпен біріктірілген.

Бірқатар *африкалық елдерде* күрделі қаржы бюджеттерін (немесе Даму бюджеттерін) төтенше бюджет деп атайды. Мұндай төтенше бюджеттердің шығыстары ішкі және сыртқы қарыздар мен кредиттер есебінен жабылады.

Шығыс Еуропаның бұрынғы социалистік лагері елдерінде болжау мен жоспарлаудың әртүрлі әдістері қолданылады. Нарықтық экономикаға көшу кезінде болжамдау мен жоспарлаудың қалыптасқан әдістері өзгерді. Болжам мен бюджеттеу жоспарының негізіне шарттық жүйе алынған. Мысалы, *Чехия* мен *Словакияда* жоспарлау мен болжамдауда басты шаруашылық келісім-шарт болып табылады, ол кәсіпорындар жоспарларын, сондай-ақ ұлттық экономиканың дамуының мемлекеттік болжамын әзірлеудің негізі болып табылады.

Венгр Республикасында ұлттық өнімді өткізудің көп арналы жүйесі жақсы қалыптасты, бұл өндіруші мен сатып алушының монополиялық жағдайын болдырмайды. Барлық венгерлік кәсіпорындар сыртқы сауда Мемлекеттік ұйымдарын айналып өтіп, шетелдік сатып алушылармен өз бетінше келісім-шарттар жасайды және демократиялық негізде еркін айырбасталатын валютада есеп айырысады. Венгрияның Ауыл шаруашылығы және азық-түлік өнеркәсібі министрлігінің басты міндеті - кез келген өнім түрін өндірушілерді ескерту мақсатында стратегиялық болжау және жоспарлау.

Шығыс Еуропаның басқа елдерінде жоспарлар мен болжамдар да директивті сипатқа ие емес. Сондай-ақ, Венгрия мен Польшада экономиканы жеңіл мемлекеттік реттеу байқалады.

Бақылау сұрақтары:

1. Бюджетті жоспарлаудың анықтамасын беріңіз.
2. Бюджетті жоспарлау үдерісін реттейтін нормативтік құжаттар қандай?
3. Бюджеттік саясаттың бюджеттік жоспарлау процесіне әсері.

4. Қазақстан Республикасының бюджеттік жүйесін құру принциптерін атаңыз.
5. Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің құрылымы қандай?
6. Қазақстан Республикасының бюджеттік бағдарламаларының тиімділігі критерийлерін атаңыз.
7. Мемлекеттік кірістердің құрамдас бөлігі.
8. Мемлекеттік шығындардың негізгі бағыттары қандай?
9. Қазақстан Республикасының бюджет жүйесінің тұрақтылығының негізгі факторларын атаңыз.
10. Әр түрлі елдердегі бюджеттік жоспарлау ерекшеліктері.

9 Салықтық жоспарлау және болжау

Салықтар - біз өркениетті қоғамда өмір сүруге мүмкіндік беретін баға.

Оливер Уэнделл Холмс

Мақсаты: макро және микро деңгейде салықтық жоспарлаудың табиғатын, түрлері мен әдістерін зерттеу

Жоспар:

9.1 Макро деңгейде салықтық жоспарлаудың мәні мен мазмұны

9.2 Кәсіпорын деңгейінде салықтық жоспарлаудың мәні

9.3 Салықтық жоспарлау түрлері және олардың мазмұны

9.4 Салықтық жоспарлау және болжау әдістері мен әдіснамасы

9.1 Макро деңгейдегі салықтық жоспарлаудың мәні мен мазмұны

Салықтарды жоспарлау елдің салық жүйесінің жұмыс істеуін ұйымдастыруға және салық саясатының мақсаттарына сәйкес келуге тиіс оның құрылымына негізделеді. Сонымен бір мезгілде салықтық жоспарлау салық салу жүйесінің негіздерін, салық тетігінің принциптерін, салық өкілеттіктерінің аражігін ажырату жөніндегі ережелерді және басқа да ережелерді негіздейтін мемлекеттің салық саясатында іске асырылады (34-сурет).

Салықтарды жоспарлауды мемлекет және жергілікті өзін-өзі басқару органдары тұрғысынан да, олардың уәкілетті органдары жағынан да, нақты шаруашылық жүргізуші субъект ретінде де қарастыруға болады және қарастыру қажет.

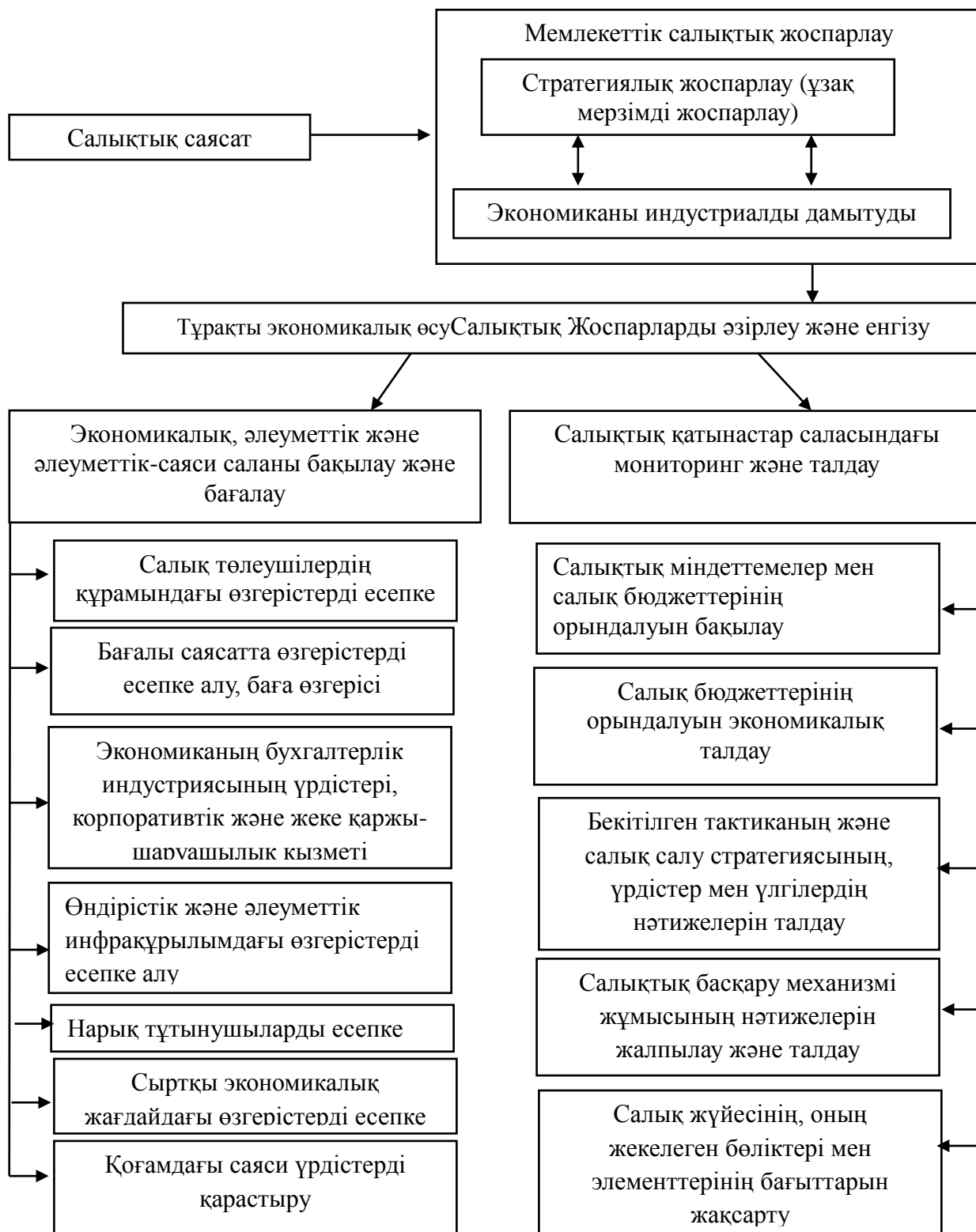
Салықтық жоспарлау - мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының және салық төлеушілердің белгілі бір уақыт кезеңі ішінде тиісті бюджетке салықтық түсімдердің экономикалық негізделген сомасын, сондай-ақ нақты шаруашылық субъектісінің төлеуге тиісті салық сомасын анықтау қызметі болып табылатын салық процесінің ажырамас бөлігі.

Жоспарлау субъектісі-салық элементтерін белгілеу жолымен салықтық түсімдерді реттейтін мемлекет. Орталықта және жергілікті жерлерде жоспарлаудың нақты мәселелерімен қаржы-салық органдары айналысады.

Макродеңгейдегі салықтық жоспарлау - бұл мемлекеттің экономикалық, саяси және әлеуметтік міндеттерін орындау үшін бюджеттің салықтық кірістерінің және әртүрлі деңгейдегі бюджеттен тыс қорлардың жалпы сомасын айқындаудың кешенді процесі.

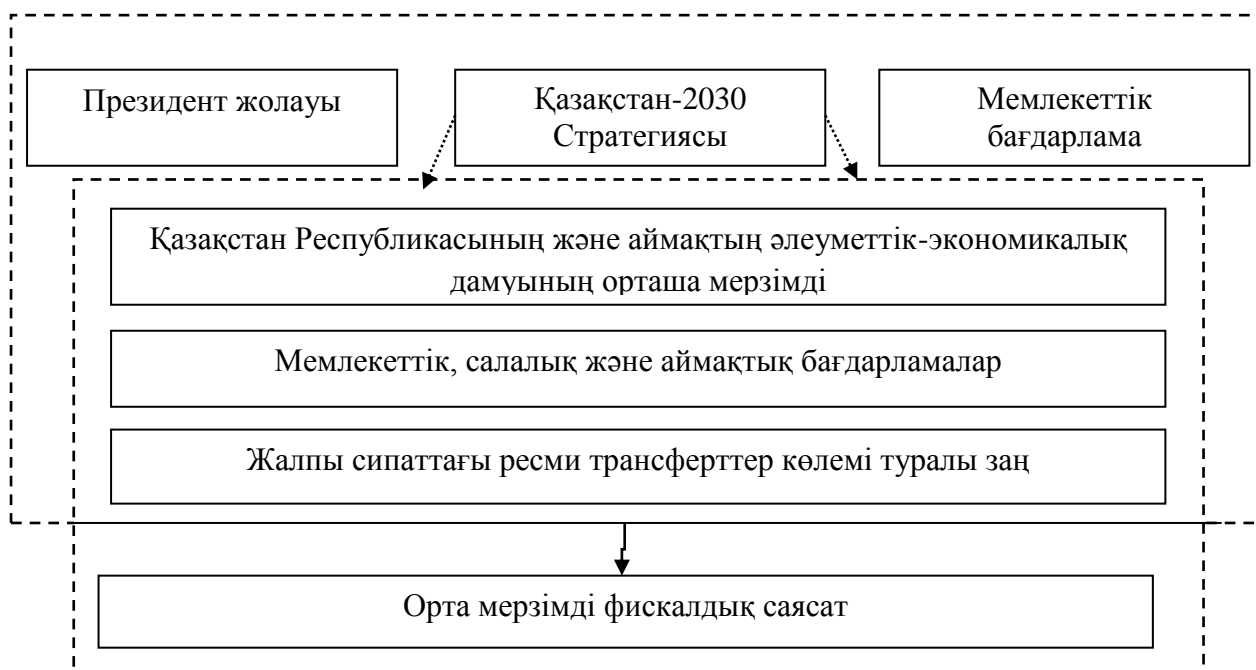
Макродеңгейде салықтарды жоспарлау тұтастай алғанда елдің, Қазақстан Республикасы субъектілерінің әлеуметтік-экономикалық дамуын болжау үшін бастапқы жағдай, сондай-ақ әртүрлі деңгейдегі ағымдағы және болжамды бюджеттерді жасау кезінде негіз болып табылады. Бұл ретте ол елдің жалпы экономикалық көрсеткіштерін (ЖІӨ, жалпы ұлттық өнім, ұлттық табыс,

халықтың кірістілігі, инфляция, резервтер, мемлекеттік борыш, төлем балансы) негізге алады. Дәл осы көрсеткіштер салық базасын және жалақы салығының қалыптастырады.

Сурет 34 - Салықтық жоспарларды әзірлеу және енгізу процесі

Салықтық жоспарлау салық салудың ғылыми негізделген тұжырымдамасын әзірлеуден басталады, оған сәйкес мемлекеттің салық жүйесіне, оның құрамы мен экономикалық дамуға сәйкес келетін құрылымына өзгерістер енгізіледі. Бұдан әрі салық салу алдында тұрған мақсаттар мен оларға қол жеткізу әдістері белгіленеді. Мұның барлығы қолданыстағы салық салу жүйесінің ұйымдық-құқықтық принциптерін және нақты салықтарды есептеу әдістемесін айқындайтын салық (фискалдық) саясатымен тығыз байланысты (35-сурет).

Сурет 35 - Фискалдық саясат орта және ұзақ мерзімді жоспарлау элементі ретінде

Салықтық жоспарлаудың маңызды сәті билік органдары мен түрлі деңгейдегі басқару органдары арасында салықтық өкілеттіктер мен кіріс көздерін ажырату болып табылады. Түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында салықтарды бөлу әдістері заңнамалық тәртіппен белгіленеді.

Салықтарды жоспарлау кезінде объективті де, субъективті де факторларды ескереді:

- *объективті факторларға* ЖІӨ мен ұлттық табыстың болжамды өзгерістері, өндіру және іске асыру көлемі, ғылыми-техникалық прогресті дамыту, инфляция, халық саны және оның өмір сүру деңгейі жатады;

- *субъективті* - халықтың, кәсіпкерлік субъектілерінің, мемлекеттік органдардың ірі қаржы ресурстарын алу бағытындағы қажеттіліктеріне өзгерістер.

Фискалдық саясат мемлекеттік реттеуші ретінде 36-суретте көрсетілген.

Сурет 36 - Фискалдық саясат мемлекеттік реттеуші ретінде

- салық заңнамасын қалыптастыру;
- нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты пәрменді салық жүйесін құру;
- мемлекеттік міндетті төлемдердің көлемі мен құрылымын анықтау;
- салық салу объектілерін ұстауды және салық базасының құрамын белгілеу;
- салық ставкалары мен жеңілдіктердің мөлшерін әзірлеу, сондай-ақ барлық қойылған міндеттерді орындау.

9.2 Кәсіпорын деңгейінде салықтық жоспарлаудың мәні

Кәсіпорын деңгейіндегі салықтық жоспарлау - бұл қаржылық жоспарлаудың құрамдас бөлігі.

Оның рөлі салық төлеуші өзінің салық міндеттемелерін барынша қысқарту үшін барлық қолжетімді тәсілдерді пайдаланады.

Ұйымда қаржылық жоспарлау және ақшаны басқару тиімді салықтық жоспарлаусыз мүмкін емес, бұл мекеменің рентабельділігін арттыруға және оның төлем қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Фирмадағы қаржыны табысты және тиімді басқару шаруашылық жүргізуші субъектінің барлық процестері мен қатынастарын жоспарлау шартымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Салықтық жоспарлау негізінде жатқан ұйымның ішкі басқару жүйесі болып табылады:

- жалпы даму стратегиясымен кәсіпорынның салық саясатының теңгерімділігі;

- ресурстарды бөлу;

- осы саланың даму бағыттары;

- туындаған мәселелерді талдау;

- жасалған схемаларға сәйкес кәсіпорынның шаруашылық-қаржылық қызметі;

- қаржылық шығындарды және салық тәуекелдерінің деңгейін анықтау;

- әзірленген салық жоспарының нәтижелері мен тиімділігін бағалау, бұл кәсіпорынның әлеуметтік-экономикалық жағдайына оң әсер етеді.

Салықтық жоспарлаудың негізгі міндеті - салық төлемдерін оңтайландыру, белгілі бір салық бойынша салық залалдарын барынша азайту, айналым капиталын ұлғайту, ұйымды одан әрі дамыту үшін бизнестегі нақты мүмкіндіктерді, оның жұмысының тиімділігін арттыру.

Салық ауыртпалығы мен міндеттемелерінің төмендеуі нәтижесінде ұйым қаржы-шаруашылық қызметінде өз табысын ұлғайтуға және өз өндірісін тиімді дамытуға нақты мүмкіндік алады.

Заңды бұзбай, өз алдына орындалатын міндеттерді талдай және қоя білу жоспарлау принциптерінің бірі болып табылады.

Бұл процесс өзара байланыстырады:

- салық алаңын қалыптастыру,

- заңнамаға сәйкес жеңілдіктерді анықтау,

- мәмілелердің барлық нысандарын талдау,

- шаруашылық операциялар журналын жасау,

- салық тәуекелдерін болжау,

- салықтық есептеулер мен есеп айырысулардың ішкі бақылауын пайдалана отырып, активтер мен пайданы ұтымды орналастыру.

Сізге кеңсенің сәтті орналасқан жерін таңдау, заңды тұлғаның ұйымдық - құқықтық нысанын таңдау, ұйымның келісімшарттық қатынастарын құзырлы орындау - бұл бухгалтерлік және салықтық есепке алуды дұрыс жүргізуді қамтамасыз етеді.

Сенімді бақылау және есеп - бұл салық есептеріндегі тәуекелдер және қателердің азаюына ықпал ететін салық менеджменті.

Сондай-ақ салық заңнамасындағы барлық өзгерістерді қадағалау қажет. Оларға: декларациялардың жаңа нысандары, мөлшерлемелерді түзету, жеңілдіктерді беру немесе жою жатады.

Мұндай өзгерістер оларды қабылдағаннан кейін бірден емес, қандай да бір уақыт ішінде күшіне енуі мүмкін (24-кесте).

Кесте 24 - Салық салу жүйесін таңдау

Салықтық міндеттемелер	Жеке кәсіпкерлер		Заңды тұлғалар	
	Жалпы жүйе	Жеңілдетілген жүйе	Жалпы жүйе	Жеңілдетілген жүйе
Табысқа салынған салық	-	-	20% (max)	-
Ұйымның мүлкіне салынған салық	-	-	2.2% (max)	-
Оңайлатылған салық жүйесі бойынша бірыңғай салық	-	6%	-	6%
		15%		15%
Қосымша құн салығы	10%	-	10%	-
	18%		18%	
Кедендік рәсімдеу кезінде төленетін ҚҚС	+	+	+	+
Жер салығы	+	+	+	+
Көлік салығы	-	-	+	+
Кәсіпкердің табысына салынатын салық (PIT)	13%	-	-	-
Кәсіпкерге арналған бірыңғай әлеуметтік салық	10% (max)	-	-	-
Зейнетақы қорына белгіленген төлем	+	+	-	-
Қызметкерлердің пайдасына төлемдер болған кезде жалақы қорына салықтар				
Жеке табыс салығы	13%	13%	13%	13%
Бірыңғай әлеуметтік салық	26% (max)	-	26% (max)	-
СҚҚ сақтандыру сыйлықақылары	-	шамамен 0,2%	-	Шамамен 0,2%
ҚББ-ға сақтандыру төлемдері	-	14%	-	14%

Соңғы уақытта кәсіпкерлік қызметтің тиімділігін арттырудың кең тараған тәсілі салық төлемдерін оңтайландыру, салықтық жоспарлау болып табылады.

Салықтық жоспарлау мәселесінің өзектілігі салық төлеушілердің салықтық жүктемені төмендетуге деген ұмтылысы мен мемлекеттің бұған кедергі жасауға ұмтылуымен түсіндіріледі.

Салық минимизациясы салық міндеттемесінің мөлшерін азайтудың нақты тәсілдерінің заңдылығына байланысты заңсыз (салық төлеуден жалтару) және заңды (салықтық оңтайландыру, салықтық жоспарлау) қызметті қамтиды.

Салықтық жоспарлау - салық төлеушінің заңнаманы бұзбай оның салық міндеттемелерін азайтуға бағытталған қызметін ұйымдастыру.

Салықтық оңтайландырудың заңды әдістерін пайдалану арқылы салықты үнемдеу кәсіпкерлік қызметтің кез келген саласында айтарлықтай оң нәтиже бере алады.

Кәсіпкерлер үшін салықтық жоспарлау жеткілікті дамыған аймақ емес. Экономикалық дамыған елдерде салықтық жоспарлауға өте көп көңіл бөлінеді. Фирманың заңда белгіленген стандартты мөлшерлеме бойынша салық төлеуі тиімсіз салық менеджментінің куәлігі болып табылады.

Кәсіпорындар үшін салықтық жоспарлаудың мақсаты салық жүктемесінің ең аз ықтимал мөлшерін қамтамасыз ететін шаруашылық жүргізудің оңтайлы

моделін құру болып табылады.

Салықтық жоспарлаудың мәні әрбір салық төлеушінің заңмен рұқсат етілген барлық құралдарды, өз салық міндеттемелерін барынша қысқарту үшін жолдар мен әдістерді пайдалану құқығына мойындалған. Салықтық жоспарлау мүмкіндігі салық заңнамасында құқық нормалары жеткілікті дәлдікпен айқындалмаған немесе оларды бір мағыналы емес түсіндіруге жол берілетін өте ауқымды саланың болуымен байланысты.

Қазақстан Республикасының Салық кодексінде «салық төлеушінің салық және алымдар туралы заңдарда белгіленген негіздемелер болған жағдайда салықтық жеңілдіктерді пайдалануға құқығы бар» деп көрсетілген.

Салықтық жоспарлаудың негізі салықтық, бюджеттік және инвестициялық саясаттың негізгі бағыттарын қарау және салық органдарының ұстанымын бағалау, сондай-ақ барлық жарғылық жеңілдіктер толық және дұрыс пайдалану болып табылады.

Салықтық жоспарлау негіздері:

- мемлекеттің салық, бюджеттік және инвестициялық саясатын дамытудың негізгі бағыттарын есепке алу;
- кәсіпорынның есеп саясатын әзірлеу;
- заңмен белгіленген барлық жеңілдіктерді дұрыс және толық пайдалану;
- салықтарды төлеуде мерзімін ұзарту және бөліп алу мүмкіндігін бағалау.

9.3 Салықтық жоспарлау түрлері және олардың мазмұны

Жоспар жасалатын мерзімдерге байланысты салықтық жоспарлау мынадай түрлерге жіктеледі:

ағымдағы - жедел және қысқа мерзімді;

перспективалы (болжамдау) - орта және ұзақ мерзімді.

Ағымдағы салықты жоспарлау мемлекеттің тиісті аумағында белгілі бір кезеңге жұмылдырылған нақты салық сомаларын есептеуді қамтиды. Әрбір міндетті төлемді есептеу макро-және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге негізделген.

Мұндай жоспарлаудың ерекше маңызы салықтық түсімдерді бағалау бюджеттік көрсеткіштердің экономикалық тұрғыдан сапалы параметрлерін қамтамасыз етуге арналған. Ағымдағы жоспарлауды қаржы және салық органдары жүзеге асырады.

Жедел салықтық жоспарлау алдағы уақытта салықтардың әрбір түрі бойынша түсімдердің нақты бағасын қамтамасыз ете отырып, бір айға немесе тоқсанға жүзеге асырылады. Жоспарларды әзірлеу кезінде барлық ақпаратты Қаржы және салық органдары барлық салық төлеушілер бойынша жүргізілетін дербес шоттардан алады. Жеке шоттар жұмыс істеп тұрған кәсіпорын мен жеке кәсіпкер салық есебіне қабылданған сәттен бастап, сондай-ақ салықтың әрбір түрі бойынша жеке ашылады. Дербес шоттарда барлық салық кезеңі үшін салық сомаларының барлық қозғалысы көрсетіледі.

Қажетті қосымша мәліметтерді түрлі ведомстволардан (мысалы,

мемлекеттік статистика қызметі) алады.

Есептелген салық салу базасы Қазақстан Республикасы Салық кодексінің ережелерін және болжанатын салық ставкаларын ескере отырып, салық түсімдерінің жоспарын - салықтардың, алымдардың және басқа да міндетті төлемдердің әрбір түрінің жалпы көлемі, сондай-ақ төлеушіге белгіленген олардың түсімдерінің мерзімдері көрсетілген құжатты жасауды қамтамасыз етеді. Жыл ішіндегі деректер IV тоқсан ішіндегі серпіні мен күтілетін түсімдерді ескере отырып, тоғыз айдағы есептік деректер (ұйымдардың бухгалтерлік есептілігі, салықтық есеп айырысулар-декларациялар) негізінде айқындалады. Осы мәліметтер негізінде жиынтық кесте жасалады, оған кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіштері (өнімді, жұмыстарды, қызметтерді сатудан түскен түсім, пайда, еңбекақы төлеу қоры және т.б.) енгізіледі. Осылайша, алдағы жылға арналған жоспар үшін негіз болатын есепті жылдың салық түсімдерінің сомасы белгіленеді. Бұл ретте салық заңнамасын өзгерту мүмкіндігі ескеріледі.

Демек, операциялық жоспарлау қысқа мерзімді салықтық жоспарлау үшін материалды дайындайды.

Қысқа мерзімді салықтық жоспарлау жедел салықтық жоспарлау негізінде Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі тікелей жүзеге асыратын жылға жоспарларды дайындауды көздейді.

Министрлікте салықтардың түсуі туралы деректерді тұтастай және өткен кезеңдегі әрбір түрі бойынша егжей-тегжейлі талдайды және алдағы жылға арналған жоспар жобасын әзірлейді. Бұл ретте әлеуметтік-экономикалық факторларды ескере отырып, ағымдағы жылғы салық салу жағдайын елеулі бағалағаннан кейін ұсынылған Салықтардың жалпы және жекелеген түрлері бойынша салық жүйесін реттейтін қолданыстағы салық заңнамасының өзгерістері мен толықтырулары ескерілед.

Қысқа мерзімді салық жоспарының көрсеткіштері бюджеттің кіріс бөлігіне кіреді және алдағы жылға бекітіледі.

Жедел және қысқа мерзімді жоспарлау тығыз байланысты және жалпы тактикалық міндеттерді шешетін бірыңғай ағымдағы салықтық жоспарлаудың құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл тактикалық міндеттер перспективалық салықтық жоспарлауды айқындайтын салықтық жоспарлау стратегиясын әзірлеу үшін негіз жасайды.

Перспективалы салықтық жоспарлау (болжау) - ұзақ мерзімді жоспарларды (3-5 жыл - орта мерзімді, бес жылдан астам - ұзақ мерзімді болжам) жасау. Ағымдағы салықтық жоспарлаудан айырмашылығы, салық түрлерімен егжей-тегжейлі талдау жасалмаған, бірақ салықтың толық жиналуы қамтылған. Бұл жоспарлау халық шаруашылығын дамытудың негізгі макро-және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне негізделген:

- салық салынатын базаның жалпы мөлшерін анықтайтын жалпы ішкі өнім, өйткені барлық салық төлемдерінің көзі болып табылады;
- ұлттық капитал қызметі есебінен салық кірістерінің қай бөлігі айналысатыны туралы түсінік жасайтын жалпы ұлттық өнім;
- тікелей салық нысанында ықтимал салық түсімдерін көрсететін ұлттық

кіріс;

- халықтың табысын қалыптастыратын және маңызды салықтық түсімдер-жанама салықтардың сомасын анықтауды қамтамасыз ететін таза ұлттық өнімде;

- халықтың жеке табысы, жеке тұтынуға және жинақтауға қаражат жұмсайтын, бұл ретте салық түсімдерінің ықтимал сомасын ҰДФЛ есебінен анықтайды;

- елдер арасындағы төлемдер мен түсімдердің арақатынасын көрсететін және кеден баждары сомасының есебін қамтамасыз ететін төлем балансы;

- жеке тұлғаларға тікелей салықтар, сондай-ақ жанама салықтар бойынша салық түсімдерінің болжамды көлемін негіздейтін халық саны.

Бұл көрсеткіштер жалпы алғанда да, жекелеген салық түрлері бойынша да салық сомаларының болжамын жасауға мүмкіндік береді. Өңірлердің, қалалардың орта және ұзақ мерзімді жоспарларын жасау кезінде назарға алынады:

- меншік кірістілігін бағалау, ресурстық база, негізгі құралдар қорының техникалық жағдайы, экспорттық-импорттық операциялар, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның сапасы, яғни аумақтың экономикалық-әлеуметтік жағдайы;

- экономикалық өсу қарқынын ескере отырып, болашаққа салық түсімдерінің көлемі;

- бюджет деректерін, инфляция деңгейін, баға индексациясын болжау.

Салықтарды есептеу жоспарлары бір есеп-қисапты екіншісінен ығыстыру үшін өзара байланыстырылады. Бұдан басқа, олар есепті және жоспарлы кезеңдердегі іс жүзіндегі түсімдермен салыстырылады. Аймақтық және жергілікті деңгейлерде салықтарды жоспарлау жалпы экономикалық әдістер, талдау, корреляция, саралау және т.б. негізінде жүзеге асырылады. Орта мерзімді салықтық жоспарлау бүгінгі күні практикалық маңызы бар, өйткені 2005 жылдан бастап Қазақстан Республикасының республикалық және жергілікті бюджеттері үш жылға жасалады.

Мемлекеттің салықтық және бюджеттік саясатын жасау кезінде *салықтық жоспарлау* назарға алынып, салық заңнамасын жетілдіру арқылы ЖІӨ-нің өсуі мен ұлттық табыс үшін жағдайлар жасалатындықтан, экономикадағы қолда бар резервтерді анықтау мен жұмылдыруды қамтамасыз етеді.

Кәсіпорын деңгейіндегі салықтық жоспарлау түрлері:

-кезең ұзақтығына және шешілетін міндеттердің сипатына байланысты стратегиялық (кәсіпорындардың ұзақ мерзімді курсы және ірі ауқымды міндеттерді шешу) және тактикалық (ағымдағы, күнделікті сипат) салықтық жоспарлау бөлінеді;

-салық төлеуші өз қызметін жүзеге асыратын аумақтың мөлшеріне байланысты салықтық жоспарлау халықаралық, ұлттық, Жергілікті болуы мүмкін.;

- салық төлеушінің түріне байланысты корпоративтік немесе жеке болуы мүмкін.

Ұзақ мерзімді салықтық жоспарлау - салық төлеушінің салық міндеттемелерін ұзақ уақыт бойы немесе салық төлеушінің барлық қызметі процесінде азайтатын тәсілдер мен әдістерді пайдалануы.

Стратегиялық (ұзақ мерзімді) жоспарлау барлық басқару шешімдері үшін негізді қамтамасыз етеді.

Бұл жоспарлаудың элементтері:

- салық салу тұрғысынан ұйымның, оның құрылымдық бөлімшелері мен басшы органдарының орналасу орнын таңдау;

- ұйымның ұйымдық-құқықтық нысанын және оның ұйымдық-шаруашылық құрылымын таңдау.

Ағымдағы салықтық жоспарлау - салық төлеушіге шектеулі уақыт кезеңі ішінде немесе әрбір нақты шаруашылық жағдайда салықтық ауыртпалықты азайтуға мүмкіндік беретін әдістердің жиынтығы.

Ағымдағы жоспарлау элементтері:

- салық заңнамасының өзгеруін ескере отырып, негізгі салықтар бойынша салық жеңілдіктерін пайдалану;

- шарттардың оңтайлы нысандарын пайдалану;

- салық салуды оңтайландыру мақсатында есеп саясатын әзірлеу.

Салықтық жоспарлау элементтері:

- талап етілетін салықтарды бюджетке төлеу мерзімдерінің дұрыс есептелуін және сақталуын нақты болжауға және бақылауға, сондай-ақ айыппұл санкцияларына әкеп соғатын есептілік мерзімдерінің бұзылуына жол бермеу мақсатында есептілікті ұсынуға арналған салық күнтізбесі;

- салық міндеттемелерін оңтайландыру стратегиясы, оған сәйкес іске асырудың нақты жоспары әзірленуде;

- дебиторлық берешекті бақылау: жөнелтілген өнім немесе көрсетілген қызметтер үшін шаруашылық шарттары бойынша 4 айдан астам мерзімге дебиторлық берешекке жол бермеу;

- барабар салықтық жоспарлау мақсатында шаруашылық қызмет туралы жедел, объективті ақпарат алу үшін бухгалтерлік есеп пен есептілік жағдайын бақылау;

- салықтық жеңілдіктер және мәмілелерді ұйымдастыру;

- ұйымның активтері мен пайдасын ұтымды орналастыру.

Салықты жоспарлау әдістері:

- заңнамадағы кемшіліктерді пайдалану;

- салық жеңілдіктерін қолдану;

- қызмет түрін таңдау;

- есеп саясатын дұрыс қалыптастыру;

- оффшорларды пайдалану;

- салық төлеудің соңғы мерзімін өзгерту;

- мәмілелерді дұрыс ұйымдастыру;

- лоббирлеу;

- салық заңнамасындағы өзгерістерді болжау.

Салықты жоспарлау кезеңдері.

Салықтық жоспарлау - кешенді, көпфакторлық процесс. Кейбір

дәрежеде шартты түрде бұл процесс төрт кезеңнен өтеді деп есептеледі.

Бірінші кезеңде, салық салу тұрғысынан ең тиімді, кәсіпорынның және оның басқарушы органдарының, филиалдардың және еншілес ұйымдардың орналасуы туралы мәселе. Бұл жергілікті заңнамада қарастырылған салық режимін ғана емес, сонымен қатар салықтық несиелер мен басқа да арнайы жеңілдіктер берудің мүмкіндіктері мен жағдайларын, бір елден екіншісіне кірістерді салықсыз беру мүмкіндігін, салықтық келісімдердің шарттарын және т.б. ескереді.

Екінші кезеңде, заңды тұлғаның ұйымдық-құқықтық нысандарын немесе белгілі бір мақсат үшін оңтайлы заңды тұлғаны құрмай кәсіпкерлік түрін таңдау жүзеге асырылады.

Салықтық жоспарлаудың *үшінші кезеңінің мәні* ағымдағы кәсіпкерлік қызмет кезінде салықтық артықшылықтар мен жеңілдіктерді барынша толық және дұрыс пайдаланудан тұрады. Мәміле формаларына талдау, еңбекақы төлеу нысандарын таңдау және кәсіпорынның әлеуметтік саясатын іске асыру, салықтың негізгі түрлері бойынша жеңілдіктерді дұрыс пайдалану, салық заңнамасының өзгеруіне жедел әрекет ету және т. б. жүргізіледі.

Төртінші кезеңде инвестициялардың болжамды табыстылығын ғана емес, осы табысты алу кезінде төленетін салықтарды да ескере отырып, кәсіпорынның активтері мен пайдасын ұтымды орналастыру туралы мәселе шешіледі.

Айта кету керек, кәсіпорынды тіркеуге дейінгі жоспарлаудың 1 және 2 кезеңдері тек бір рет орын алады, ал ағымдағы салықтық жоспарлау (3, 4 кезеңдер) әрбір мәмілеге салық жеңілдіктерін қолданудың негізділігін бақылауды болжайды.

Салықтық жоспарлау ережелері мен тәуекелдері.

Кәсіпкерлерге арналған *салықтық жоспарлау* капиталды инвестициялаудың нысандары мен әдістерін және осы салық ережелері бойынша оңтайлы іс-шараларды жүргізуді қамтиды. Кейбір оңайлатумен салықтық жоспарлау негізгі ережелерге сәйкес ұсынылуы мүмкін.

Біріншіден, егер шетелдік қызметтен түскен табыстарға салық салу кезінде резиденттік принципі қолданылса, ең көп табыс алатын елде резидент мәртебесінен аулақ болу керек.

Екіншіден, активтерді пайдадан емес, капитал қозғалысы түрінде жылжыту керек.

Үшіншіден, әртүрлі елдердің салық режимдерін салыстыру кезінде салық ставкаларына емес, салық салынатын табысты есептеудің ережелеріне көбірек назар аудару керек.

Төртіншіден, табысты инкассациялаумен және пайданы тіркеумен асығудың қажеті жоқ, себебі салықты кейінге қалдыру одан босатуға тең.

Аталған ережелер салық міндеттемелерін заңды жолмен және салық органдарына барлық ақпаратты толық ашу арқылы азайтуды қамтамасыз етеді. Салық міндеттемелерін осындай азайту, әдетте, салықтарды болдырмау деп аталады. Заңды тәсілдерден басқа салықтарды азайту заңсыз әдістермен де жүзеге асырылуы мүмкін, бұл салықтан жалтару ретінде айқындалады.

Салықтардан жалтару өзінің салық міндеттемелерін жасыру немесе салық органдарына жалған ақпарат беру жолымен жүргізіледі.

Салықты жоспарлау тәуекелдері. Кез келген салықтық жоспарлау белгілі бір кәсіпкерлік тәуекелдермен байланысты. Салық органдары салық төлеушілерді салықтық жүктемені төмендетуге ынталандырмайды, тіпті егер мұндай әрекеттер заңға ресми түрде қайшы келмесе. Сонымен қатар қолданыстағы заңнама ережелерін сауатты қолдану, барлық мүмкін болатын жеңілдіктерді, құқықтар мен кепілдіктерді пайдалану салықтық жоспарлау тәуекелдерін ең төменгі деңгейге дейін айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді. Нәтижесінде салықтық жоспарлау арқылы қол жеткізілетін оң нәтиже ықтимал салықтық тәуекелдерді ақтайды.

9.4 Салықты жоспарлау және болжау әдістері мен әдіснамасы

Бюджет кодексінің 65-бабына сәйкес бюджет кірістерін болжау әдісі әзірленді. Бірыңғай бюджеттік сыныптаманың санаттары, сыныптары және кіші сыныптары бойынша мемлекеттік және республикалық бюджеттерге, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына түсетін түсімдерді болжауды мемлекеттік жоспарлау жөніндегі орталық уәкілетті орган елдің, өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму болжамын ескере отырып жүзеге асырады. Жоспарлы кезеңге мемлекеттік бюджетке және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына түсетін түсімдерді болжау "салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы" Қазақстан Республикасының кодексіне (Салық кодексіне), Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне, "Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастыру және пайдалану тұжырымдамасы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 962 Жарлығына, қолданыстағы заңнамаға енгізілетін өзгерістерді ескере отырып, басқа да нормативтік құқықтық актілерге сәйкес жүргізіледі.

Бюджет түсімдерін болжаудың негізгі қағидаттары:

1) *толықтық қағидаты* – Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде көзделген бюджетке және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына барлық түсімдерді жоспарлау;

2) *сабақтастық қағидаты* – бюджет мониторингінің қорытындыларын ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық даму болжамдарына негізделген бюджетке және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына түсімдерді жоспарлау;

3) *негізділік принципі* – бюджет жобасына қандай да бір түсімдерді енгізу қажеттігін және олардың көлемдерінің негізділігін айқындайтын нормативтік құқықтық актілер мен басқа да құжаттар негізінде бюджет кірістерін жоспарлау;

4) *бірлік қағидаты* – әкімшілік - аумақтық бірліктер бойынша бюджетке түсетін түсімдердің болжамды көрсеткіштерін айқындауға бірыңғай тәсілді қолдану;

5) *нақтылық қағидаты* – бюджетке және Қазақстан Республикасының

Ұлттық қорына түсетін түсімдердің болжамды көрсеткіштерінің елдің әлеуметтік - экономикалық даму болжамдарының және бюджеттік параметрлерінің параметрлері мен бағыттарына сәйкестігі.

Мемлекеттік бюджетке және Ұлттық қорға түсетін *түсімдерді болжау* есептеудің бірнеше әдістерімен жүзеге асырылуы мүмкін, бұл оңтайлы шешім қабылдау үшін қажет. Жоспарлы кезеңге бюджетке түсетін түсімдерді болжау кезінде қолданыстағы заңнамаға және басқа да нормативтік құқықтық актілерге енгізілетін өзгерістер ескеріледі. Жоспарлы кезеңге арналған бюджет республикалық бюджетке және Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына түсетін түсімдердің болжамдарын айқындау кезінде базаға қолданыстағы заңнама жағдайында ағымдағы жыл бойынша түсімдерді бағалау қабылданады.

Жоспарлы кезеңге арналған жергілікті бюджеттердің салықтық әлеуетін бағалауды айқындау кезінде базаға қолданыстағы заңнама жағдайында ағымдағы жыл бойынша салық әлеуеті қабылданады.

Салықтық әлеует - бұл үш жылдық кезеңге арналған жалпы сипаттағы трансферттердің мөлшерін белгілеу кезінде өңір кірістерінің көлемін анықтау үшін есептелетін салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер түсімдерінің ең жоғары ықтимал сомасы. Кірістерді болжау процесі болжаудың және мониторингтің жалпы схемасында көрсетілген (37-сурет).

Сурет 37- Кірістерді болжау және бақылаудың жалпы схемасы

Түсімдерді (салықтық әлеуетті) бағалауды есептеу әдістері салық түсімдерін болжау кезінде есептеу негізіне алынатын базаға байланысты әртүрлі (38-сурет).

Сурет 38- Салықты жоспарлау әдістері

Республикалық бюджетке түсетін түсімдерді болжау. Республикалық бюджетке түсетін түсімдерді болжау негіздері қолданыстағы заңнама жағдайында ағымдағы жыл бойынша кірістер түсімдерін бағалау (трансферттер түсімдерінсіз) жоспарлы кезеңге республикалық бюджетке түсетін түсімдерді болжау кезінде негізге алынады және бірнеше әдістермен есептеледі.

- келесі формула бойынша тиісті салық базаларына *салық мөлшерлемелерін қолдану* жолымен:

$$P_o = NO_b * S \quad (7)$$

мұнда: P_o - қолданыстағы заңнама жағдайында ағымдағы жыл бойынша кірістер түсімдерін бағалау;

NO_b - салық базасы;

S - Қазақстан Республикасының Салық кодексінде белгіленген ставка.

- *макроэкономикалық көрсеткіштер* мен орташа тиімді мөлшерлемені негізге ала отырып, мына формула бойынша:

$$P_o = NO_b * Sece \quad (8)$$

$$S_{отч} = P_{есе} / NO_{есе} * 100\% \quad (9)$$

мұнда: P_o - қолданыстағы заңнама жағдайында ағымдағы жыл бойынша кірістер түсімдерін бағалау;

NO_b - ағымдағы жылды бағалау бойынша макроэкономикалық көрсеткіштердің параметрлері;

Secе - есепті жылдағы орташа тиімді мөлшерлеме,%;
Pесе - есепті кезеңдегі салықтардың нақты түсімдері;
NOесе - есепті кезеңдегі макроэкономикалық көрсеткіштердің параметрлері.

2. Болжамдау кезінде салық базасын бағалаудың және ставкаларды қолданудың бірнеше критерийлерінің болуына байланысты есептеу үшін базаны айқындау қиын болатын салықтар және басқа да міндетті төлемдер бойынша, сондай-ақ салықтық емес түсімдер және негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер бойынша қолданыстағы заңнама жағдайларында ағымдағы жыл бойынша кірістердің (салықтық әлеуеттің) түсуін бағалау мынадай әдістермен айқындалады:

-есепті жылдағы белгілі бір кезең үшін *нақты түсімдердің үлес салмағы* бойынша, мынадай формула бойынша:

$$P_o = P_b(\text{есе}) * U_{\text{есе}} \text{ кезінде } U_{\text{есе}} = P_o(\text{есе}) / P_{\text{есе}} * 100 \quad (10)$$

мұнда: P_o - қолданыстағы заңнама жағдайында ағымдағы жыл бойынша түсімдерді бағалау;

P_b (есеп) - ағымдағы жыл бойынша белгілі бір кезеңдегі нақты түсімдер;

$U_{\text{есе}}$ - есепті жылдағы ұқсас кезеңнің үлес салмағы,%;

P_o (есе) - Есепті жылдың ұқсас кезеңіндегі нақты түсімдер;

$P_{\text{есе}}$ - есепті жылдағы нақты түсімдер.

-ағымдағы жыл бойынша белгілі бір кезеңдегі *орташа айлық түсімдерінің* формуласы бойынша:

$$P_o = P_b(\text{есе}) / K_b(\text{есе}) * 12 \quad (11)$$

мұнда: P_o - қолданыстағы заңнама жағдайында ағымдағы жыл бойынша түсімдерді бағалау;

P_b (есе) - ағымдағы жыл бойынша белгілі бір кезеңдегі нақты түсімдер;

K_b (есе) - ағымдағы жылдың белгілі бір кезеңіндегі айлар саны;

12 - жылдағы айлар саны.

- инфляция деңгейіне есепті жылға *нақты түсімдерді индекстеу жолымен*, формула бойынша:

$$P_o = P_{\text{есе}} * (100\% + I_b) \quad (12)$$

мұнда: P_o - қолданыстағы заңнама жағдайында ағымдағы жыл бойынша түсімдерді бағалау;

$P_{\text{есе}}$ - есепті жылдағы нақты түсімдер;

I_b - ағымдағы жыл бойынша инфляция деңгейі,%.

Болжаудың әдістемелік негіздері кірістерді жоспарлаудан басталады.

Төлем көзінен салық салынатын *табыстардан ұсталатын жеке табыс салығы* алынатын табыс сомасына, қолданыстағы заңнамаға сәйкес берілетін жеңілдіктер мен шегерімдерге және бекітілген салық салу мөлшерлемелеріне байланысты болады.

Төлем көзінен салық салынатын табыстардан ұсталатын жеке табыс салығының болжамын есептеу үшін салық төлеушілер салық органдарына ұсынатын салық декларацияларының деректерін пайдаланған жөн. Салық салынатын табыстың есептелген сомаларын және жеке табыс салығының мөлшерін ескере отырып, өткен жыл мен ағымдағы жылдың есепті кезеңінде қалыптасқан салықты алудың орташа пайызын мынадай формула бойынша айқындау қажет:

$$S = P1 / OD * 100\% \quad (13)$$

мұнда: S - алудың орташа пайызы;

P1 - есепті кезең үшін төлем көзінен жеке табыс салығының сомасы;

OD - есепті кезең үшін салық салынатын табыстың есептелген сомасы.

Содан кейін, күтілетін табыс сомасы мен алудың орташа пайызына сүйене отырып, ағымдағы жылға салық түсімінің күтілетін сомасы (бағалау) анықталады.

Төлем көзіне салық салынатын *табыс үшін ЖТС болжамдары* салық төлеушілердің кірістерінің болжанған өсу қарқынымен түзетілген ағымдағы жылдың салық салынатын кірісінің күтілетін көлеміне және төмендегі формула бойынша орташа пайыздық мөлшерлемелерді пайдалана отырып анықталады:

$$PIP = ODOX * I / 100\% * S / 100\% \quad (14)$$

мұнда: PIP - төлем көзінен табыс салығының болжамды сомасы;

ODOX - ағымдағы жылғы салық салынатын табыстың күтілетін сомасы;

I - жоспарланған жылдағы тұтыну бағаларының өсуі;

S - алудың орташа пайызы.

Әлеуметтік салықты болжау кезінде есепті жылдағы әлеуметтік салық бойынша салық декларацияларының деректерін және өткен үш жылдағы көрсеткіштерді алдын ала бағалау деректерін пайдалану керек. Салық салынатын табыстың және есептелген әлеуметтік салықтың нақты мөлшерін негізге ала отырып, көрсетілген кезеңдер үшін аймақ бойынша қалыптасқан орташа салық ставкасын мына формула бойынша айқындау қажет:

$$\rho = CF / OD * 100\%, \quad (15)$$

мұнда: S - салықтың орташа мөлшері;

CF - есепті кезеңдегі әлеуметтік салықтың нақты түскен сомасы;;
OD - есепті кезеңдегі салық салынатын кіріс.

Содан кейін салық төлеушілердің салық салынатын кірісінің күтілетін өсуін, орташа мөлшерді қолдануды ескере отырып, болжанатын жылға күтілетін салық көлемі айқындалады. Әлеуметтік салық бойынша болжам өсудің және орташа пайыздық мөлшерлемені қолданудың болжамды коэффициентіне түзетілген ағымдағы жылдағы салық салынатын табыстың күтілетін сомасы негізге алына отырып, мынадай формула бойынша есептеледі:

$$C_p = ODOX * I / 100\% * S / 100\%, \quad (16)$$

мұнда: C_p - әлеуметтік салықтың болжамды сомасы;
 $ODOX$ - ағымдағы кезеңдегі салық салынатын табыстың күтілетін сомасы;
 I - жоспарланған жылдағы тұтыну бағаларының өсуі;
 S - салықтың орташа мөлшері.

Бұл ретте салық төлеушілер кірістерінің өсуіне, сондай-ақ салық заңнамасының өзгеруіне әсер ететін факторларды (инфляция және т.б.) ескеру қажет. Сонымен қатар, есептік кезеңдердегі және ағымдағы жыл бойынша нақты салықтық және салықтық емес түсімдерден жүйесіз сипаттағы және өндірістік қызметке байланысты емес біржолғы төлемдер, атап айтқанда, уақытша факторлар (бағалардың ауытқуы, құрылымдық өзгерістер) есебінен алынған жылдық қайта есептеулердің ірі мөлшерлері, тексеру актілері бойынша қосымша есептелген сомалар алынып тасталады.

Бақылау сұрақтары:

1. Макродеңгейдегі салықтық жоспарлаудың мәні мен мазмұны.
2. Кәсіпорын деңгейінде салықтық жоспарлаудың мәні мен мазмұны.
3. Салық жоспарларын әзірлеу және іске асыру процестерін атаңыз.
4. Салықтық жоспарлаудағы фискалдық саясаттың құрамдас бөліктерін, рөлін және мәнін атаңыз.
5. Салықтық жоспарлау түрлері және олардың мазмұны.
6. Салықтық жоспарлау әдістерін атаңыз.
7. Салықтық жоспарлау методологиясының құрауыштарын атаңыз.
8. Кірістерді болжау және мониторинг мазмұны.

10 Қаржылық жоспарлауды жетілдіруге арналған бағыттар және болжаулар

Жоспарлау болашақты қазіргі уақытқа көшіреді және онымен қазір бір нәрсе жасауға мүмкіндік береді.

Алан Лакейн

Мақсаты: әлемдік тәжірибені есепке ала отырып, Қазақстан Республикасында қаржылық жоспарлау мен болжауды жетілдірудің негізгі бағыттарымен танысу

Жоспар:

10.1 Қаржылық жоспарлау мен болжауды жетілдірудің негізгі бағыттары

10.2 Мемлекеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру

10.3 Қазақстан дамуының қазіргі кезеңіндегі бюджеттік саясатты жетілдіру

10.4 Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлауды жетілдірудің негізгі бағыттары

10.1 Қаржылық жоспарлау мен болжауды жетілдірудің негізгі бағыттары

Ұлттық экономикада нарықтық қатынастардың өзгеруі, экономиканың нарықтық реттеу әдістерімен өзара іс-қимылын нығайту қаржылық механизмінің өзгеруіне әкеледі. Нарық қатынастар өздігінен жүріп, реттеуші қағидағаларға ие:

- салықтар;
- шегерімдер;
- банктік несие мен пайыз;
- шарттық міндеттемелер;
- мемлекеттік тапсырыс;
- бақылаушы үлес.

Бұл жағдайда, әрине, қаржылық жоспарлаудың маңызды элементі болып табылатын экономиканы жоспарлы реттеу қажет. Нарықтық экономиканы мемлекеттік реттеу, ең алдымен, монополияға, салықтық, бюджеттік, банктік және кедендік саясатпен қамтамасыз етіледі.

Мемлекеттік реттеуде маңызды орын индикативтік жоспарлау (болжау) болып табылады, оның барысында экономиканың дамуының жалпы сызбасы анықталады. Оның ажырамас бөлігі болып индикативті қаржылық жоспарлау болып табылады, басты мақсаты жоспарланған дамуды қамтамасыз ету үшін қаржы ресурстарынан күтілетін көлемі және бағытын анықтау болып табылады.

Индикативті қаржылық жоспарлар тек мемлекеттік сектор үшін міндетті, ал басқа меншік нысандары бар секторлар үшін - ұсынылатын сипатта болады. Соңғысы экономикалық құралдарды - реттелетін бағалар, субсидиялар,

қарыздар, салық ставкалары мен жеңілдіктерді, тез амортизацияны пайдалану арқылы қол жеткізіледі. Ең маңызды көрсеткіштерге: айырбас бағамы, инфляцияның болжамды деңгейі, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қайта қаржыландыру ставкасы амортизация нормасы жатқызылады.

Индикативті жоспар экономикалық үрдістерді ғылыми тұрғыдан негіздеуге және экономиканы, қаржыны дамытудың белгілі бір параметрлерін барабара үйлестіруге, ұзақ мерзімді даму тенденцияларына сәйкес қажетті арнаға бағыттауға тиіс. Осыған қатысты:

біріншіден, түрлі жүйелерде экономикалық тепе-теңдікті сақтау қажеттілігі, (табиғи және материалдық тепе-теңдік, бағаларды тұрақтандыру, кірістер мен шығындардың сақталуы, төлем балансының балансы және т.б.) көрсеткіштері;

екіншіден, индикативті жоспар ұлттық экономикаға қажетті құрылымдық өзгерістерді инвестициялар арқылы қамтамасыз етуі керек.

Индикативтік жоспарлау басымдықтарының тізбесі экономикалық және әлеуметтік саясат бағытына байланысты; өнімді жаңғырту, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, ғылымды, білім беруді дамытуды, тұрғын үй құрылысын, әлеуметтік трансформацияны және басқаларын дамытуды жоюға болады.

Индикативті жоспарлау жергілікті деңгейде жүзеге асырылады. Мұнда мемлекеттің, аумақтың, шаруашылық субъектілердің (кәсіпкерлердің) үйлестіру және мүдделер принципі міндетті болып табылады.

Нарықтық экономика қағидаттарына сәйкес келетін *экономикалық механизмді енгізу*, үкімет барлық деңгейлеріндегі қаржылық жоспарлаудың жаңа әдістерін әзірлеуді талап етеді.

Қаржылық жоспарлау мазмұнындағы өзгерістерді анықтайтын маңызды шарттар ретінде төмендегілерді ажыратуға болады:

- өз қаражатын пайдалануда өзін-өзі қамтамасыз етуді кеңейту және қаржы-шаруашылық қызмет нәтижелеріне кәсіпкерлік субъектілерінің жауапкершілігін арттыру;

- кірістерді бөлудің жаңа қағидаттарын енгізу, орталықтандырылған органдардың бақылауынан ресурстардың едәуір бөлігін алып тастайды;

- Тауар-ақша қатынастарын пайдалану саласын кеңейту өндіріс пен тұтыну саласындағы материалдық қамтуды қамтамасыз етудің тиімді сұранысының теңгерімін сақтау әдістерін әзірлеуді талап етеді;

- шоғырландырылған қаржылық жоспарлау үшін негіз болатын материалдық және қаржылық-құндылық құрамына арналған шоғырландырылған экономикалық көрсеткіштерді теңестіру әдісі болуы тиіс;

- аумақтық жоспарлау, жергілікті билік органдарының тәуелсіздігі және барлық деңгейлердегі басшылықта өз бюджеттерін әзірлеу мен қабылдауда нығайту.

Республика парламенті республиканың бюджеті тек облыстың қаржы ресурстарына қатысты емес деп санайды.

Сондықтан аумақтарды өзін-өзі қаржыландыру қағидасына көшіру бойынша аумақтық шоғырландырылған қаржы балансының рөлі артып келеді.

Бюджеттік процесті барлық деңгейлерде дербестендіру туралы шешім облыстардың және басқа аумақтық-әкімшілік субъектілердің қызмет нәтижелеріне, кірістерді тиісті аумақтарда тәуелділіктік құқықтарын жоспарлауды кеңейтудің маңызды қадамы болып табылады.

Қаржылық-бюджеттік жоспарлау мемлекеттің бірыңғай қаржылық саясатын жүзеге асыратын тұрақты ұзақ мерзімді стандарттар жүйесіне негізделуі керек. Қаржылық қатынастарды реттейтін экономикалық стандарттар:

- ұлттық, ұжымдық және жеке мүдделерді тарату қатынастарында оңтайлы тіркесім;
- олардың қарқынды өсу факторларының арқасында ақша қаражатын үнемдеуді ынталандыру;
- өндірісті дамытуға, әлеуметтік мұқтаждықтарды қанағаттандыруға және еңбек ұжымдарының материалдық ынталандыруға жұмсаған қаражат есебінен қаржыландыру.

Қаржылық жоспарлау мен болжауды жетілдірудің негізгі бағыттары жаһандық қаржы дағдарысы жағдайындағы экономикалық дамудың басымдықтары:

1) бюджеттік жоспарлау тиімділігін нығайту арқылы макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету және мемлекеттік бюджеттің теңгерімін қамтамасыз ету;

2) бюджеттік шығыстардың әлеуметтік-экономикалық дамудың басым бағыттарына шоғырлануы;

3) бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін арттыру және «бюджеттік тәуелділікті» азайту;

4) басым секторларда салықтық ынталандырудың тиімділігін арттыру арқылы жеке сектордағы инвестициялық қызметті ынталандыру үшін жағдай жасау арқылы салық жүйесінің экономикалық тиімділігін арттыру;

5) мемлекеттің мемлекеттік және сыртқы қарыздарын қауіпсіз деңгейде сақтау арқылы:

- мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын орталық уәкілетті мемлекеттік жоспарлаушы органның сыртқы қарыздарды, оның ішінде белгілі бір мөлшерде борыштық бағалы қағаздарды шығару арқылы міндетті түрде үйлестіруін және рұқсат алуын көздейтін норма құру;

- сыртқы қарызға тыйым салу мүмкіндігі, оның ішінде: борыштық бағалы қағаздарды шығару арқылы, мемлекеттік жоспарлау жөніндегі орталық уәкілетті орган бекітетін мемлекеттің бақылауындағы ұйымдарға;

- мүдделі мемлекеттік органдар арасында жеке тұлғалар контексіндегі квазимемлекеттік сектордың берешегі туралы ақпарат алмасу.

6) Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын тиімді пайдалану;

7) фискалдық орталықсыздандыру.

Осылайша, нарықтық ортада қаржылық жоспарлау сапалы деңгейде жүзеге асырылады және ғылыми әдістер, қазіргі заманғы техникалық құралдар, сенімді ақпараттық база және әлемдік тәжірибе бойынша осы процесті жүзеге асыруға

мүмкіндік беретін жаңа нысандар, әдістермен байытылған.

10.2 Мемлекеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру

Қазақстанда мемлекеттік жоспарлау жүйесі бар, онда Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспары, елдің кеңістіктік дамуының болжамдық схемасы, мемлекеттік бағдарламалар, даму бағдарламалары, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары әзірленіп, жүзеге асырылады, бақыланады, бағаланады және бақыланады.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесі тұжырымдамалар мен доктриналарды әзірлеуді көздейді.

Тұжырымдама - белгілі бір саланы, өнеркәсіпті, тиісті мемлекеттік саясатты негіздеуді көздейтін және осы саясаттың негізгі қағидаттары мен жалпы тәсілдерін қамтитын құжат. *Тұжырымдаманы* Президент, Үкімет немесе консультативтік-кеңесші орган мақұлдайды.

Доктрина - көзқарастар жүйесін, белгілі бір мәселе бойынша саяси принциптердің жиынтығын анықтайтын құжат. *Доктрина* Қазақстан Республикасы Президенті бекіткен немесе мақұлдаған.

Тұжырымдамалар мен доктриналар стратегиялық және саяси құжаттар, мемлекеттік жоспарлар мен заңдардың стратегиялық жоспарлары арқылы жүзеге асырылады.

Стратегиялық және бағдарламалық құжаттар - Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспары, еліміздің аумақтық-кеңістіктік дамуының болжамды схемасы, мемлекеттік бағдарламалар, аумақтақтық және стратегиялық басқару органдары жоспарларын әзірлеу бағдарламалары қажеттілігін және төменгі деңгейдегі бағдарламалық құжаттардың даму заңдылығын, деңгейде тұрған құжаттардың алынған кешенді жүйесін құрайды. Жоғарыда деңгейде тұратын құжаттарды әзірлеу, іске асыру, мониторинг, бағалау және бақылау төменгі деңгейдегі бағдарламалық құжаттардың негізінде жүзеге асырылуда.

Даму - бұл талдау, модельдеу, көруді қалыптастыру және басымдықты анықтау, мақсаттық көрсеткіштер, стратегиялық мақсаттар мен оларға қол жеткізу жолдары, стратегиялық және саяси құжаттарға ресурстарды қолдау, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары болып табылады.

Даму кезеңінде уәкілетті мемлекеттік жоспарлау органы мақұлдауға ұсынылатын стратегиялық және саяси құжаттардың жобаларын, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын қарайды.

Стратегиялық және саяси құжаттардың, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларының алдына қойылған мақсаттарға, мақсаттық көрсеткіштерге, нәтиже көрсеткіштеріне (аралық және қорытынды) қол жеткізу процесі жүзеге асырылады.

Стратегиялық және саяси құжаттарды, мемлекеттік органдардың стратегиялық мақсаттарын іске асыру кезінде мыналарды қамтамасыз ету қажет:

- ведомствоаралық ынтымақтастықта келісу;
- Ресурстардың аз шығындарымен көрсетілген нәтижелерге қол жеткізуді назарға алу;

- қаржылық, еңбек және басқа ресурстардың балансы.

Мониторинг дегеніміз мемлекеттік органдардың стратегиялық және бағдарламалық құжаттарын, стратегиялық жоспарларын жүзеге асыру туралы есептерді және басқа да ақпаратты жинау, жүйелеу, талдау және синтездеу.

Стратегиялық және саяси құжаттардың, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларының *мониторингінің мақсаты* оларды іске асыруды жетілдіру, күтілетін нәтижелердің дұрыс және қазіргі заманғы жетістіктерін қамтамасыз ету болып табылады.

Мемлекеттік органдардың стратегиялық және саяси құжаттарын, стратегиялық жоспарларын *бағалау* мемлекеттік органдардың саяси құжаттарын және стратегиялық жоспарларын жүзеге асыру тиімділігін анықтау болып табылады.

Құжаттарды *бағалау* есеп беру кезеңіндегі бағалау есептері, статистикалық ақпарат, аудит, үкіметтік емес ұйымдардың, академиялық институттардың, халықаралық сарапшылардың және басқа да сарапшылардың бағалауы негізінде жүзеге асырылады.

Бақылау дегеніміз мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарын орындаудың толықтығы мен уақтылығын, соның ішінде бұзушылықтарды анықтау, жою және алдын-алу мақсатында жоспарлы және жоспардан тыс тексерулер арқылы талдауды жүзеге асыру.

Мемлекеттік органдардың *стратегиялық және бағдарламалық құжаттарын*, стратегиялық жоспарларын бақылау мониторингтің немесе бағалаудың нәтижелерін ескере отырып жүзеге асырылады.

2017 жылғы 29 қарашада Қазақстан Республикасының Үкіметі қаржы жүйесін тұрақтылығын және мемлекеттік қаржыны тиімді пайдалануды көздейтін Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жоспарлау жүйесіне өзгерістер мен толықтыруларды бекітті.

10.3 Қазақстан дамуының қазіргі кезеңіндегі бюджеттік саясатты жетілдіру

Бюджет Қазақстан Республикасының қаржы жүйесінің ең серпінді құрылымдарының бірі, ұлттық экономиканың тиімді катализаторы, өндіріс процесінің негізгі құралдары мен мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық қызметін қамтамасыз ету үшін қажетті қаржы базасы болып табылады.

Қазіргі уақытта ел экономикасының қажеттіліктеріне байланысты елеулі проблемалар мен келіспеушіліктер ҚР бюджеттік жүйесінде қалады:

- шикізаттық емес және газ тапшылығы;
- бюджет шығыстарының құрылымы экономикалық дамуды ынталандыру үшін оңтайлы емес;
- шешімдердің қаржылық-экономикалық негіздемесінің төмен деңгейі;

- шығыстар бойынша жаңа міндеттемелерге көшу;
- бюджет шығыстарының жиі тиімсіздігі, күрделі үкіметаралық фискальдық қатынастар;
- салық заңнамасында үзінділердің тұрақты өзгеруі немесе жетілдіру және т.б.

Қазақстан Республикасының бюджет жүйесінің *тұрақтылығының негізгі көрсеткіші* - мемлекеттік бюджеттің атқарылу деңгейі. Бюджеттік жүйенің орнықтылығының екінші факторы - мемлекеттік шығындардың ұйымдастырылу деңгейі, *бюджет қаражатын тиімді пайдалану*. Белгілі болғандай, мемлекеттік шығындар мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік функцияларды қаржыландыруды қамтамасыз етеді. Олар халықтың материалдық және мәдени деңгейін айқындайтын экономика мен әлеуметтік саланы дамытудағы ең маңызды қажеттіліктерге жауап береді. Шығындар саясаты төмендегі басымдықтарды ескереді: мемлекеттік басқару функцияларын тиімді жүзеге асыру, әлеуметтік саланы дамыту, негізгі инфрақұрылымды дамыту.

Жаңа экономикалық саясат, елдегі тұрақты дамудың қатерлерін мемлекеттік саясаттың маңызды компоненттері болып табылатын бюджеттік бағдарламаларды қалыптастыру мен іске асыруға, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық дамуда қойылған міндеттерді іске асырудың құралы болып табылатын бюджеттік бағдарламаларды қалыптастыруға және іске асыруға қатысты көзқарасты өзгертуді талап етеді (39-сурет).

Жаңа бюджеттік саясат тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы: мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауына сәйкес әзірленген және мына бағыттарға бағытталған:

- мүмкіндіктері шектеулі және тапшылығын азайту шеңберінде бюджеттік ресурстарды пайдалану;
- мұқият және ойластырылған бюджет пен қаржылық процесті қамтамасыз ету;

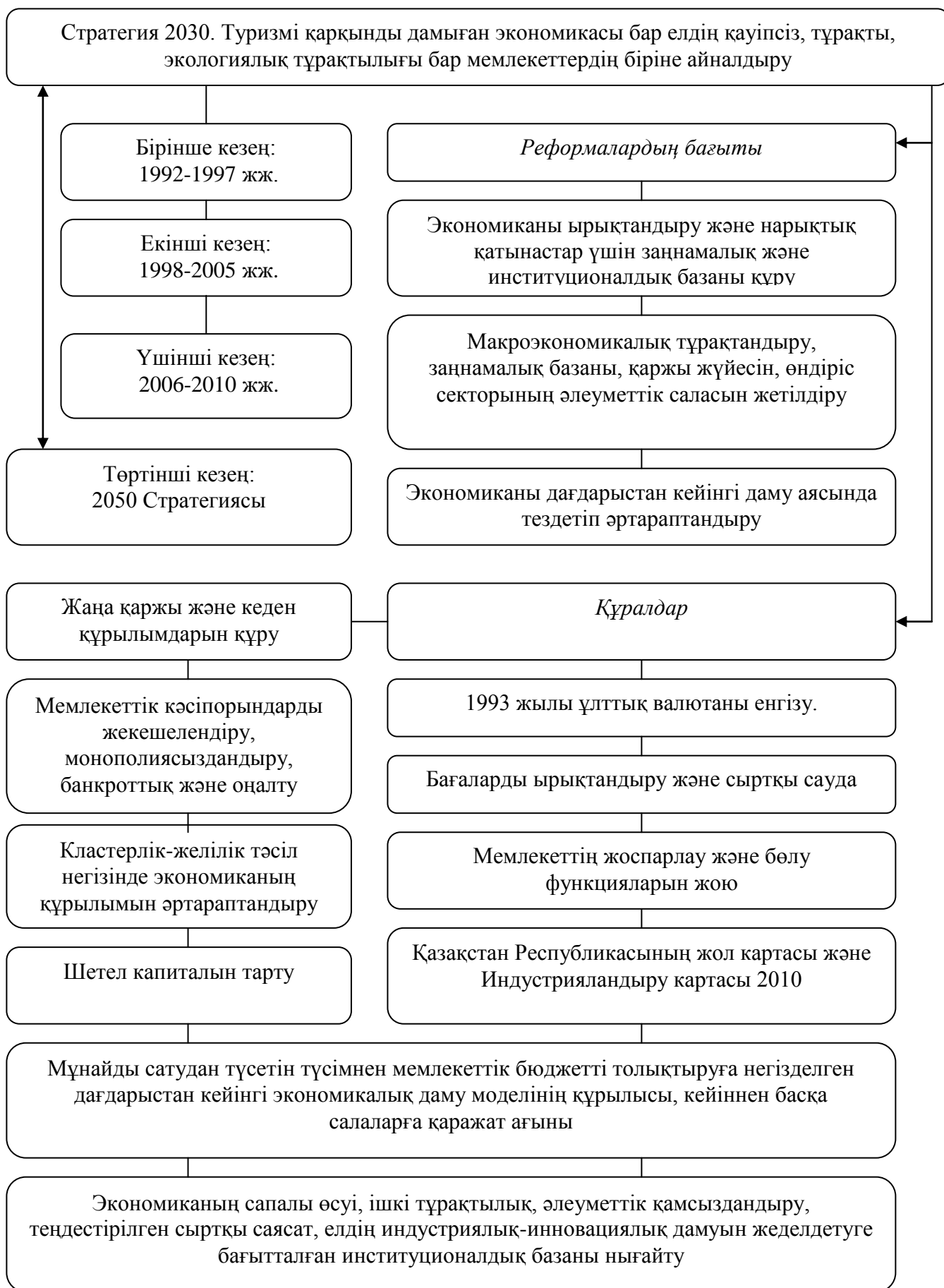
- Стратегиялық ұлттық жобаларда ұзақ мерзімді перспективада іріктеу жүйесін қолдану арқылы бюджет қаражатын және Ұлттық қордың ресурстарын инвестициялау.

Осы бағдарламалық құжатты іске асырудан күтілетін нәтижелер:

- Тұжырымдаманы қабылдау және іске асыру, мемлекеттік қаржының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, бюджет шығыстарының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді;
- экономикада жеке инвестициялардың көлемін ұлғайту;
- жергілікті атқарушы органдардың тиімділігін арттыру және тұрақты экономикалық өсу үшін қолайлы жағдайлар жасау.

Жаңа бюджеттік саясатқа негізгі көзқарастар:

- бюджеттік шығыстар шегінде бюджет шығыстарының көлемін анықтау;
- ең үлкен әлеуметтік-экономикалық тиімділікті қамтамасыз ететін бюджет қаражатын тиімді бөлу;

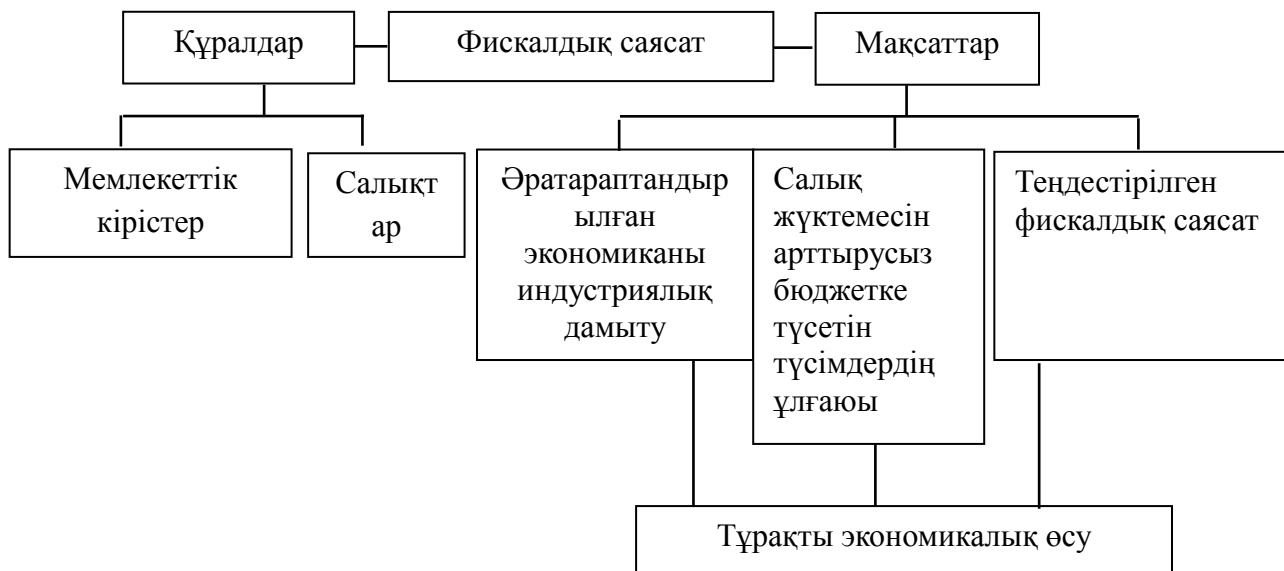
Сурет 39 - Бюджеттік саясатты жетілдірудің негізгі кезеңдері мен бағыттары

- бюджеттік саясаттың балансы (белсенді бюджеттік инвестициялық саясат пен контрциклды реттеудің үйлесуі)
- жеке сектордың бірлескен жауапкершілігін кеңейте отырып, бюджет мүмкіндіктері негізінде мемлекеттің міндеттемелерін кезең-кезеңімен арттыру;
- Бюджеттеу қағидаттарын қолдану арқылы нәтижелерге бағдарланған бюджеттік жоспарлау тиімділігін күшейту;
- жеке сектордағы инвестицияларды ынталандыру, оларды ауыстыру емес;
- міндеттемелерді көтеру үшін салық саясатының жеткіліктілігі;
- Ұлттық қорда қаржы ресурстарын жинақтауды жалғастыру;
- аймақтық даму мәселелерін шешуде жергілікті билік органдарының қаржылық тәуелсіздігін кеңейту және жауапкершілігін арттыру.

Бұл Тұжырымдама 2020 жылға дейінгі бюджеттік саясатты қалыптастыру мен бағыттаудың негізгі көзқарастарын, мемлекеттік қаржы саласындағы реформалардың толықтығын қамтамасыз етуге бағытталған көзқарастарды айқындайды. Тұжырымдама бюджеттік бағдарламаларды әзірлеу және енгізу сапасына баса назар аударады (Қосымша D).

Мемлекеттік салықтық басқару - мақсатты процесс, оның мақсаты салық салу мен салық салу жүйесіне әсер ету арқылы белгілі бір уақыт кезеңінде қол жеткізілетін экономиканың нақты сандық және сапалық жағдайы.

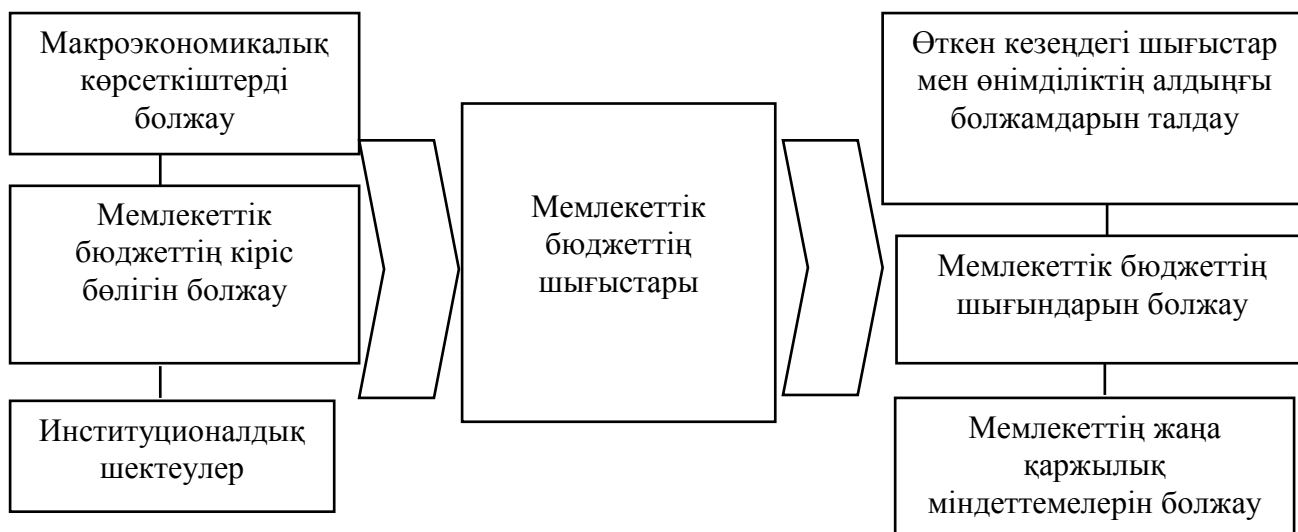
Салық механизмінің барлық компоненттері - жоспарлау, реттеу және бақылау - салықтық басқарудың ұтымды жүйесін ұйымдастыруға мүмкіндік беретін мемлекеттік, басқару, ғылыми құрылымдардағы және т.б. кәсіпқой мамандарды басқарудың негізі. Салық механизмі тиісті кезеңде мемлекеттің салық-бюджет саясатымен анықталады (40-сурет)

Сурет 40 - Мемлекеттік реттеушінің негізі ретінде Қазақстан Республикасының салық-бюджет саясатының мазмұны

Салықтық басқарудың тұрақтылығындағы маңызды факторлардың бірі

салық салудың оңтайлы теңгерімін қамтамасыз ету болып табылады. Салықтық түсімдер Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің кіріс бөлігінің айтарлықтай үлесін құрайды. Қазақстан Республикасындағы бюджеттік шығыстардың орта мерзімді саясаты 41-суретте келтірілген.

Сурет 41 - Қазақстан Республикасындағы бюджет шығындарының орташа мерзімді саясаты

Ел экономикасының қазіргі даму жағдайында бюджетті дамыту бағдарламалары аймақтық дамудың негіздерін ескереді. Өңірлік даму бағдарламасы әзірленіп, жүзеге асырылуда.

Қазақстан Республикасы бюджет жүйесін *институционалдык дамыту*. бюджет белгілі бір капитал кең ауқымды әлеуметтік-экономикалық қажеттілігін қанағаттандыру үшін оның кеңінен пайдалануға нәтижесінде, міндетті қатынастардың жүйесі болып табылады.

Бұл бағдарламалық-мақсатты бюджеттік жоспарлау институтын дамытуға негізделген. Бұл критерийлер өзара, мемлекеттің әлемдік мақсаты жана қаржы институттарының бейімдеу ұзақ мерзімді перспективада фискалдык тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. ұзақ мерзімді перспективада негізі тиісті көрсеткіштерінің (индексі төмендеуі, индексінің сақтау және өсу индексі) шығыс саясатының динамикасын өзгермейтіндігін көздейді шығыстарын жоспарлау инерциялық әдісі, негізінде қалыптастыруға тиісті шығындарды болжау негізінде, стратегиялық бюджеттік жоспарлау негізделуі тиіс.

Ұзақ мерзімді жоспарлау нормативтік құқықтық актілерде бекітілген нормативтерді ескере отырып, сондай-ақ мақсатты көрсеткіштерге бағдарланған мақсатты әдісті қанағаттандыруға негізделуі тиіс.

Бұл тәсілдер бюджет шығындарын ұзақ мерзімді болжаудың әдіснамалық әдісін анықтауы керек. Ұзақ мерзімді бюджеттік жоспар дайындау кезінде бюджеттік түзетулер қысқа мерзімді және орта мерзімді даму көрсеткіштерін ескеруі керек.

Көптеген елдерде тиімді қаржы институты ретінде ұзақ мерзімді бюджетті жоспарлау жүзеге асырылуда.

Сонымен қатар, қысқа мерзімді және орта мерзімді жоспарлауды жүзеге асыратын елдер де бар. Мысалы, АҚШ, Австралия, Ұлыбритания, Жаңа Зеландия, Канада сияқты елдер ұзақ мерзімді жоспарлауды енгізді. Бірақ жоспарлаудың кең спектрі АҚШ федералды бюджетіне 75 жылға дейін жоспарлауды жоспарлап отыр ұзақ мерзімді жоспарлау басым міндеттерді тұжырымдауға мүмкіндік береді, оларды іске асыру үшін қажетті ресурстар мен осы ресурстардың ықтимал көздерін бағалау қажет.

Осылайша, ұзақ мерзімді жоспарлау инерциалды тәсілден алыстауға мүмкіндік береді, ал бөлу өткен жылдардағы үрдісті индекстеу негізінде бөлінеді.

Мемлекеттік бюджет саясатының оны дамытудың қазіргі кезеңіндегі маңызды нұсқаулары:

- мемлекеттік бюджеттің шығыс міндеттемелерінің олардың қаржылық қамтамасыз ету көздерімен тұрақты, оңтайлы және экономикалық негізделген сәйкестігіне қол жеткізу;

- мемлекеттік бюджеттің мұнай мен газдан түсетін кірістерге тәуелділігін төмендету;

- мемлекеттік бюджеттің кіріс базасын ұлғайту және оларды жұмылдыру жолдарын анықтау бойынша жүйені жетілдіру.

Ұзақ мерзімді қаржылық жоспарлаудың белгілеріне мыналар жатады:

- мемлекеттік борыштың ұлғаюы және бюджет циклына арналған шоғырландыру шараларын қолданбай мемлекеттік бюджеттің тұрақтылығын қамтамасыз ету;

- бюджет саясатының болжамдылығын қамтамасыз ететін ұзақ мерзімді бюджеттік параметрлер шеңберінде мемлекеттік бюджетті қалыптастыру;

- мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруға жұмсалатын бюджеттік шығыстардың барынша жоғары деңгейіне сәйкес мемлекеттің шығыстарын қалыптастыру.

Бюджет заңнамасы әр түрлі деңгейдегі бюджеттер арасында бюджеттік қаржы бөлу мәселелері қатынастарын реттейтін нормативтік құқықтық жиынтығын біріктіреді, олардың шығындар, сондай-ақ бюджеттерді қалыптастыру және орындау тәртібін, қаржы бақылау, бюджеттен тыс қорларын қалыптастыру және бюджет заңнамасын бұзғаны үшін жауапты белгілеу әрекет етеді. Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің 65-бап бюджет шығыстарының барлық деңгейдегі қалыптастыру ең төменгі мемлекеттік әлеуметтік стандарттар, ең төменгі бюджет қауіпсіздікті есептеу үшін мемлекеттік қызмет көрсету үшін қаржы шығындары мен жалпы әдістемелік негіздерін стандарттарына негізделген деп белгіленген.

Бюджеттік процесті реформалаудың негізгі бағыты бюджеттік ресурстарды бөлудің тікелей байланысы мен мемлекеттік саясаттың белгіленген басымдықтарына сәйкес оларды пайдаланудың нақты немесе жоспарланған нәтижелерінің арасындағы тікелей байланыстарды қамтамасыз ететін басым бағдарлы мақсатты бюджеттік жоспарлау әдістеріне көшу болып

табылады.

Бюджеттік саясаттың негізгі бағыттарының бірі - мемлекеттің бюджеттік стратегиясы, оның мақсаты Қазақстан Республикасының әртүрлі субъектілеріне тиімді түрде бөлінуі тиіс қаржы ресурстарын бөлудің барынша тиімділігін қамтамасыз ету үшін барынша қолайлы жағдайлар жасау және теңгерімді бюджетті қалыптастыру үшін инновациялық және инвестициялық стратегияның стратегиялық бағыттарын қабылдау болып табылады. салық-бюджет саясатының жүйелі және ұзақ мерзімді тұрақтылығы.

Бұл мақсат бюджет туралы заңға сәйкес жүзеге асырылады, бұл Қазақстан Республикасының бюджет шығындарының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Салық-бюджет саясатының міндеттері орта және ұзақ мерзімді перспективада бюджеттік жүйенің баланстық және тұрақтылығын қамтамасыз ететін жағдайларды анықтау: бюджеттік жүйені болжау; бюджеттік тәуекелдердің максималды төмендеуі; ҚР субъектілерінің бюджетінің балансын сақтау. Бұл міндеттерді ұзақмерзімді фискалдық тұрақтылықты қамтамасыз ету кезінде ішкі және сыртқы тәуекелдерді бейтараптандыру арқылы шешуге болады.

Бюджет тұрақтылығының деңгейін анықтау және бюджет жүйесіне қауіпті қатерлерді болдырмау мақсатында ішкі және сыртқы тәуекелдерді есепке алу және олардың тұрақтылығы мен ашықтығын ескере отырып, бюджет стратегиясын іске асыру бағытындағы мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалау қажет. Осы мақсатқа жету үшін бағдарламаны тексеру және бағдарламаларды бағалау мақсаттарына байланысты мақсатты бағдарламаның тиімділігін аралық бағалауды енгізу қажет.

Ұзақ мерзімді мақсатты бағдарламалардың тиімділігі бағдарлама мақсаттарына жетуге бағытталған міндеттер мен іс-шаралардың орындалуын көрсетеді. Жетістікке жету - бұл мақсаттармен нақты нәтиже. Бағдарламаның нақты мақсаттары мен міндеттері - бұл бағалаудың осы түрін жүзеге асырудың алғышарты болып табылады, оған келесі кезеңдер кіреді: алдын ала бағалау, аралық бағалау және жалпы және нақты көрсеткіштерге негізделген қорытынды бағалау (нәтиже шарасы, жеке көрсеткіш).

Бағдарлама тиімділігінің сапалық және сандық көрсеткіштері бағдарламаны іске асыру барысында мақсаттар мен жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу деңгейін бақылауға (диагностикалауға) мүмкіндік береді. Мақсатты бағдарламаларды диагностикалау сапалы (уақытылы ашық және тиісті ақпарат) және сандық (қазынашылық органдар арқылы бюджеттің кассалық орындалуы) негізгі көрсеткіштердің негізінде жүзеге асыру барысы туралы толық ақпарат беруі тиіс.

Мемлекеттік бағдарламасының міндеттері бағдарламаның жарамдылығын және есеп ашықтығын арттыруға мүмкіндік береді, бюджет процесінің әдістемелік бақылау, қаржы жылы және жоспарлы кезеңдегі қаржылық ресурстарды тиімді пайдалану арқылы оны жүзеге асыру сапасы болып табылады. Қазіргі уақытта қолданыстағы бағалау халықаралық стандарттарға сілтеме бюджеттік есептілікті ашықтығын арттыру, бюджеттік

іске асыру кассалық қызмет көрсету, жаңа ақпараттық ресурстарды енгізу, тұрақты бағдарламалар үшін қорларын қалыптастыруды жетілдіру, нормативтік жетілдіру толықтырылуы тиіс.

Осыған сүйене отырып, бағдарламаны тұрақтылық, тиімділік және айқындылық көрсеткіштері арқылы бағалау қажет, бұл әр жоспарланған кезеңге арналған бағдарламаларды диагностикалау алгоритмін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл бағалау шығыстар туралы міндеттемелерді іске асыру, Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің орындалуы туралы есеп берудегі бұзушылықтардың саны мен бағдарламаны іске асыруға арналған мемлекеттік бюджеттен тыс қорлар сияқты көрсеткіштерге бағытталуы тиіс.

2017 жылғы тамызда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне бюджет заңнамасын жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасы Ұлттық қордың қаражатын қалыптастыру және пайдаланудың жаңа тұжырымдамасын ескере отырып әзірленді. Заң жобасы бюджет заңнамасына алты негізгі бағыт бойынша түзетулер енгізуді ұсынады.

1 Бюджеттік бағдарламалардың орындалуын жеңілдету үшін оларды үйлестірудің белгілі бір кезеңдерін болдырмау ұсынылады. Бұл әр кезеңде бюджеттік бағдарламаларды үйлестіруді орташа есеппен 10 күнге қысқартады. Нәтижесінде орталық және жергілікті деңгейде 1500-ден астам құжаттар қысқартылады.

2 Орталық мемлекеттік органдардың әкімшілік шығындары, ол бюджеттік өтінімін дайындауды жеңілдетеді деп Қаржы министрлігі айқындалатын болады жалпы лимитін, жоспарлауға ынталандырылады, оны қарау уақыты мен ұсынылған құжаттама көлемін азайтады. Сондай-ақ, Мемлекет басшысының тапсырмаларын жүзеге асыру мақсатында бюджеттік бағдарламаларды іске асыру саласындағы әкімшілерінің тәуелсіздік кеңейту бөлігі ретінде бюджеттік бағдарламалар мен игерілмеген ресурстар тиімсіз орындау үшін емес, 10% -дан аспайтын бюджеттік нақтылау жоқ бюджеттік бағдарламалар арасында қаражатты қайта бөлу мүмкіндігі қамтамасыз ұсынды. Ол сондай-ақ, жалпы трансферттер аясында қаржыландыру ең төменгі сомасы жергілікті атқарушы органдардың қайта бөлуді ұсынды; Бюджеттік бағдарлама шеңберінде жоспарлы дамуына ағымдағы кіші жинақ қайта. Сонымен қатар, ол тоқсанына бір рет мемлекеттік органның 1 бастамасы бойынша бюджеттік бағдарлама шеңберінде қаражатты қайта бөлу туралы шектеулерді алып тастады. Осының бәрі көп сапалы жыл ішінде қаражат жұтып мүмкіндік береді.

3 Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобаларды жоспарлау жеңілдету мақсатында жобаның тұжырымдамасын 7 айдан 3 айға дейін МЖӘ жобаларын дайындау уақытын қысқартуға мүмкіндік береді, МЖӘ келісім-шарт сараптама жою арқылы 3 қадамдық бүкіл процесін азайту үшін рәсімдерді ұсынды. Нәтижесінде, МЖӘ процедуралары қысқа және бизнес үшін неғұрлым қол жетімді болып табылады.

Ұлттық қорды қалыптастыру және пайдаланудың жаңа тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде шикізаттық емес тапшылықты айқындау ХВҚ-ның әдіснамасына сәйкес оның республикалық бюджет туралы заңда бекітілген

деңгейімен келісіледі. Бұл негізгі фискалдық саясат көрсеткіштерінің бірі ретінде осы параметр рөлін арттыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, Үкімет бекіткен жеке тәртіп арқылы сыртқы және ішкі сектор несиелер үлесін арттыру мониторинг пен бақылауды қамтамасыз етеді.

Жарғы капиталының ұлғаюы үшін мемлекеттік секторға бөлінетін қаражаттың тиімділігін арттыру мақсатында бюджет кодексіне шоттардағы қалдықтарды қолдану мүмкіндігі ұсынылады. Бұдан басқа, келешекте шоттардағы қалдықтардың жиналуын болдырмау үшін қаржы-экономикалық негіздемеде анықталған бюджеттік инвестицияларды жүзеге асыру шарттарына сәйкес жарғылық капиталдарды толығымен толықтыру үшін қаражат бөлу ұсынылады.

Айыппұлдарды, санкцияларды және айыппұлдарды болжауға тыйым салу туралы ереже; бюджеттік инвестициялық жобаларды қазыналық қолдау; болжамды шоғырландырылған қаржылық есептілікті енгізу; Қаржы министрлігінің бюджеттік процестегі интеграторды енгізу.

Жалпы, ұсынылған түзетулер бюджет қаражатын экономикаға тезірек жеткізуге, ассимиляциялау көлемін азайтуға, МЖӘ жобаларының санын көбейтуге, сондай-ақ мемлекеттік органдардың үлкен тәуелсіздікке деген жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді.

10.4 Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлауды жетілдірудің негізгі бағыттары

Қаражат бюджетін қалыптастырудағы негізгі міндет - бұл жобаны жүзеге асыру кезінде қаражаттың түсуі мен жұмсалыу уақытын, демек, ұйымның болашақтағы өтімділігін тексеру.

Ақшалай шығыстар мен түсімдердің қозғалысы теңгерімін оны, әсіресе бюджет саласы кәсіпорындарында, меншікті қаражаттары ретінде де, бюджеттік несиелерді де қолдана алатын жобаларды әзірлеу кезінде мұқият зерделеуді талап етеді.

Барлық кірістер мен шығыстар уақыт бойынша, сондай-ақ алу және пайдалану шарттарымен байланысты болуы керек.

Бюджеттік ұйымдарда ақшаның түсуі мен ағынын есептеуге негізделген тікелей әдісті пайдалану ұсынылады, осылайша, кәсіпорынның негізгі қызмет түрлері, инвестициялар, қаржы салалары бойынша қалдықтар жасалады.

Болжаудың дамуындағы қызметтің бағыттарын анықтау ақша ағындарын басқару тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Осы көрсеткіштердің әрқайсысы, қажет болған жағдайда, егжей-тегжейлі қарастырылуы мүмкін, немесе, керісінше, кеңейтіледі.

Сондай-ақ ақшалай қаражаттардың түсімдері мен ағымдарының нақты салмағын және олардың динамикасын бағалауды да ескеру қажет. Қаржылық жоспардың соңғы құжаты - болжамды баланс. Қарастырылып жатқан ұйымда баланста бюджет жасалмаған.

Болжау элементтердің өзара байланысы, сондай-ақ *ықтимал болашақ жағдайларды* есепке ала отырып, кірістердің, шығындардың, активтердің,

міндеттемелердің жеке элементтерінің мұқият талдауына және олардың болашақ шамаларын қасақана бағалауға негізделген. Болжаудың барынша мұқият болуын талап етеді.

Бұдан басқа, жеке элементтердің «тұрақтылығын» болашақта қайталану ықтималдығы арқылы бағалау қажет. Бұл қайталанбайтын факторлар мен төтенше баптарды талдау үшін маңызды.

Болжалды балансты құрастыру үшін, деректерді бағаланған шығындар сметасынан, сондай-ақ ақша қозғалысы туралы есептерден пайдалану қажет. Мүмкін, коммерциялық ұйымдардың баланстарына ұқсас, кәсіпорынның негізгі құралдарының қалдық құнынан (бастапқы шығындар амортизацияны азайту) активтерінде көрінуі мүмкін.

Сонымен қатар, егер қажет болса, сіз әрбір *баптың толық бөліктемесі бар ұқсас тепе-теңдікті жасай* аласыз.

Сондай-ақ, мақалалардағы *салыстырмалы өзгерістерді* бірнеше кезеңге (динамикаға) жоспарланған көрсеткіштермен салыстырғанда, жалпы теңгерімдегі валютадағы әрбір баптың салмағын анықтау қажет. Бұдан басқа, бюджеттік және бюджеттен тыс қорлардың тиісті арақатынасын есептеу қажет.

Баланстың көлденең және тік анализі ұйымның төлем қабілеттілігінің және өтімділік балансының дұрыс көрсеткіштерін есептеуге мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылған барлық есептер мен есептер кәсіпорынның қаржы жоспарына жатады, ол жыл сайын есепті кезеңнің басталуына дейін қызметтің оң және теріс аспектілерін белгілеуі тиіс және жағымсыз жағын азайту үшін барлығын жасайды.

Жоғарыда аталған барлық қаржылық құжаттар да кумулятивті болуы мүмкін. (мысалы, жылдың басынан бастап).

Бұдан басқа, жоспардың орындалуын салыстырмалы (пайыздық) да, абсолютті түрде де уақытында салыстыруға болады. Бұл жоспардың орындалуын бақылауға, ауытқулар мен олардың себептерін анықтауға, тиісті шешімдер мен шараларды қабылдауға мүмкіндік береді.

Дайындалған барлық есептер негізінде графикалық есептер көп көріну үшін де жасалуы мүмкін. Қаржылық жоспарлаудың барлық кезеңдерінде кәсіпорынның жай-күйі туралы шынайы және шынайы ақпаратты, сондай-ақ оның ағымдағы қызметін пайдалану маңызды болып табылады.

Бұдан басқа, жоспарланған көрсеткіштер инфляцияны, нормативтерді, нормаларды, тарифтерді, салықтарды, міндетті төлемдерді ескере отырып есептелуі тиіс.

Қаржылық жоспарлардың бірнеше нұсқасын жасауға болады, одан кейін ол ең оңтайлы болып табылады.

Мұндай ұсынылатын қаржылық жоспарлау кәсіпорында (меншік түріне қарамастан және өндірісті ұйымдастыру) оның экономикалық және әлеуметтік дамуының маңызды бөлігі болады, өйткені ол нақты және жоспарлы көрсеткіштерге негізделеді, оның элементтерін өзара үйлестіруді қамтамасыз етеді, сондай-ақ материалдық, еңбек және қаржы ресурстарын қалыптастыру мен пайдалануды бақылауды ұйымдастырады, ұйымды одан әрі дамыту үшін қаражат жұмылдыруға және дұрыс бағытталуына ықпал етеді.

Мұның бәрі:

- кәсіпорынның ағымдағы қызметі үшін қаржы ресурстарын қамтамасыз ету;
- капиталды тиімді инвестициялау жолдарын анықтау, оны ұтымды пайдалану дәрежесін бағалау;
- қаржылық жағдайы, төлем қабілеттілігі және кредит қабілеттілігін бақылау.

Бақылау сұрақтары:

1. Қазіргі жағдайда қаржылық жоспарлау мен болжауды жетілдірудің негізгі бағыттары.
2. Индикативтік жоспарлаудың қандай мүмкіндіктері бар?
3. Мемлекеттің бірыңғай қаржылық саясатын іске асыруды қамтамасыз ететін стандарттарды атаңыз.
4. Әлемдік қаржы дағдарысы жағдайында экономикалық даму басымдықтарын есепке ала отырып, қаржылық жоспарлау мен болжауды жетілдірудің негізгі бағыттары қандай?
5. Қазақстан Республикасының бюджет жүйесінің тұрақтылығының қандай факторлары бар?
6. Бюджеттік саясатты жетілдірудің негізгі қадамдары мен бағыттары қандай?
7. «Жаңа бюджеттік саясат тұжырымдамасында» анықталған жаңа бюджет саясатының негізгі тәсілдері.
Бюджеттік саясатты жетілдірудің негізгі бағыттары.
9. Мемлекеттік реттеушінің негізі ретінде фискалдық саясаттың мәні неде?
10. Қазақстан Республикасындағы бюджет шығыстарының орта мерзімді саясатының құрамдас бөлігі.
11. Мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігі сандық және сапалық көрсеткіштері қандай?
12. Қазақстанның қазіргі жағдайында кәсіпорында қаржылық жоспарлауды жетілдірудің негізгі бағыттары қандай?

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының 21.12.2001ж Конституциясы (10.03.2017ж. ҚР Заңымен өзгертулер мен толықтыруларымен - № 51-VI)
- 2 «Методическая инструкция по проведению оценки стратегических и программных документов, включающих форму и порядок составления отчета по оценке», утвержденная Приказом Министра национальной экономики. – 22.10.2014 г. - №56
- 3 «Правила проведения оценки государственных программ, стратегических планов центральных государственных органов, программ развития территорий и стратегических планов исполнительных органов, финансируемых из местного бюджета», утвержденные Постановлением Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета. - 01.07.2010 г. № 17-к
- 4 ҚР Президентінің Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының Стратегиялық даму жоспарын, Елді аумақтық-кеңістікте дамытудың болжамды схемасын, мемлекеттік бағдарламаларды, аумақтарды дамыту бағдарламаларын, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын әзірлеу, іске асыру, мониторинг, бағалау және бақылау жүргізу ережелері». 04.03.2010 ж. - № 931
- 5 Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы, ҚР Үкіметімен 29.08.2014 ж. бекітілген №954
- 6 ҚР Бюджет кодексі №95-IV 04.12.2008 ж. (07.04.2016 ж. өзгертулермен)
- 7 Об утверждении Правил рассмотрения и отбора целевых трансфертов на развитие. - Приказ Министра финансов РК от 25.02.2015 г. №126
- 8 Қазақстан Республикасының жаңа бюджет саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы. - ҚР Президентінің 26.06.2013 ж. № 590 Жарлығы
- 9 Об утверждении Правил распределения распределяемой бюджетной программы по базовому финансированию субъектов научной и (или) научно-технической деятельности от 29.01.2016 г. № 99
- 10 Н. Назарбаев "Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам Ұлт жоспары". – Астана. – 2015. – 6 мамыр
- 11 Царев В.В. Внутрифирменное финансовое планирование – СПб.: Питер. – 2002. – 411с.
- 12 Планирование на предприятии: Учебник / А.И. Ильин. – Минск: Новое знание. – 2001. – 397с.
- 13 Басовский Л.Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. – М.: ИНФРА-М. – 2004. – 219с.
- 14 Стратегическое планирование / под ред. Э.А. Уткина. – М.:ЭКСМОС. – 1998. – 369с.
- 15 Красова О.С. Бюджетирование и контроль затрат на предприятии: практ. Пособие. – 2-е изд. – М.: Омега-Л. – 2007. – 677с.

- 16 Бочаров В.В. Финансовый анализ. Краткий курс. – СПб: Питер. – 2010. – 232 с.
- 17 Жилкина А.Н. Финансовое планирование на предприятии. – М.: ООО Фирма «Благовест-В». – 2004. – 248 с.
- 18 Абрютина М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. – М.: Дело и Сервис. – 2010. – 256 с.
- 19 Ковалев В.В. Курс финансового менеджмента: учебник. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект. – 2008. – 448 с.
- 20 Зелль А. Бизнес- план: инвестиции и финансирование, планирование и оценка проектов. – М.: Издательство «Ось-89». – 2002. – 589с.
- 21 Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы: учебно-методическое пособие. – М.: ИНФРА-М. – 2011. – 176 с.
- 22 Горемыкин В.А., Богомолов А.Ю. Бизнес-план: Методика разработки. – М.: Издательство «Ось-89». – 2002. – 316с.
- 23 Артеменко В.Г. Финансовый анализ: учебное пособие. – М.: «ДиС», НГАЭиУ. – 2012. – 128 с.
- 24 Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? – М.: Финансы и статистика. – 2010. – 384 с.
- 25 Бланк И.А. Управление прибылью. – Киев: Эльга. – 2012. – 321 с.
- 26 Кадерова Н.Н. Корпоративные финансы. – Алматы: Экономика. – 2010. – 376 с.
- 27 Кириллова Л.Н. Виды прибыли в системе управления прибылью // Эксперт. – 2011. – №4. – С. 57-66
- 28 Добровольский Е., Карабанов Б., Боровков П., Глухов Е., Бреслав Е. Бюджетирование: шаг за шагом. – СПб.: Питер. – 2006. – 504с.
- 29 Хруцкий В.Е., Сизова Т.В., Гамаюнов В.В. Внутрифирменное бюджетирование: Настольная книга по постановке финансового планирования. – М.: Финансы и статистика. – 2007. – 799с.
- 30 Новая модель государственного планирования в Республике Казахстан / под ред. Ж.К. Бописевой. – Астана: АО «Институт экономических исследований». – 2010. – 150с.
- 31 Кучеренко А.И. Бюджетирование как метод финансового планирования деятельности организации // Справочник экономиста. – 2010. - № 3. – С. 17-22
- 32 Сагиндикова Е.Н., Ювица Н.В. Государственное стратегическое планирование и прогнозирование: учебное пособие.- Астана: ЕНУ им. Л. Гумилева. – 2013. – 320 с.
- 33 Абдильдина З.А. Система государственного планирования в Республике Казахстан: учебное пособие. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан. – 2010. – 167 с.
- 34 Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учебное пособие /Т.Н. Бабич, И.А. Козьева, Ю.В. Вертакова и др. – М.: НИЦ ИНФРА-М. – 2013. – <http://znanium.com>
- 35 Савчук В.П. Управление прибылью и бюджетирование. – 3-е изд. – М.: БИНОМ-Лаборатория знаний. – 2012. – <http://znanium.com>

36 Учет, анализ и бюджетирование денежных потоков: Учебное пособие / Т.П. Карпова, В.В. Карпова. – М.: Вузовский учебник: НИЦ Инфра-М. – 2013. – <http://znanium.com>

37 Мельников В.Д. Финансы. Учебник для вузов. – Алматы: ТОО «ЛЕМ». – 2013. – 600с.

38 Омирбаев С.М., Интыкбаева С.Ж., Адамбекова А.А., Парманова Р.С. Государственный бюджет. Учебник – [Электронный ресурс]. – Алматы: Дәуир. – 2011. – 632с. – ISBN: 978-601-222-061-2

39 Стратегический план Министерства финансов Республики Казахстан до 2020 года – www.minfin.kz

40 Основные направления бюджетной политики на 2015 г. и на плановый период 2016-2017 гг. // Информационно-правовая система «КонсультантПлюс» [Электронный ресурс]. – <http://www.consultant.ru>

41 Даленов Р.С. Рассмотрение применения метода начисления на стадии бюджетного планирования // Финансы. – 2016. - №1. – С. 7-8

42 Қазақстанның 2050 жылға дейінгі Даму стратегиясы. – www.akorda.kz

43 Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы, ҚР Үкіметінің 29.08.2014 ж. №954 қаулысымен бекітілген

44 Договор о бюджетной стабильности подписали 25 из 27 стран ЕС. – РИА Новости. <http://ria.ru/economy>

45 Бюджетный пакт: что это такое? – Euronews. – 2012. – <http://ru.euronews.com/2012/03/02/are-eu-s-new-budget-rulesgolden/>.

46 Додонов В.Ю. Угроза дестабилизации системы государственных финансов США: причины и направления // Казахстан спектр. – 2015. - № 4. – С.37-55

47 Управление в условиях неустойчивости финансово-экономической системы. Стратегия и инструменты. – М.: Изд-во МГУ. – 2011. – 224с. – ISBN 978-5-211-06212-2

48 Дорждеев А.В. Институциональные основы повышения эффективности бюджетных отношений при управлении региональным долгом. – М.: Анкил. – 2011. – 272 с. – ISBN978-5-86476-333-9

49 Институты и инструменты бюджетно-налогового и денежно-кредитного регулирования экономики: учеб. Пособие / М.С. Сурков, Н.В. Яремчук. – М.: Городец. – 2004. – 251с. – ISBN 5-9584-0061-4

50 Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по статистике. – www/stat.kz

51 Джакишева У.К. Налоговый аудит: порядок проведения и выявления ошибок при расчете с бюджетом // Вестник. Экономическая серия. – 2016. - № 5. – С.206-209

52 Ахметжанова С., Копешова К., Тусупбеков М. Методы обеспечения бюджетной устойчивости // Экономика и статистика. – 2013. - №4. – С. 4-8

53 Аймурзина Т., Асилова А. Современные тенденции налогово-бюджетной политики Казахстана // Вестник. Экономическая серия. – 2016. - № 5. – С.56-63

Кесте А1-Қаржылық жоспарлау принциптері және олардың мазмұны

Принциптер	Сипаттамасы
Орталықтандырылған және орталықтандырылмаған тәсілдердің үйлесімі	- екі бастаманың органикалық үйлесімін білдіреді: орталықтандырылған қаржылық жоспарлаудың қаржылық жоспарларды жасау кезінде шығармашылық жергілікті (төменгі) бастаманың барынша дамуымен. Орталықтандырылған қаржылық жоспарлау мемлекетке бірыңғай қаржылық саясатты жүргізуге, мемлекет ауқымында қаржы ресурстарын бөлуге және қайта бөлуге мақсатты басшылық жасауға мүмкіндік береді. Қаржылық жоспарлаудағы орталықсыздандыру өндірістік бірліктер мен жергілікті билік органдарының нақты жоспарларды құруда, орындауда, өндірістің өсу резервтерін іздеуде және оның нәтижелілігін арттыруда шығармашылық белсенділігін дамытуға ықпал етеді.
Бірлік	- бұл экономикалық және әлеуметтік жоспарлаумен қаржылық жоспарлаудың өзара байланысы мен өзара тәуелділігі; - бұл қаржылық жоспарлардың барлық түрлерінің тығыз өзара байланысы: жоғары тұрған ұйымдардың қаржылық жоспарларының көрсеткіштері ведомстволық бағынысты субъектілерді жоспарлы жобалауды қамтиды, ал мемлекеттік деңгейде жасалатын қаржылық жоспарлар (мемлекеттік бюджет) жергілікті басқару органдарының кәсіпорындары мен ұйымдарының қаржылық жоспарларының көрсеткіштеріне негізделеді.
Кешенділік	- жоспарлау объектісінің құрамдастарын (дамудың барлық бағыттарын) өзара байланыстыру мен келісуді қамтамасыз ету.
Икемділік	- жоспарларға және жоспарлы көрсеткіштерге әлеуметтік-экономикалық даму шарттары өзгерген кезде өзгерістер немесе түзетулер енгізілуі мүмкін дегенді білдіреді.
Үздіксіздік	- жоспарлаудың жылжымалы сипаты, ең алдымен, жоспарларды жүйелі түрде қайта қарау бөлігінде, жоспарлау кезеңін "жылжыта отырып", яғни жоспарлау кезеңдерін байланыстыруға, перспективалық және ағымдағы жоспарларды үйлестіруге қол жеткізіледі.
Сабақтастық	- өткен және ағымдағы кезеңдерді орындау нәтижелерін ескере отырып, алдыңғы кезеңде негізге алынған экономикалық саясаттың бағыттарын сақтай отырып жоспарлау.
Нұсқалық	- әртүрлі, соның ішінде қолайсыз жағдайларда орындауға арналған жоспардың бірнеше нұсқаларын негіздеу.
Итеративтік	- жасалған жоспарларды бірнеше рет пысықтауды және жоспарлау процесінің шығармашылық сипатын қарастырады.
Нақтылық	- мақсаттар мен міндеттер, жоспарлы көрсеткіштер индикаторлары мен басқа да жағдайлар көлемі мен орындалу мерзімі бойынша нақты, негізделген.
Сенімділік	- жоспар көрсеткіштерінің сенімділігі, оларды есептеудің шынайылығы.
Баламалылық	- жоспарлау процесінде нақты проблемалар мен бағалауларды көрсету және ұтымды дәлдікпен нақты болып жатқан процестер жоспарды жасау кезінде үлгілеуге тиіс.
Негізділігі	жоспарлау жоспар жобасына енгізу қажеттілігін айқындайтын нормативтік құқықтық актілер мен басқа да құжаттар негізінде жүзеге асырылады деп болжайды.

Б1 кестесі- Қазақстан Республикасының нарықтық шаруашылығында мемлекеттік жоспарлаудың қажеттілігін негіздейтін объективті мән-жайлар

Мемлекеттік жоспарлауды қажет ететін жағдайлар	Нарықтық экономикадағы жоспарлауға дәлелдер	Мемлекеттік жоспарлау факторлармен байланысты	Мемлекеттік араласу мәселелері
1	2	3	4
1. Еркін нарық механизмінің ұлттық экономиканың макроэкономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге, өндірістің циклдік ауытқуларын, жалпы кірісті, жұмыспен қамтуды және т. б. еңсеруге қабілетсіздігі.	1. Экономикалық даму үшін елдің тапшы ресурстарын оңтайлы пайдалану.	1. Жаһандық проблемалар (экология, ресурстардың сарқылуы), оларды жалпыұлттық ауқымда ұзақ мерзімді перспективалар шеңберінде ғана шешуге болады.	1. Басқарушылық шешімдерді қабылдау кезінде саяси уәждердің экономикалық мәндерден басым болуы.
2. Ұжымдық немесе қоғамдық тұтыну үлесін тұтынудың жалпы көлеміндегі жүйелі өсу, өйткені тауарлар мен қызметтерді ұжымдық тұтыну едәуір дәрежеде кәдімгі нарықтық тетікпен емес, мемлекетпен реттеледі, онда ол нарықтық емес тетіктердің көмегімен бөлінетін елдің жиынтық ресурстарының үлесі де ұлғаяды.	2. Тиімді объектілерге тапшы факторларды жіберу үшін инвестициялық жобаларда ресурстық шектеулерді жеңілдету.	2. Нарық Макроэкономикалық тепе-теңдікті қамтамасыз ете алмайды.	2. Қоғам ресурстарын ұтымсыз бөлу экономиканың жедел өсуіне ықпал етпейді, керісінше, ол оның дамуын тежейді.
3. Адам қызметінің және тұтынушысының қоршаған ортаға әсері кеңейтіледі, экономикалық қызметтің теріс «сыртқы әсерлері» бар.	3. Экономиканың терең құрылымдық өзгерістерін жеңу.	3. Жоспарлаусыз қоғам ауқымында экономиканың тиімділігін арттыру мүмкін емес.	3. Мемлекеттік реттеу саласындағы біліксіздік сыбайлас жемқорлықты тудырады.

Б Қосымшасының жалғасы

1	2	3	4
<p>4. Кеңейту және интеграциялық процестер нәтижесінде шаруашылық жүргізуші субъектілер мен экономиканың тұтас секторларының бір-бірімен өзара іс-қимыл жасаудың неғұрлым күрделі және өте маңызды нысандарының пайда болуы.</p>	<p>4. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешу.</p>	<p>4. Мемлекеттің көмегі арқылы тиімді реттелуі мүмкін мемлекеттік тұтынудың үлесі объективті өседі.</p>	<p>4. "Көрсету" жобаларына жиі қолайлы болу.</p>
<p>5. Қазіргі заманның жаһандық проблемаларының шиеленісуі (азық-түлік, қайта өндірілмейтін табиғи ресурстардың сарқылуы, қоршаған орта жағдайының нашарлауы және т.б.) қоғамның, мемлекеттің ұзақ мерзімді даму проблемаларына деген барлық артып келе жатқан қызығушылығын туындатады..</p>		<p>5. Басқару функциясы ретінде жоспарлаудың болмауы анархияға тең.</p>	
<p>6. Жоспарлау саласындағы қызметті ынталандыратын төтенше жағдайлардың (соғыс, экономикалық дағдарыстар, табиғи апаттар және олардың зардаптарын жою қажеттігі) туындауы.</p>			

В1 кестесі - Стратегиялық жоспардың іс-шаралары, Денсаулық сақтауды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы, ТД және НББ

	Ағымдағы			Баламалы			Пікірлер
	Тиімділік индикаторлары	Іс-шаралар	Бағдарламалар	Тиімділік индикаторлары	Іс-шаралар	Бағдарламалар	
Стратегиялық жоспар (СЖ)							
3-бөлім Нысаналы индикаторлар мен іс-шаралар	59	84	-	-	-	-	Бағдарламалар ұйымдар деңгейіндегі іс-шаралармен бірге Есеп беретін менеджерлерді тағайындай отырып, ресурстардан және ЖО-дан тұратын НББ презентацияларында көрсетіледі.
7-бөлім Бағдарламалар бюджеттері	298	-	-	25	-	-	Бағдарлама бюджеттері жыл сайынғы жаңарту және БК мониторингі қажеттілігін жоя отырып, ДСМ БК-дан жойылады, өйткені БОР міндетті түрде жыл сайын қадағаланады және жаңартылады. ЭИ кейбір жағдайларда өте егжей-тегжейлі; оларды басқару мақсатында министрліктерде қалдыруға болады.
Денсаулық сақтауды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы	42						Жауапты министрліктер мен олардың ЭИ нақты анықтау үшін күшін жою немесе қайта қарау. Денсаулық сақтауды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы оның ағымдағы нысанында қандай мақсаттар қызмет ететіні анық емес, мысалы, министрліктер мен олардың ЭИ, нақты бюджеттік бағдарламалар есеп беру мақсатында жеке-жеке көрсетілмеген. Егер ол жүйелік құжат функциясын орындайтын болса, денсаулық сақтауды дамытудың мемлекеттік бағдарламасына арналған әрбір бағдарлама мен оның ресурстарын көрсететін бюджетпен кестені қосымша ретінде қосуға болады. Денсаулық сақтауды дамытудың мемлекеттік бағдарламасында ЭИ БОР сияқты болуы мүмкін.
Тиімділіктің негізгі индикаторлары	14	-	-	-	-	-	Тиімділіктің ағымдағы негізгі индикаторлары ол әсер етуі мүмкін ДСМ-нің нақты нәтижелерін көрсету және оларды БОР тұсаукесеріне қосу үшін өзгертіледі
Нәтижеге бағытталған бюджеттер				56	16	4	БОР бағдарламалары мен іс-шараларының саны ДСМ-нің ұйымдық құрылымына негізделген. ДСМ-ге байланысты неғұрлым маңызды нысаналы көрсеткіштер мен нәтижелерге бағытталуын сақтау үшін ұйым деңгейіндегі іс-шараға орта есеппен 4 ЭК немесе ЭК алдын ала болжанады. Бор емес, трансферттерді төлеуді білдіреді
Барлығы:	413	84	25	56	16	4	Әр түрлі қолданыстағы құжаттарда ЖК-ны қайталау.

Г1 кестесі - Жаңа бюджет саясаты Тұжырымдамасының негізгі мазмұны

Тұжырымдаманың мақсаты мен міндеттері	Тұжырымдаманы іске асыру кезеңдері	
	2014-2017 жылдар	2018-2020 жылдар
<i>Мақсат</i> - бюджет саясатын қалыптастыру мен іске асырудың негізгі тұжырымдамалық тәсілдерін айқындау	мемлекеттік қаржының теңгерімділігін және бюджеттік тиімділікті қамтамасыз ету үшін негіздерді қалыптастыру	- мемлекеттік қаржының тұрақтылығын нығайту
Орта және ұзақ мерзімді кезеңге арналған даму басымдықтарын ескере отырып, бюджет саясатының мақсаты мемлекеттік қаржының теңгерімділігін және әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақтылығын қамтамасыз ету болады	<ul style="list-style-type: none"> - мемлекеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру және нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді іс жүзінде қолдануды кеңейту; - бюджеттік міндеттемелерді түгендеу және оларды оңтайландыру бойынша шаралар қабылдау; - жеке сектордың ортақ жауапкершілігін енгізу; - жеке мемлекеттік функцияларды бизнес-ортаға беру; - бюджеттік инвестициялар бойынша тәсілдерді реформалау; - МЖӘ жаңа тетіктерін енгізу; - салық салу саясатын өзгерту; - мемлекеттік борыш пен квазимемлекеттік сектордың борышына мониторинг және бақылау жүйесін енгізу; - бюджетаралық қатынастарды реформалау; - мемлекеттік аудит негіздерін енгізу. 	<ul style="list-style-type: none"> - жеке сектордың ортақ жауапкершілігін кеңейту және бюджеттік міндеттемелерді тұрақтандыру; - жеке сектордың инвестициялық белсенділігінің өсуі; - бюджетке түсетін жүктемені төмендетуге ықпал ететін МЖӘ кеңейтумен; - ағымдағы шығыстарды мұнай емес кірістер есебінен қаржыландырумен; - жергілікті атқарушы органдар жұмысының тиімділігін арттыру; - мемлекеттік аудиттің толыққанды жұмыс істеуі
<i>Міндеттер:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - макроэкономикалық тұрақтылықты және мемлекеттік бюджеттің теңгерімділігін қамтамасыз ету; - бюджеттік шығыстарды әлеуметтік-экономикалық дамудың басым бағыттарына шоғырландыру; - бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін арттыру және бюджеттік масылдықты қысқарту; - салық жүйесінің экономикалық қайтарымын арттыру; - елдің мемлекеттік, квазимемлекеттік және сыртқы борышын қауіпсіз деңгейде ұстау; - Ұлттық қор қаражатын тиімді пайдалану; - фискалдық орталықсыздандыру. 	
Жаңа бюджет саясатының негізгі принциптері	<ul style="list-style-type: none"> - бюджеттің кіріс және шығыс бөлігінің шынайылығы; - бөлінетін бюджет қаражатының нәтижелілігі мен тиімділігі; - мемлекеттік шығындар мен міндеттемелерді ұлғайтудың негізділігі; - мемлекеттік бюджетке түсімдерді есепке алудың толықтығы; - бюджет қаражатын бөлу жүйелілігі; - мемлекеттік қолдаудың атаулылығы; - бюджет қаражатын пайдаланғаны үшін жауапкершілікті арттыру; - қаражатты жұмсаудағы ұқыптылық. 	

Шартты белгілер мен қысқартулар тізбесі

ӘББ	- әкімшілік-бюджеттік басқару
АҚҚБ	- ақша қаражатының қозғалысы бюджеті
КШБ	- кірістер мен шығыстар бюджеті
НББ	- нәтижеге бағытталған бюджеттеу
ЖІӨ	- жалпы ішкі өнім
МЖМӘ	- мемлекеттік-жеке меншік әріптестік
МҮ	- Мәдениет үйі
БЖК	- Бизнесің жол картасы
ЖТС	- жеке табыс салығы
ТКШ	- тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық
ЕҚ	- Еуропалық Қоғамдастық
ССӨМ	- Сыртқы сауда және өнеркәсіп министрлігі (Жапония)
ХВҚ	- Халықаралық валюта қоры
ҰӘБЖМ	- Ұлттық экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі
САБ	- салааралық баланс
ҚҚС	- қосылған құн салығы
СКПН	- салынған капиталға пайда нормасы
КТС	- кәсіпкердің табысына салынатын салық
ҚБ	- қоғамдық бірлестік
БҮҮ	- Біріккен Ұлттар Ұйымы
НАЕМ	- негізгі ауылдық елді мекендер
ЖБҚӘ	- жоспарларды бағалау және қайта қарау әдісі
ТДП	- тұрақтылық пен даму пактісі
ҚЦҮ	- қаржылық циклдің ұзақтығы
МЖЖ	- Мемлекеттік жоспарлау жүйесі
МОСЖ	- мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары
ФРЖ	- Федералдық резервтік жүйе (АҚШ)
БШ	- басқарушылық шешімдер
ЭЕМ	- электронды-есептеу машиналары
ЭММ	- экономикалық-математикалық модельдеу